

СУЧАСНІСТЬ

ВЕРЕСЕНЬ 1976 — Ч. 9 (189)

В. ЛЕСИЧ: 3 НОВИХ ПОЕЗІЙ

**Є. СВЕРСТЮК: КАЗКА
ПРО ТРАГЕДІЮ ВТРАТИ**

О. ЗУЄВСЬКИЙ: СТЕФАН МАЛЛЯРМЕ

О. ЧМУХ: ОЛЕКСА ГРИЩЕНКО

**Ю. ПЕРФЕЦЬКИЙ: "МОВНЕ
ВЗАЄМОЗБАГАЧЕННЯ"
ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?**

**Ф. СІЛЬНИЦЬКИЙ: ІНТЕГРАЦІЯ
КРАЇН ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ**

"SUČASNIST" — SEPTEMBER 1976
KARLSPLATZ 8/III 8000 MÜNCHEN 2.

НОВЕ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"

ІВАН ДМИТРИК

У ЛІСАХ ЛЕМКІВЩИНИ

Спомини вояка УПА

Мюнхен, 1976, 304 стор. Передмова Юрія Лопатинського-Калини. Редакція Ніни Ільницької. Мапи Йоахима Вишневецького. Оформлення Якова Гніздовського.

Спомини Івана Дмитрика, які він записав зараз після переходу на Захід — це розповідь про дії УПА на Лемківщині від 1944 аж до 1947 років. Вони написані щиро, безпретенсійно й живо, повні зворушливих, героїчних, трагічних і деколи майже пригодницьких моментів.

"У своїх споминах, — каже Ю. Лопатинський-Калина в передмові, — Іван Дмитрик нічого не замовчує, нічого не прикрашує. Він описує правдиві події і правдивих людей. Український повстанець у споминах І. Дмитрика це передусім людина. Людина свідомо та повна віри у справу, задля якої готова була покласти життя і безстрашно йшла у бій, але також людина, яка відчувала страх, холод, голод і біль. Людина, яка вміла радіти, але рівночасно і плакати. Цим розповідь І. Дмитрика якраз відмінна від тих небагатьох споминів, які дотепер появились про УПА".

Ціна 8.00 дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:
Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

У США:
Nina Ilnytskyj
875 West End Ave, Apt. 14B
New York, NY 10025
USA

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ВЕРЕСЕНЬ 1976

Ч. 9 (189)

РІК ВИДАННЯ ШІСТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видас: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Іван Кошелівець (головний редактор),
Вольфрам Бургардт, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Ва-
силь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин,
Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Роман
Савицький, Марта Скорупська (заступник головного редактора).

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає
за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не
погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за
згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів
дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в "Histo-
rical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 30 und
gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom
7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e.V.
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
8000 München 2
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

З НОВИХ ПОЕЗІЙ

Вадим Лесич

ЗАЗЕМЛЕННЯ

1.

Відомо
історія повторюється
повторюються едіп і гамлет
повторюється одиссея
цілі фрагменти іліяди
різні відтіні дантового пекла

відомо і це напевно
повторюються барви сім барв веселки
у різних перемазах
і мізансцени ситуацій
бліді і багряні заходи сонця
і зеленкуваті світанки

але ми неповторні самі в собі
у чорних масках вигнуті у знак питання
над безкровними устами
і німими і говіркими
а наш час
лиш один і ніколи
не повториться
але і це невідомо
не знаємо нічого

2.

Насамперед
треба мати що сказати
рятуватися чіпляючись запалювального ґнота
динаміту як соломинки

корчем пальців
потім вигрібши з себе всю сентиментальність
заяложену оглушливу як лій у мушлі вуха
погасивши всі жарини екзальтації
промовити нескладними точними словами
знайшовши свій власний кут бачення
з многотности крутежу
усіх доступних кутів
сказати що властиво
нічого нового під сонцем

3.

Я рішився —
співанки треба залишити няні
різноперим пташинам і жебрущим
провіщість — акторам шекспірового тону
рожевошоком прелатам політичним заведіям
юродивим
а станси й рівномірну ритміку
змеханізованим діям помп і вальців
і людям-годинникам
взагалі механізмам продукції
геометрам крутої бездушности
маршуючим
рими і метафори залишити
незліченним масам мрійників
та їх імітаторів
голомозих і сивоголових
закоханих віршописців
а тремт поезії щем підшкурної течії
лишити собі нам
поетам перекрикуваним
більше чи менше вправними
а то й шанобливо визнаними
віршописцями
це власне — поезію
сукупність і згустки точних слів
оголених до живої правди
музики правди

яка найчастіше буває
поза межами тілесних форм
і патетичного люнатизму віршописців
а в кризі що криє внутрі вогонь
у серці в мозку у нервах
тремтінням на устах шелестом на папері
свого творця

є вона тим що проривається
в шепоті приречених
у грюкоті їх серця
і звичайно не висловленою буває
у віршах написаних
є поезією

але цього не розуміють
шановні віршописці
їх читальники почитальники і т. д.
ні не легко дійти
слизькотилим і круторийцям
і тим що в кадилі
тепло заколисані
до речей найпростіших
і ясніших від ясности

4.

Світ відкритий
і відкритий до нього вхід
непротоптані стежки
алеї бур'янів
і маяк святойванський
на сторожі стоять дерева
шумом котиться потічок
виходьте з порожнечі
з натовпу неіснування
чіткі обличчями
з ореолом смутку
з розвіяним волоссям
з шепотом м'яти слів

що прилягають до землі
і вирують уривками
до голубів обрію
світ відкритий
запрошує
— увіходьте —
також і ви заблукані
і ті що уводите в блуд
блудні облудні
відлюднені
о люди
світ перед вами відкритий
і відкрийте очі хай бачать
уші хай чують серця хай люблять
і по цей і по той бік
— відкритий світ

липень 1975

КАЗКА ПРО ТРАГЕДІЮ ВТРАТИ

Євген Сверстюк

Повість *Дивні пригоди Петера Шлеміля* залишає загадкове враження. Справді, дивною здається втрата того, що невідступно супроводжує людину як зайвий доказ її життя. Дивною здається і мука людини без того, що начебто не відіграє ніякої життєвої ролі. Тому вже з перших сторінок книги ми починаємо відчувати, що образ втраченої тіні — символ, за яким щось стоїть.

Понад півтора століття різні покоління читачів розгадують цей образ, наповнюють своїм досвідом і в прагненні глибше збагнути задум автора знову і знову перекладають і перевидують *Петера Шлеміля* — найпопулярніший твір німецького поета і вченого-ботаніка Адельберта Шаміссо.

Ще за життя автора повість-казка була перекладена майже на всі європейські мови, і від того часу популярність її не пригасла. Очевидно, є щось вічно злободенне і тривожне в цій історії з втраченою тінню, щось неминуше, не вичерпане людьми, раз їм хочеться вертатись до цієї давньої казки.

Звичайно, вона приваблює насамперед тим, що легко, красиво, талановито написана. Її можна з інтересом читати, уявляючи звичайно собі тінь і не задумуючись над тим усім, що нас супроводжує ціле життя і чого ми не можемо втратити, не втрачаючи себе. Отже, навіть для дитячого сприймання казка Шаміссо цікава, бо це таки нечувана дивовижа: людина без тіні. Легше вже уявити собі людину з зайвою, чужою тінню... Але навіть тоді людина зміниться від цього, здавалося б, дрібного факту: чужа тінь заважає бути собою. Так само брак власної тіні не дає бути собою. Зовнішнє буквально розуміння все ж таки затягує нас у глиб людської психології. І не випадково: казка про Петера Шлеміля наскрізь психологічна, і ключ до розуміння її треба починати шукати з життєпису і душевного складу самого автора.

Шарль-Люї-Адельберт де Шаміссо народився 30 січня 1781 року в замку Бонкур — у Шампані, в стародавній французькій дворянській родині, протягом століть зв'язаній кривно з коро-

У видавництві "Сучасність" готується до друку збірка літературно-критичних статей і есеїв Євгена Сверстюка. Тут передруковуємо одну з маловідомих його статей, що увійде до майбутнього збірника. Стаття "Казка про трагедію втрати" була надрукована як післямова до повісті Адельберта фон Шаміссо *Дивні пригоди Петера Шлеміля*, що вийшла у видавництві "Дніпро" 1965 року в перекладі Сидора Макидона.

лівською династією. Революційна хвиля 1790 року змела замок і закинула родину Шаміссо на еміграцію. Майбутнього поета з коренем вирвано з рідної землі і пересаджено на німецьку. Але дев'ять років — це вже для людини багато: "Спогади мого дитинства розкриваються для мене повчальною книгою, з якої уявляється перед моїм загостреним зором цей пристрасний, бурхливий час".

Батько пішов у емігрантський загін. Зносячи нестатки, родина шукала притулку в Бельгії, в Баварії, аж поки не опинилася в Берліні.

В 1796 році підліток записується пажем пруської королеви, а там дістає змогу навчатись у французькій гімназії, потім у військовій академії. В 1798 році він уже прапорщик, а за три роки — лейтенант піхотного полку. Траплялось, що трохи неповороткий, задумливий офіцер армії Фрідріха-Вільгельма III то з'являвся на парад без шпаги, то губив свою роту. Образ розлюченого полковника грізним привидом плавав за ним навіть у кругосвітню подорож через п'ятнадцять років...

Як тільки перший консул Бонапарт 1801 року дозволив емігрантам повернутися на батьківщину, граф Шаміссо з родиною виїхав до Франції. Адельберт з причин фінансового характеру залишається в Німеччині і щораз глибше поринає в стихію німецького життя. Він зачитується творами Кльопштока, Гете, Шіллера, Канта, особисто зближується з Фіхте і здружується з гуртком обдарованої молоді. Пише вірші спершу французькою, потім німецькою мовою. В 1804 році видає власним коштом *Альманах муз* і відтоді органічно входить у літературне життя німецької молоді.

Але тут проблема національного конфлікту між Францією і Німеччиною загострюється на гребені історичних подій і спускається до особистої драми Шаміссо. Ідучи на Пруссію, Наполеон I видає декрет про розстріл кожного француза, що стане під чужий прапор. Шаміссо не дозволяють відставки. Він залишається в полку, який не дуже певний своєї перемоги... Але буря тепер проноситься над головою: пруські фортеці падають одна за одною без єдиного пострілу...

Як людина з високорозвиненим почуттям чести, як офіцер, Адельберт фон Шаміссо гостро переживає ганьбу поразки. На цей раз він домагається відставки, їде у Францію, але не знаходить там своєї ниви і поривається знову до Німеччини, де розпочав і літературну, і природознавчу працю. Найсвітлішим епізодом у Франції було його перебування в домі мадам де Сталь, про яку поет згадує: "В колі цієї величної, чарівної жінки я прожив незрівнянні дні, спізнався з багатьма знаменитими людьми того часу і пережив шмат наполеонівської історії, його ворожість до сили, що

не скорялась йому; ніщо поруч з ним і під ним не сміло почувати себе незалежно...”

Широта поглядів і прагнення до незалежності споріднювали Шамісо з мадам де Сталь. Режим диктатури їх не влаштував...

В 1812 році Шамісо вступає на медичний відділ Берлінського університету. Але спокій тривав недовго. Надходить рік відновлення війни німецьких держав проти Наполеона. Патріотичні настрої ведуть німецьку молодь на поле "битви народів" — під Ляйпцігом.

Чогось подібного Шамісо — людина без батьківщини — вже зазнав у 1806 році, коли наполеонівський декрет поставив його перед вирішальним вибором. З того часу стихія бурхливих літ кидала його то у Францію, то знов у Німеччину. Очевидно, за той час багато гострих зіткнень пережив поет, багато дум заховав на дні душі... 1813 рік був тільки останньою краплею, — і Шамісо написав свою повість-казку.

Сам Шамісо, очевидно, не чував національної зради. В затишку тріумфальної наполеонівської тіні він не дуже цікавився своєю власною... Зате подолані і поневолені Наполеоном німці настільки болісно переживали зневаження національної честі й гордості, що навіть французові не могли дарувати втрату її. В їхньому середовищі він змушений був гостро осмислити цю втрату.

Все це треба зважити, щоб зрозуміти місце автобіографічного елементу в повісті про Шлеміля. Це важливо, оскільки критика пов'язувала з цим центральну в творі проблему втраченої тіні. До цього, без сумніву, прислужився такий натяк в автобіографії самого поета: "Світові події 1813 року, в яких я не міг брати діяльної участі — тоді я вже не мав батьківщини або ще не мав батьківщини — по-різному вибивали мене, помимо моєї волі, з обраної колії. В це літо я написав, щоб самому трохи розвіятись і потішити дітей одного приятеля, казку *Петер Шлеміль*, що була прихильно прийнята в Німеччині і стала популярною в Англії".

За цим спокійним далеким спогадом треба уявити собі, що пережив тоді Шамісо, якого товариші відрадили од участі у війні й створили йому затишок для наукової праці...

З цих переживань виріс його найвизначніший твір.

Змальовуючи життя свого героя, Шамісо вгадав власне майбутнє (випадок ясновидіння, не такий вже рідкісний у літературі, — згадаймо *П'яний корабель* Артюра Рембо), бо саме таке майбутнє він вимріяв, вистраждав і знайшов як єдиний вихід. Цим виходом були подорожі по світу.

В 1815 році автор *Дивних пригод Петера Шлеміля* став натуралістом російської полярної експедиції і на кораблі "Рюрик" під командою капітана Отто Коцебу три роки плавав навкруги

світу. Величезні матеріали і спостереження його, зібрані за цей час, створили Шаміссо ім'я вченого в різних галузях природознавства. В 1819 році його обирають почесним доктором філософії Берлінського університету, членом Товариства натуралістів. Він стає забезпеченою людиною. Працює ад'юнктом Ботанічного саду. Згодом одружується з вісімнадцятирічною дівчиною і вступає в спокійну, щасливу пору свого життя.

В двадцяті роки приходять до Шаміссо літературна слава. Його поезії стають надзвичайно популярними: їх читають напам'ять, кладуть на ноти. Його портрет висить поряд з портретом Гете. Росте його авторитет ученого-ботаніка і лінгвіста. В zenіті слави Шаміссо помирає 21 серпня 1838 року.

Серед німецьких поетів-романтиків Адельберт Шаміссо душевно наймолодший, найпрогресивніший. Він розширює тісну тематику романтизму, сміливо вносить в неї — один з перших у світовій літературі — соціальні, політичні, індустріальні мотиви. Гайне, — його Шаміссо перший оцінив і підтримав, — взагалі виділяє автора *Шлеміля* зі школи романтиків і відносить "більше до молоді, ніж старої Німеччини".

Для багатой німецької літератури Шаміссо, без сумніву, не тільки видатний поет свого часу (щоправда, деякі німецькі критики відводили йому почесне місце як єдиному французові, що став німцем), але й живий поет, якого не забувають. Понад чотириста пісень на слова поета — лише один з проявів цієї життєздатності.

У спадщині Шаміссо половину займає проза — *Подорожжя навкруги світу* і *Повість-казка*, половину — поезія і численні поетичні переклади. За всіма цими творами стоїть яскрава постать, яку так охарактеризував один з сучасників поета: "Людина рідкісного обдарування, але довго переслідувана долею, французький емігрант і пруський офіцер, аристократ і ліберал, поет і ботанік, автор фантастичного роману і мандрівник навколо світу, німець і все ж таки природжений француз...".

"Природжений француз" вгадується не лише в стилі, в поетичному темпераменті, в мові. Німецька мова його насичена галліцизмами, як гоголівська — українізмами. І це не дивно: засвоюючи німецьку мову, він не міг засвоїти всіх тих скарбів, які несвідомо вбираються в дитинстві зі звуками рідного слова і складають джерело підсвідомого.

Поет залишається сином свого краю, своєї доби у вільнодумстві й ненависті до деспотизму. В пошуках духу боротьби і романтики Шаміссо торкнувся і української історії, а саме постаті засланого в Сибір Войнаровського. Поема *Вигнанці*, написана за мотивами Рилєєвського *Войнаровського* та за розповідями про

долю декабриста Бестужева, сповнена віри в крах деспотизму і політичної сваволі.

Найбільше перекладав Шаміссо французького поета-патріота Беранже. Їх єднали демократичні переконання, життєлюбність, симпатії до простого люду. Вільнолюбні ідеали французької революції по-різному в них переломились, але дали здорову основу їхній громадянській поезії.

Шаміссо поєднував у собі багато суперечливого. Він любив Німеччину Гете, Шіллера і Канта, як свою батьківщину, обурювався легкодухою капітуляцією перед Наполеоном і захоплювався постаттю Наполеона так само, як французький патріот Беранже. Все ж таки він, німецький поет, більше тривожився про долю Франції, ніж французькі роялісти, що в затінках чужих дворів зберегли рідну мову, але не позбулися бундючної зневаги до свого народу.

Характерний для Шаміссо вірш "Замок Бонкур", де поет з любов'ю пригадує у всіх деталях рідний замок, зруйнований селянами, і благословляє тих, хто заорює і засіває руїни:

Мій вірний прабатьківський замок,
Ти тільки в уяві стоїш...
По тобі ні сліду, ні знаку —
Лиш чорна ріпля і спориш.

Роди, моя земле кохана,
Хай нива твоя співа!
Благословення і шана
Тому, хто тебе засіва. ¹

Таким ясным, щирим незлобивим поглядом дивився поет на світ, таким добрим і нехитрим знали його сучасники. І таким постає перед нами автор таємничої повісті-казки, що зробила його ім'я популярним у світовій літературі.

У *Дивних пригодах Петера Шлеміля* розповідається про людину, що в наївному юнацтві легковажно проміняла свою тінь на гроші, а потім усе життя покутувала, аж поки їй не трапились семимильні чоботи, щоб утекти від людей і від своїх страждань у міжконтинентальні простори.

Коли людина переступає з одного острова на інший, коли вона збирає в ботанічну скриньку рослини усіх континентів, вона забуває про тінь, та й нікому придивляться до її тіні. Це, власне, фабула, за якою стоїть символічний зміст.

Але казка написана як повість, на твердій реалістичній основі, населена живими постатями, схопленими так живо в найістотніших прикметах, висвітленими так психологічно правдиво,

1. Переклад автора статті.

що реалістична канва збиває зі сліду алегорії. Автор — талановитий прозаїк, що бачить тло у всій повноті барв і вміє кількома словами передати характер.

Ось пан Джон, якого Шлеміль одразу впізнає "по ситому самовдоволенню, що аж світилося на його обличчі". Він виголошує свою основну ідею: "Хто не має принаймні мільйона, той, пробачте на слові, негідник". — "О, чистісінька правда, — гукнув я, сповнений почуттів". Ця фраза теж цілком характеризує юнака, що не мав нічого за душею, крім прагнення домогтися протекції Джона.

Це одразу відчув "загадковий пройдисвіт, що ходив лиш манівцями", — чоловік у сірому. Оцей коректний послужливий джентлмен усе подавав розманіженому панству, але не викликав цим ніякого подиву, ба навіть уваги з боку людей, що лише обмінюються недбалими люб'язностями... Зманіжені і вередливі, вони звикли, щоб хтось задовольняв їхні забаганки з першого погляду, і не дивуються навіть тоді, коли чоловік у сірому виймає з кишені осідланих коней і чемно подає до панських послуг...

Здається, ось-ось він усіх їх згорне і заховає в кишеню, а вони, набундючившись, навіть і цього не помітять. Та не вони йому потрібні. Навіщо йому була потрібна тінь юнака. А той не встояв, зачувши про невичерпний Фортунатів гаманець і, засліплений золотом, навіть не встиг збагнути, навіщо сірому чоловікові здалася чужа тінь і навіщо самому берегти свою тінь. Але те, до чого людей не можуть привести міркування, дається їм через гіркий життєвий досвід.

Можливо, коли б усе це сталося з якимось негідником, він би зумів обминути сонячні дороги і пройти життя сутінками, задовольнившись тим, що дає золото. Але Шлеміль — чесна і вразлива людина. Він одразу ж починає відчувати, що з втратою тині над ним немов тяжить якесь прокляття. Почуваючи себе нещасним, він стає зовсім іншою людиною, далекою від того вчорашнього легковажного юнака, впевненого, що вся сутність життя — в мільйоні. І потім, після багатьох Шлемілевих страждань, саме в кульмінації, коли вирішувалась доля його кохання, знову з'являється чоловік у сірому й пропонує рятівну тінь в обмін на душу — на полегшених умовах, посмертно. Та Шлеміль, навіть не вагаючись, відхиляє послугу. Він уже знає, що дорога компромісу і моральних втрат не веде до щастя...

Вся повість зіткана з цього гіркого пізнання. В легких, граціозних переливах сюжету фантастика чергується з точним реалістичним малюнком. То автор заманює чисто автобіографічним епізодом, то дивує чисто казковим знамом сюжету, який теж можна змістовно осмислити. Інтригує в цій історії кожна

художня деталь — і нерозгаданий чоловік у сірому, і можливість повернути втрачену тінь, і нагода продати душу на полегшених умовах, і вигадані пояснення втрати тіні (то вона, мовляв, промерзла у снігах Росії, то була скалічена чоботом незграбного чоловіка, то під час важкої хвороби була втрачена разом з волоссям). Все це викликає найширші асоціації в зв'язку з лаятмотивом, що звучить як різка вібрація струни — про марність золота, яке не компенсує втраченої тіні.

Шлеміль жив утратою, а не тим, що мало б її компенсувати!

Сюжет насажений такими непідроблено глибокими переживаннями, наповнений такими точними спостереженнями над людьми, що мимоволі віриш у психологічну правдивість казки й думаєш, що все це не просто вигадане, а вистраждане самим автором.

Немає сумніву, що в повісті відбилися душевні переживання самого Шаміссо. Але будь-яка спроба послідовного тлумачення її символів на автобіографічній основі безплідна. Немає також сенсу звужувати образи, підганяти до "стрункої системи". В єдину, наперед задану ідею вони не вкладаються, так само як не вкладаються в концепцію алегоричної автобіографії-сповіді.

Дивні пригоди Петера Шлеміля, може, не більш автобіографічні, ніж *Дон-Кіхот* Сервантеса, хоча в них є численні прикмети і зовнішності самого Шаміссо (чорна куртка і ботанізерка), і характеру (безпосередність, прямота і невибагливість), і навіть фабула (кругосвітні мандри).

Але кожен художній твір автобіографічний у тому розумінні, що автор вкладає в нього частку себе, своє світовідчуття, свій характер. Інколи письменник признається, як, наприклад, Гоголь, що позбувався негативних прикмет, передаючи їх своїм сатиричним персонажам. Часто письменник позбувається своєї душевної драми, довіривши її читачеві (Гете *Страждання молодого Вертера*, Франко *Зів'яле листя*).

Звичайно, Шлеміль — не Шаміссо, але без сумніву — його частка, певна фаза його життя, об'єктивізований, важко вистражданий образ, який став од автора на віддалі, як "друг, до якого вже можна признатись". Цей образ пішов за законами вільної творчої уяви шляхами казки і набрав широкого значення. Звісно, його треба сприймати, як художній образ і осмислювати за власним досвідом, а не за досвідом автора.

Щодо автора, то, заховавшись у тихий світ ботанічних досліджень, він цілком природно міг собі уявити власні тривожні блукання важких років в образі Шлеміля. І, цілком природно, він собі вимріяв втечу від суперечностей у кругосвітні мандри, де "тінь" губиться в безлюдних просторах.

Очевидно, для німецького письменника Адельберта фон

Шаміссо його герой був тим зім'ятим обставинами, змученим французом, котрий знайшов собі назву в єврейському імені Шлеміль, що означає бідолаху, який, за розповіддю в талмуді, дорого розплачується за те, що іншим проходить безкарно.

В передмові автор розповідає, нібито йому потрапив до рук зошит, де колишній його друг Шлеміль написав свою історію, і "з-під пера цього добродія вона вийшла невибагливою, простуватою". Ця містифікація — швидше традиційний літературний прийом, ніж прагнення автора завуалюватися.

За сюжетом цієї "невибагливої" казки люди дедалі більше стали докопуватись до її потаємних глибин, стали здогадуватись про гарячі джерела, з яких вона виплила.

Прославленого поета і вченого Шаміссо почали дошкуляти запитаннями, що ж треба розуміти під тінню, втраченою Шлемілем.

В той час письменник уже міг би спокійно говорити про давні рани і втрати, коли б це не було банально. Письменникові пояснювати свій образ — значить звужувати і спрощувати цей образ, який кожен має наповнити за власною потребою і мірою.

Сама прискіпливість сучасників викликала в нього посмішку: він зовсім не збирався роз'яснювати і торкатись джерел. І ось у передмові до французького видання (1837) Шаміссо зі справжнім французьким гумором обіграє всілякі версії і тлумачення тіні й глумливо пропонує цікавим... визначення з підручника фізики: "Тінь — це затемнений простір..." і т. д.

Це для цікавих. А для вдумливих він закінчує казку реалістичним повчанням: "Ти ж, мій друже, коли хочеш жити серед людей, то насамперед навчись шанувати свою тінь більше за гроші!

З повісти бачимо, як в душі великого художника віддзеркалилася драма втрати і зречення, щоб стати наукою людям. У цій самій передмові автор знову ж таки вказує, де шукати в житті свою тінь: "Фінансова наука достатньо довела нам важливість грошей; важливість тіні не така загально визнана. Мій необачний друг захотів грошей, ціну яких знав, і не подумав про справжнє ("un solide"). За його задумом, урок, який дорого йому обійшовся, повинен піти на користь нам, і досвід його закликає нас: не забувайте про справжнє".

Що ж таке це "справжнє", протилежне багатству? Це ті вищі цінності, "не такі загально визнані", ті, яких ми не помічаємо, які незримо ввійшли в нас, як повітря дитинства, як рідна пісня, як пам'ять про батьків і прадідів. Проте в житті ми іноді не помічаємо "тіней", що даються задарма й присутні невідчутно, як повітря і сонце.

Мабуть, найбільшого взагалі не помічаєш саме тому, що воно дається даремно. Цю велику правду треба вистраждати, як вистраждав її Адам Міцкевич, коли писав:

О Литво, краю мій! Ти на здоров'я схожа!
Яка ти дорога, лиш той збагнути може,
Хто втратив раз тебе...

Великі, незримі для недалекогоглядного ока істини і цінності самі не приходять: їх треба утвердити власним життям.

Якщо шукати паралелі з тінню, яка фіксує той факт, що людина займає своє місце під сонцем, яка окреслює на землі постать і зріст людини, яка невідступно супроводжує нас і немов нагадує, що ми живем, то ми дійдемо висновку, що це не просто те, "що є у всіх, а тому має бути і у мене". Це щось невід'ємне, як прикмета, без якої нема індивідуальності. Це один з вимірів людського ества.

Але як виміряти масштабність духовного, коли "від великого до смішного один крок", як висловився Наполеон. В межах цього кроку безліч різних людей, які чи то недобачають великого, чи то не відчують смішного.

Розміри окреслюються втратою — трагедією втрати. Але від трагедії до комедії теж один крок, у межах якого деякі люди будують собі навіть затишок від життєвих бур. Ні трагедії втрати, ні комедії втрати вони не переживають: вони звикають до буденности втрати.

До втрат того найбільшого, що далось нам задарма, можна звикнути і, що найстрашніше, після перших втрат усі наступні здаються легшими. Можна дійти до стану безлистого осіннього дерева, можна спроститись до голого осикового кілка, що пливе за водою, можна не помічати навіть, що служиш комусь просто палицею, якою підганяють мулів і обганяються від собак, а потім викидають за непотрібністю, бо сама по собі палиця нічого не значить і нічого не варта.

Втрати зменшують людину і роблять її нечутливою до інших і до себе самої, роблять її грубою, бездушною і черствою. Бо зрештою, людина — це витвір нашарувань моральних, етичних, інтелектуальних, естетичних. Без цих нашарувань мало сказати, що вона опускається до рівня тварини. Тварина має належне їй виховання, вироблене тисячоліттями спілкування з природою. Для вирівнювання своїх потреб, біологічних прикмет і нахилів людині даються згадувані духовні цінності. З втратою їх вона стає однобокою, і той один її бік скалічений. З втратою духовних сил людина втрачає рівновагу і занепадає. Нею починають рухати не глибинні потреби й імпульси, а сверблячка поверхових пошуків

найдешевшої, найстандартнішої компенсації — кар'єри і грошей, грошей і кар'єри.

Зі своєї втрати батьківщини, втрати, що не могла пройти легко, бо стояла на очах, як мечі, схрещені в бою, як особиста драма і великий вибір, Шаміссо, створив для нас трагічний символ духовної втрати. Нині для нас важливо не те, з чого створено цей символ, а те, щоб знайти для нього відповідники у власному житті і навчитись цінувати свою людську сутність.

Художній талант підносить до справжніх розмірів те, що губиться на міліні буденности. Він розкриває і повертає речам їх справжню суть, даючи нам істину разом із збільшувальною призмою.

Художник і людина, духовне життя якої кристалізувалось у фокусі бур найдраматичнішої епохи, Шаміссо глибоко пережив і художньо осмислив втрату як велику трагедію, і створив прекрасну казку про людське життя, про незамінність втрат, про співвідношення життєвих вартостей, побачених широко розкритими очима.

СТЕФАН МАЛЛЯРМЕ

(Нотатки перекладача)

Олег Зуєвський

I

Ім'я Стефана Маллярме (1842-1898), провідного поета французького символізму XIX сторіччя, українському читачеві відоме вже здавна. Але до його творчості, як нерідко й скрізь у світі, в українській літературній критиці на протязі довгого часу панувало досить байдуже, а то й цілком неприхильне ставлення. Іван Франко, наприклад, ще в 1898 році, коли Маллярме помер, писав на сторінках *Літературно-наукового вісника*, що автор *Пополудня Фавна*, мовляв, належав до тієї наймолодшої генерації поетів, яка "тезу штука для штуки довела до абсурду".¹ Тож, згадавши про Маллярме тільки з "хронікарського обов'язку", Франко твердив, що "Маллярме не вкладає в свої слова ніякої думки" і що "для загалу вони попросту ляпанина без ніякого значення". І хоч вираз "для загалу" означав у даній некрологічній замітці деяке обмеження осуду, з якого випливало, що принаймні "покривні" поетові душі могли б відчувати в його словах "ті самі таємні вібрації чуття", які він мав при написанні своїх віршів, однак Франкове знецінення творчості Маллярме цим не послаблювалося. Він без жадного сумніву був негативної думки про неї. А оскільки аналогічну думку багато хто в нас щиро поділяв, то й не дивно, що навіть Микола Вороний, один з перших проповідників в українській літературі гасла "мистецтво для мистецтва", як твердить проф. О. Білецький, виявив певне застереження до С. Маллярме.²

Але подібне мало місце не тільки в нас. Досить пригадати, що порівнюючи не так давно енциклопедичний словник Лярусса (*Larousse du XX siecle*, Paris, 1928-1934) тримався таких самих поглядів. У четвертому томі цього безперечно вченого і сумлінного щодо наукових принципів видання у 35-рядковій статті (стор. 627) читач знайде твердження, що, за виключенням кількох

1. Тут і далі цит. за виданням: Іван Франко, *Твори в двадцяти томах* (Київ, 1955), т. XVIII, стор. 512-513.

2. Олександр Білецький, *Зібрання праць у п'яти томах* (Київ, 1965), т. 2, стор. 605.

гарних рядків, уся решта віршів Маллярме — незрозуміла. А, мабуть, найвидатніший майстер російської герметичної поезії Йосип Мандельштам, приступивши колись до перекладання творів Маллярме, не добився з того жадних результатів і облишив свій намір, бо, як розповідає його дружина, прийшов до висновку, що Маллярме був лише жартівником, себто — що він попросту збиткувався над своїм читачем, та й тільки.³ Останній приклад не позбавлений спеціального інтересу. Адже Й. Мандельштам належав до тих людей, для яких завдання пересягнути широке поле незадрукованого паперу, що ним (за власним висловом Маллярме) оригінальна поезія відокремлена від усієї раніше читаної літератури, не повинне було здаватися надто тяжким. Але, як бачимо, сила традиції та панівної opinii часто-густо буває необмеженою.

Звичайно, не всі так ставилися до цього найшляхетнішого (Луначарський!) лицаря поезії. Ще задовго до організації знаменитих літературних вечорів на rue de Rome у Парижі, де він мав звичку провадити винятково цікаві теоретичні бесіди зі своїми відвідувачами, Маллярме підтримував тісні творчі зв'язки з багатьма активними діячами сучасного йому французького письменства. Ці зв'язки постійно зростали на базі його співпраці з *Сучасним Парнасом*, а також через велике зацікавлення його поетичною продукцією, яка в другій половині 70-их років почала вважатися за зразок для кожного, хто хотів прислужитися своїм талантом розвиткові модернізму в літературі та мистецтві. Серед постійних прихильників Маллярме, до яких належала й чимала кількість його пізніших послідовників, у Франції можна назвати таких поетів і письменників, як Вільє де Ліль Адан, Поль Верлен, Франсуа Коппе, Фредерік Містраль, Жюль Ляфорґ, Жюль Леметр, Поль Фор, Жан Мореас, Андре Жід, Поль Валері і багато інших. Особливо у 80-90-их роках минулого сторіччя, коли європейський символізм досягнув свого апогею, з'явилося чимало ентузіястів поетичної манери Маллярме і в інших країнах — у Бельгії (Жорж Роденбах, Еміль Вергарн), Англії (Артур Саймонс, Алджернон Чарльз Свінберн), Німеччині (Стефан Георге), Польщі (Вацлав Роліч-Лідер), Росії (Інокентій Анненський, Валерій Брюсов). Майже всі вони, а зокрема ті, кому довелося особисто побувати на "літературних вітійках" у паризькому мешканні Маллярме, присвятили йому повні захоплення сторінки спогадів та спеціальних есеїв, що в них образ "короля поетів", на якого С. Маллярме було обрано після смерті Верлена у 1896 році, постає в надзвичайно симпатичному і пройнятому виключною повагою до Майстра окресленні. Сюди передусім належать з фотографічною

3. Надежда Мандельштам, *Воспоминания* (Нью-Йорк, 1970), стор. 258.

точністю зроблені талановиті описи його щоденного побуту, а також поводження під час вітвіркових дискусій на rue de Rome, що ми їх подибуємо в *Elimi* (1899) Ж. Роденбаха та журнальних статтях однолітка Маллярме — Франсуа Коппе.

У широко відомій збірці есеїв *Символістичний рух у літературі*, яка мала великий вплив на творчість В.Б. Єйтса і Т.С. Еліота, А. Саймонс, один з перших в Англії, подав вельми захоплену характеристику поезії Маллярме, особливо раннього періоду, включно з *Пополуднем Фавна* та *Іродіядою*. Саймонс, до речі, підкреслив той факт, що Маллярме був темним "не стільки через те, що він відмінно писав, як тому, що він мислив відмінно від решти людей".⁴ Окремі літератори вдавалися також до чисто естетичного принципу, щоб захистити перед традиційною критикою респектованого ними Майстра. "...якби мене запитали, — говорив, наприклад, інший англієць, Едмунд Госс, автор статті "Стефан Маллярме", в якій він бере під розгляд трудність еклоги *Пополудень Фавна*, — чи це знамените чудо незрозумілості насправді принось мені задоволення, я б рішуче відповів, що — так. Я навіть уявляю, що я одержую від нього таке ж виразне й сильне враження, як те, що його хотів викликати Маллярме".⁵

В даному випадку особливо характеристичними видаються нам розважання прославленого письменника Анатолія Франса. Не будучи сам символістом і навіть абияким прихильником цього напрямку в літературі, він часто з великим захопленням висловлювався про Маллярме як автора "чудових і таємничих пісень" ("*chansons exquisés et mystérieuses*").⁶

Він беззастережно відкидав усяку думку про те, що С. Маллярме нібито навмисне робив свої твори незрозумілими та через пиху оповив себе туманом. Причину незвичайности автора *Пополудня Фавна* він радше вбачав у його світогляді, себто в тому, що Маллярме, цей першорядний логік, як гадає Франс, був послідовником філософії платонізму, звідки, мовляв, походить і його теорія відповідности ("*correspondances*") та аналогії.

На переконання А. Франса, висловлені в його статті "Стефан Маллярме: Вірші і проза", що була написана у зв'язку з появою названої збірки в 1893 році, *Пополудень Фавна* Маллярме, а разом з ним й *Іродіяда*, мають у собі певні трудні для зрозуміння місця, але "це не означає, — каже він, — що я, як дурень, уявляю, буцім

4. Arthur Symons *The Symbolist Movement in Literature*, (London, 1899), стор. 118.

5. Edmund Gosse, *French Profiles* (London, 1913), стор. 315.

6. Тут і далі цит. за виданням: Anatole France, *OEuvres Complètes: La Vie Littéraire*, III (Paris, 1949), стор. 227-234.

то незрозуміле для мене є незрозумілим узагалі". Далі Франс заявляв, що якби в нього знайшлася нагода, то він, докладніше проаналізувавши *Пополудень Фавна*, написав би до неї коментар томів на два in-8°, і це було б для нього найприємнішим заняттям. "Але чи треба, зрештою, аж так докладно розуміти, щоб любити? — питається він своїх читачів. — Хіба подекуди таємниче не виступає у змові з поезією? Був час, коли я вимагав од віршів точного сенсу. Я втішався ними при допомозі не самих тільки почуттів. Це була помилка. Згодом я збагнув, що нема потреби просити у розуму санкції на те, щоб одержати насолоду від будь-чого".

Однак справді об'єктивна і висока оцінка творчости Маллярме змогла оформитися лише в найновішу добу — протягом останніх десятиріч, коли появились відомі дослідження Анрі Мондора (*Життя Маллярме*, 1941), Шарля Морона (*Темний Маллярме*, 1941; *Вступ до психоаналізу Маллярме*, 1950, американське англійське видання — 1963), Ж. П. Рішара (*Уявний світ Маллярме*, 1961), п'ятитомове видання К. П. Барб'є *Документи Стефана Маллярме* (четвертий том надрукований у 1973 році), монументальна праця Курта Вайса *Маллярме* (друге видання, 1952), а також добре коментовані переклади на англійську, німецьку, еспанську та інші мови, dokonані переважно кращими майстрами перекладацького мистецтва у відповідних літературах. У зв'язку з цим починають тепер з'являтися й курйози наших днів. Коли нарешті такі видатні індивідуальності, як Жан Поль Сартр, визнали Маллярме за найбільшого поета Франції, навіть у радянському літературознавстві опінія про "одного з перших теоретиків декадентського напрямку — символізму", який, ще згідно з твердженням другого видання *Большой советской энциклопедии*, виступав "проти демократичної поезії", почала кардинально змінюватися. Тож уже в *Краткой литературной энциклопедии* (т. 4, Москва, 1967) під відповідним гаслом читаємо: "Маллярме, що його буржуазна критика сприймала колись як символістичного естета, може вважатися за одного з попередників сучасної французької прогресивної поезії, який певною мірою підготував її поворот до реалізму в 40-х рр." Воістину — *habent sua fata libelli!*

II

На Україні честь першого перекладача Маллярме належить Василеві Щуратові, перекладацька продукція якого охоплює велику кількість творів найрізноманітніших письменників та поетів світової літератури. Чималу увагу серед них він уділяв і модерністам. Тому цілком природно, що в його книзі *Поезія XIX*

віку (Львів, 1903, стор. 54-55) ми знаходимо також і переклад "Квітів" (у Шурата — "Цвіти") Маллярме, де подано таку примітку про їх автора (правопис дещо змінений): "С. Маллярме (1842 - 1897) [sic!], творець школи символістів, якій почин дає його поема *L'après-midi d'un faune*. В ній зазначив він свою головну тенденцію — ярке відрізнення мови в'язаної від нев'язаної. Свої теоретичні погляди виложив в *Divagations*. Оголосив *Vers et prose, Florilège* і т. п." На жаль, з останньою назвою (слово *florilège* може означати невеличку збірку віршів) у В. Цурата трапилася якась помилка, бо серед публікацій Маллярме не було такого видання. Щождо виразу про *в'язану* та *нев'язану* мову, то в даному разі Шурат, треба гадати, повторює твердження читаної ним літературної критики про еліптичність мовних конструкцій Маллярме, хоч якраз синтакса *Пополудня Фавна* дуже прозора. Прозора вона і в "Квітах", перекладених Шуратом. Ось цей переклад (його правопис також дещо наближений до сучасного):

Із сніжно-срібних хмар, якими неба звід
заблус у перший день і з біля зір пречистих
Ти, Боже, дав землі, котра не знала бід
в час непорочности чар цвітів срібнолистих:

нарцизи з повабом їх лебединих ший,
і той божественний лавр позаземних духів,
мов серафима перст у білості своїй
рожевий в розблисках рум'яних ранніх пухів,

барвистий гіяцинт і міртів сніжний чар,
і рожу, що цвіте, мов женських тіл примана,
Іродіяду ту, що мече цвітам жар,
яку щоднини кров багром вбирає зрана.

Лілею ти создав, цвіт болю, горя цвіт,
Що лиш колишеться на океані суму
і личко верне все із мряки на блакит,
до місяця, що вбравсь в засльозену задуму.

Осанна, Отче наш! звук арф і фіміям
Тобі за вертоград, за наших сліз награду!
Осанна!.. б'є луна до тих містичних брам,
де німби ясности очам дають відряду.

Та більше, Отче наш, дяка́ тобі від нас
за те, що дав еси землі ту чашу цвіту,
яка містить бальзам для сильних душ на час,
коли навіряться їм вже служити світу.

Якщо б довелося зводити зі Щуратом спір про неточності, яких він допустився у даній версії одного з раннях віршів Маллярме (тут у поета, до речі, вперше з'являється образ Іродіяди), то йому можна було б закинути хіба тільки те, що він у двох останніх її строфах (а в зв'язку з цим — і в усьому вірші) замінив звертання до "Notre Dame" зовсім не відповідним для ідеї Маллярме виразом "Отче наш". Автор тут перейнятий образом Пречистої Діви, який і треба було за всяку ціну зберегти. Решту ж образів він відтворив досить точно, а в окремих випадках, як от у виразі "Лілею ти создав, цвіт болю, горя цвіт", йому вдалося добитися навіть своєї конгеніяльної інтерпретації.

1926 року в журналі *Червоний шлях* з'явився блискучий переклад найпопулярнішої колись (після так зв. "Лебедя") поезії С. Маллярме "Морський вітер" ("Всі книги я читав, і кров моя смутиться") пера М. Рильського. Надрукований пізніше в його збірці *Гомін і відгомін* (1929), він, можна гадати, плянувався також і для антології французької поезії, про яку розповідає Юрій Клен (інший перекладач Маллярме — автор перекладу його вірша "Apparition") у своїх *Спогадах про неоклясики*. У зв'язку з тим, що саме неоклясики підготовляли цю антологію до друку, київські держлітвидавці відмовилися її опублікувати, коли в 1928-29 роках зчинився великий галас прорежимної критики з приводу надрукованих у *Літературному ярмарку* "Лебедів" Михайла Драй-Хмари. Як відомо, подаючи різні вияснення невагомній рептильній критиці про походження "підозрілих" мотивів у його сонеті, М. Драй-Хмара помістив у четвертій книзі *Літературного ярмарку* (1929) і свій переклад сонета Маллярме "Le vierge, le vivace et le bel aujourd' — lui" ("Краси пречистої безсмертний гордий син"). В результаті — обидва ці сонети стали "лебединою піснею" як самого М. Драй-Хмари, так значною мірою й усього неоклясичного руху, обвинуваченого в контрреволюційних ухилах. Смішно нам тепер ставити питання про те, чи справді згадані два сонети — переклад і ремінісценція з Маллярме — мали в собі щось загрозливе для "революції". А втім, можливо, й мали! Тут пригадується один з парадоксів Володимира Державина, який заявив колись у приватній розмові, що, мовляв, якби С. Георге не забороняв був публікувати своїх творів у популярніших виданнях та літературних антологіях, то в Німеччині до жадного нацизму ніколи б і не дійшло.

Стосовно ж самого перекладу знаменитого сонета Маллярме треба сказати, що так як і поезія "Квіти" в перекладі В. Щурата, він не достатньо точно передає основну думку французького оригіналу. Справа в тому, що в розглядуваному вірші Маллярме не говорить, як це здавалося Драй-Хмарі, "про марне намагання

розуму вирватися з кайданів дійсности".⁷ Хоч конфлікт між розумом і дійсністю в ньому насправді представлений, але він виявляє себе уже, сказати б, після того, як розум скорився дійсності, себто повірив у реальність (хоч вона позбавлена змісту, "порожня"), і вона мститься на ньому своєю зимою, своєю кригою. Від неї, згідно з первотвором, даремно сподіватися, щоб вона в образі "пречистого, радісного і неповторного дня" пододала "крилом своїм зухвалим" це "мертве озеро". Однакова з нею білість-безплідність лебедя, той факт, що він "власним голосом, ніколи не луналим" не виспівав чи то — не вифантазував ("Фантазіє! Ти — сило чарівна, Що збудувала світ в порожньому просторі", — писала майже в той самий час Леся Українка) для себе іншої, справжнішої дійсности — є єдиною причиною його загибелі у пазурях засніженого небуття. Отже, помилкою М. Драй-Хмари, як пізніше й Миколи Терещенка (*Сузір'я французької поезії*, 1971), була заміна підмета в першому катрені сонета: замість "пречистого, радісного і неповторного дня" — у них в активній ролі тут виступає лебідь, що й робить його якимсь "борцем" та "дерзальником" (основна тема "Лебедів" Драй-Хмари).

Відповідну концепцію обидва перекладачі, здається, запозичили у В. Брюсова, з "Лебедем" якого, перекладеним ще 1913 року, українські версії Драй-Хмари й Терещенка мають багато спільних рис. Для порівняння вистачить навести тільки перші катрени усіх трьох версій:

Брюсов

Бессмертный, девственный, властитель красоты,
Ликующим крылом ты разобьешь ли ныне
Былое озеро, где спит, окован в иней,
Полетов ясный лед, не знавший высоты!

Драй-Хмара

Краси пречистої безсмертний гордий син,
ударом п'яних крил чи ти розіб'єш нині
забуте озеро, де покриває іній
прозорий зльотів лід, що не дійшли вершин?

Терещенко

Безсмертний, чарівний, скажи, невинний, ти
Ударами крила чи зможеш розламати
Це озеро міцне, де мріє кризь загати
Прозорих зльотів лід, у сяві краси!

7. Див.: В. Порський, "Лебединий спів", *Київ*, ч. 1, 1951, стор. 37.

Справді активним творцем своєї долі виступає у Маллярме інший — людський геній — в сонеті "Як темрява грозу своїм законом кине". Він, не схилиючися перед підступною реальністю, створив свою власну, щоб "заля королю (очевидно, уявному колись Панові всесвіту, — О.З.) прибралася пуста" і безмежні простори були осяяні не мертвими світилами, а "розгуляною зорею", людською землею, де навіть "зло віків її не переможе". Цей засадничий оптимізм (у порівнянні, наприклад, із "Жалібним маршем на смерть землі" Жюля Ляфорта, теж у перекладі Драй-Хмари) оснований на своєріднім суб'єктивнім ідеалізмі Маллярме, який, мабуть, і став причиною того, що згаданий уже Й. Мандельштам не сприйняв його творчости з будь-яким зацікавленням. Натомість Ж. П. Сартр розпізнав у ній ті елементи думання, що найближче відповідають його власній концепції екзистенціалізму (див. його передмову в книзі: Stéphane Mallarmé, *Poesies*, Paris, 1945).

Наприкінці 40-их і в першій половині 50-их років перекладанням С. Маллярме захопилися у нас на еміграції Володимир Державин та Ігор Костецький. Переклади В. Державина, що час від часу друкувалися в поточній пресі, принагідно — в супроводі коротких коментарів, майже поспіль залишилися непоміченими через виключну своєрідність мовних експериментів, на яких вони були побудовані. Для перекладача В. Державина в його численних віршованих версіях з Едгара По, Оскара Вайлда, Поля Валері, Стефана Маллярме та інших поетів головним естетичним складником була сама тільки штучність його майже травестійно-бурлескної мови. Це усувало всяку можливість бодай поверхово відчутого контакту з первотвором, оскільки його власні стилістичні, а тому почасти й змістові елементи потопали в постійних словникових та фразеологічних "винаходах" (Ів. Кошелівець) перекладача. Щождо Костецького, якому належить перший переклад *Пополудня Фавна* на українську мову, то він своїх перекладів ніколи не друкував, плянуючи тепер, здається, переробити їх у згоді зі своїми новими перекладацькими принципами.

III

В докладнішій перегляді зв'язків української літератури з поезією С. Маллярме треба було б зупинитися також і над її впливами на оригінальну творчість багатьох наших поетів, серед яких з даного приводу найчастіше згадуються імена Миколи Вороного, Дмитра Загула, Якова Савченка, М. Драй-Хмари, а також Максима Рильського. На жаль, ми не маємо змоги братися до чогось подібного в пропонованих нотатках, крім хіба

висловлення думки, що наведений вище список є всі підстави розширювати, а не звужувати, як це досі робили окремі українські літературознавці. Про Рильського, наприклад, покійний Є. Маланюк писав наступне (див. його "Думки про М. Рильського", *Київ*, ч. 4, 1951, стор. 187): "Навіть не будши маллярмістом, можна з певністю сказати, що на поезіях Рильського Маллярме майже не позначився". Тяжко погодитися з таким апіорним твердженням. Бо хоч справді не треба бути конче "маллярмістом" для того, щоб мати якусь підставу його (таке твердження) зформулювати, але принаймні загальне ознайомлення з поетичним доробком С. Маллярме для цього потрібне. Інакше на кожному кроці траплятимуться помилки. Для ілюстрації досить навести тільки окремі приклади з творчості Миколи Зерова, яка через свою, здавалося б, послідовнішу "неокласичність" ще більше, ніж поетична спадщина Рильського, мусіла бути вільною від усяких зближень з герметичними засобами Маллярме.

Безперечно, не треба цього питання плутати з глибокою залежністю М. Зерова від символізму взагалі, що про неї також у В. Державина зустрічаємо виразні вказівки. "... основна стилістична лінія Зерова, — писав він, наприклад, у передмові до *Sonnetarium*'у (стор. 31), — ... це є вбирання в український неокласицизм... справжніх артистичних досягів символістичної і, меншою мірою, імпресіоністичної лірики, перетворюючи їх на ліричну тональність епічної, в основному — віршованої мініатюри". Але якщо розглядати докладно такі його дискусійні (бо вони викликали багато різних тлумачень) сонети та окремі вірші, як "Оі triakonta", "О як мене втомили рядки готичних літер", "Тут Теплий Олексій...", а зрештою і всі ті сонети, що їх В. Державин перераховує в цитованій статті, говорячи про "символічні компоненти в стилі Зерова" ("Сон Святослава", "Двері у стіні", "Данте" та ін.), то легко можна знайти в них образи та засоби цілком "маллярмістичного" характеру. Часто подібуються також і виразні тематичні збіги у обох поетів. Скажімо — "l'espace" ("всесвіт без кінця") у Маллярме, який стежить за новою містерією землі, що її людський "геній засвітив", цілком узгоджується з ідеєю рядків Зерова у його "Космосі" (основні образи цього сонета, щоправда, запозичені безпосередньо з орієнтальних творів Анрі Казаліса, близького приятеля С. Маллярме):

І людська творчість споруджає міт
Під саме небо, зорями розшите.

Але найбільш цікавою треба вважати подібність двох віршів-олександрин у Зерова і Маллярме, які ми й подаємо тут для порівняння. У Зерова — це його незаперечний шедевр "Граосінь":

Як ніжна праосінь, ти йдеш моїми снами,
Мов китиці калин, рожевієш устами.
Очима темними, мов вереснева ніч,
Округлістю тьмяних, алябастрових пліч
Ти невідступно скрізь з моїми почуттями.
Проміння слів твоїх стоцвітними огнями,
Стожарами мені горить у даліні...
Ти давню праосінь нагадуєш мені,
Широколаний степ, бліді свічада ставу,
Берегових грабів грезет і злоголави,
Повітря з синього і золотого скла
І благодатний дар останнього тепла.

У Маллярме — теж широко відомі олександрини, під назвою "Зідхання" ("Soupir"):

До тебе мчить мій дух, о сестро, до чола,
Де осени печаль смаглява пролягла,
І янгольських очей — небес ясного раю,
Неначебто в саду, зажуренім без краю,
Незгодно шле фонтан зідхання у блакить!
— Блакить жовтневих днів, що стомлена лежить,
Відбившиися в ставках, ще повних світла вчора,
Де листя подалась тепер іржава змора
І зимну борозну прорізав буревій,
Щоб сонце кинуло в ній довгий промінь свій.

Коли порівняємо вірш "Праосінь" Зерова з рештою його поетичного доробку, то зауважимо, що він сильно відрізняється від усього того, що цей видатний поет за ціле життя своє написав. Найбільше впадає у вічі образ якоїсь таємничої жінки, що, нагадуючи поетові "давню праосінь", проходить його снами. І хоч у Зерова мотив сну зустрічається вельми часто, однак тут він не такий, як у інших випадках. Тут даний мотив переростає у щось подібне до постійної одержимости. В усякому разі — це мусіло бути якесь таке тривале й обвіяне чарами почуття, про яке ми нічого не знаємо ні з доступних нам біографічних матеріалів, присвячених М. Зерову, ні з його оригінальних творів. Натомість у Маллярме — це один з найпомітніших мотивів його писань. Позбавлений таких щиро зміслових компонентів, як "рожеві уста" та "алябастрові плечі", він виробився в нього під впливом тяжкої душевної травми, пережитої поетом у п'ятнадцятилітньому віці в наслідок смерті його сестри Марії. Про це він докладно розповідає в своїй поезії в прозі — під назвою "Осінь скарга". Так звучить її початковий уривок:

З того часу, як Марія покинула мене, переселившись на іншу зірку — на Оріон, на Альтаїр, а чи на тебе, зелена Венеро? — я постійно любив самоту. Скільки довгих днів я перебув насамоті зі своїм котом! Кажучи "насамоті", я маю на увазі відсутність матеріального ества, бож мій кіт — співмешканець містичний, дух. Тому я можу з абсолютною певністю сказати, що прожив багато днів насамоті зі своїм котом і насамоті з котримсь із останніх письменників доби латинського занепаду; адже від того часу, як біле створіння перестало існувати, мені якось особливо почало подобатися все, що окреслене словом: спад. Так моя улюблена пора року — це останні, знеможені дні літа, перед самим початком осені, а улюблена пора дня, час моїх прогулянок — це час, коли сонце перепочиває, заки зникне, коли його мідно-жовте проміння падає на сірі стіни, а мідно-червоні — на скельця вікон. Так само і в літературі мій розум потребує насолоди від присмеркової поезії останніх днів Риму, тих саме днів, коли ще не було чутно жадних ознак відновлювального наближення варварів і не чутно було белькотання дитячої латини перших християнських гимнів.

На підставі поданого можна з деякою певністю припустити, що вірш Зерова, в якому мотив "праосени" так майстерно переплетений з образом чарівної жінки, постав як спроба перекласти поезію "Зідхання" С. Маллярме. Але оскільки переклад, мабуть, не вдався або, ще ймовірніше, через те що перекладач у процесі роботи над ним захопився своїм власним розв'язанням закладеної в первотворі естетичної та ідейної проблематики, він вирішив появити на його базі окрему віршовану композицію з цілком оригінальним поетичним звучанням.

ОЛЕКСА ГРИЩЕНКО

Ольга Чмух

Писати про творчість Олекси Грищенка, видатного українського маляра, — дуже почесно і водночас складно. Бо його мистецька доля змусила мандрувати по світу, і зараз цей відомий на весь світ маляр — майже не відомий на своїй батьківщині. Наприклад, у фундаментальній *Історії українського мистецтва* (Київ, 1966-68) його ім'я згадується тричі, але лише у переліку прізвищ. Я дозволю собі процитувати це видання:

"Для прикладу можна назвати самотню, по суті імпресіоністичну, манеру живописців М. Бурачека, А. Маневича, О. Грищенка" (т. 4, кн. 2, стор. 12).

"Так, темпераментним живописом, з яскраво індивідуальною манерою письма відзначаються твори О. Грищенка (*Парусне судно*. Тулон 32 р.)" (т. 4, кн. 2, стор. 194).

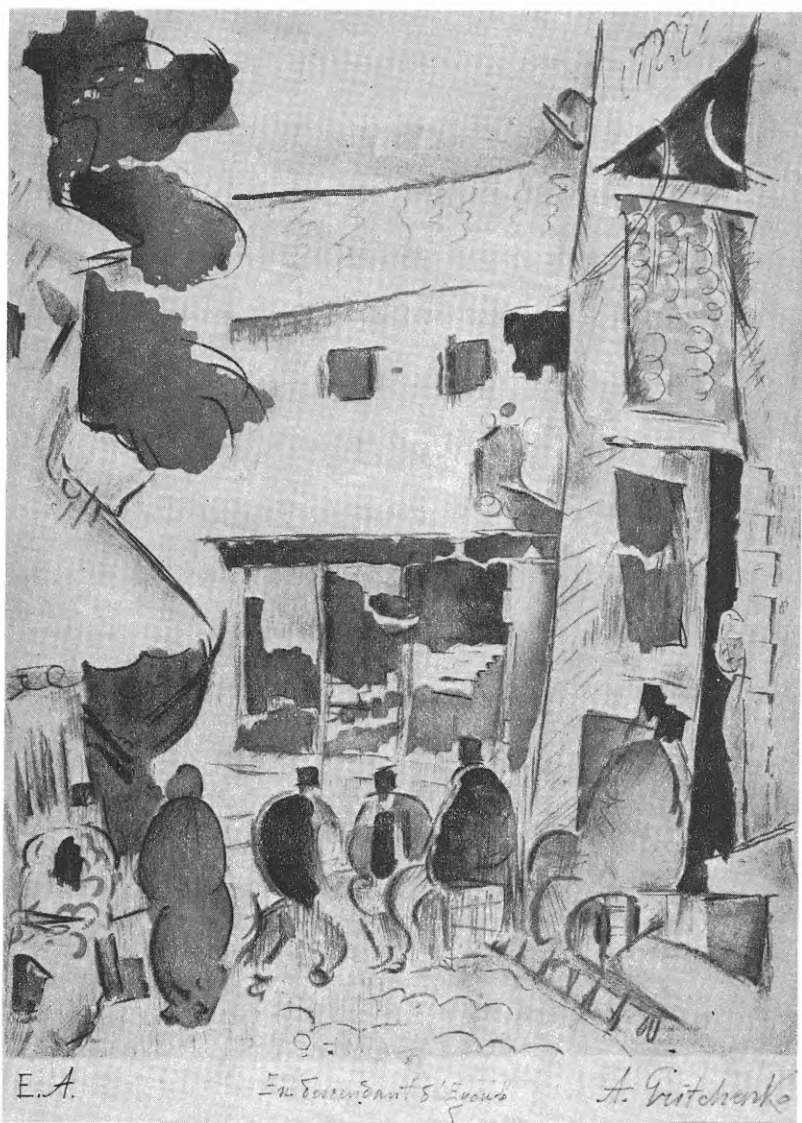
"Вона [тобто АНУМ — О. Ч.] влаштувала п'ять періодичних виставок, велику ретроспективну "Українське мистецтво за останні 30 років" (1935), кілька персональних — О. Кульчицької, М. Глуценка, Л. Геца, О. Гриценка, виставку художників-самоуків, а також видала монографії про О. Кульчицьку, О. Гриценка, М. Андрієнка-Нечитайла, М. Глуценка, Л. Геца, книгу *Екслібріс* та п'ять номерів журналу *Мистецтво* (1932-1936)" (т. 5, стор. 392).

Ото й усе. І це про людину, якій присвячувалося і присвячується безліч слів пошани.

Народився Олекса Грищенко у Кролевіці на Чернігівщині, майже 94 роки тому. Студіювати мистецтво почав у Києві на суботніх курсах у майстерні Сергія Святославського. І в той самий час з успіхом вивчав природознавство у Київському університеті.

У 1908 році він переїжджає до Москви, яка на той час була центром нового мистецтва. Грищенко опинився у вирі мистецького життя: 1) навчання у художній школі Юона і Дудіна; 2) праця у музеях і бібліотеках; 3) велика теоретична робота: значна кількість досліджень, з яких важливішим є *Русская икона как искусство живописи*. До речі буде підкреслити, що саме в цьому творі Грищенко робить відкриття великої мистецької вартости: він виділяє осібно новгородську школу іконопису; 4) і, крім того, блискуче закінчує біологічний факультет Московського університету.

Любов до природи, потяг до мандрів не лишали Грищенка ніколи. На Україні він відбув подорож по дніпровських порогах з їх козацькими пам'ятками, до Глухова, Путівля, Чернігова, Полтави. Живучи в Москві, він майже щоліта виїжджав до Криму, у 1911 році перший раз до Парижу, у 1913 році об'їхав усю Італію.

Олекса Грищенко: Спускаючись з Аюбу

І всюди Грищенко малював, випробовував, шукав, звідусіль привозив цікавий творчий дорібок. Почав виставлятися у групі "Бубнового валета", у "Союзі молоді", у "Новому товаристві живописців".

Цей період з 1908 до 1918 року — час формування мистця, який збігся з часом суцільного мистецького піднесення, творчих шукань. Та після революції, коли ситуація різко змінилася, мистець вирішує залишити все і податися за кордон. Через Крим Грищенко виїжджає до Царгороду, що був давньою метою і мрією мистця.

Не буде тут мови про безпритульне життя його, бо й Грищенко основний акцент у своїх спогадах ставить на іншому, на головному для нього — на творчості.

Він працює як у пропасниці, враження не дають йому спокою: малювати все, що бачить, фіксувати у пам'яті кожен сцену, зарисовувати мотиви мозаїк, інтер'єри старовинних церков, мечеті, мости, базари.

З вишуканою тонкістю відчуває Грищенко специфічний кольорит Сходу, його барвистість. Відомий письменник Кльод Фарер у передмові до каталогу першої французької виставки мистця писав:

"Грищенко піймав на лету найменші вібрації золота і лазурі і кинув їх, як вони є — на папір. Це так, і не вимагайте від нього більшого. Не питайте від нього, що означають тут ці червоні плями, а там зелені, що це — люди, тварини, дерева, чи щонебудь інше... Справа у тіні і світлі... Справа в тому, котра година: четверта чи полудень; справа у проминанні ночі чи у народженні дня, справа не в мінаретах Джалі-Сулейманія, справа в їх відтінках, у фіялкових вогнях, що грають іноді на заході сонця на мідних конусах. Все це мистецтво, нове, дорогоцінне. Я люблю його за те, що воно щире, що крізь пейзаж я бачу душу пейзажиста, душу чарівну, зіткану з натяків, надиво щирю".

Царгородський період виключно цікавий і важливий у творчості Грищенка. Він творить кольорові симфонії через співвідношення кольорових мас, через кольорову матерію, урівноважену чітким ритмом, де матові кольори розкладені великими тепло згармонізованими площинами.

Такий же образний стрій і в Грищенковому грецькому циклі. Кожен з невеликих картонів — то добута з природи картина, відібране з хаосу вражень — головне. Відчувається, що образ народжено, коли мистець сам-на-сам спілкується з природою.

Несамовите сонце, розпечені скелі, білі колони Партенону або руїни невідомих будівель ваблять його могутнім ритмом мас, надзвичайними світловими ефектами.

Твори Грищенка — кольорові поезії, бо колір є головним

засобом художньої виразності у мистця. Ліпкою різкими тінями, лінійним кресленням він не користується. Маляр поглиблює простір картини варіаціями фарбованих площин. Ритм твору визначається взаємовідношенням кольорових плям, їх пропорціями і силою тону.

"Кольорит залежить від форм, — пише Грищенко, — бо все для мене є в співвідношенні кольорових мас. Щождо мене, я шукаю малярської глибини. Творити образ це значить жити, думати і творити кольорами і формами. Тому кожен малюнок має бути мальованим, а не рисованим на принципі штучності".

Мистець починає від природи, беручи її за основу, але перетворюючи її залежно від першого враження, від емоційного шоку.

У передмові до каталогу виставки 1957 року Грищенко писав:

"Природа є джерелом мого надхнення. Якщо я не є малярем одного образу, то це завдяки природі. Марини з півдня чи Швейцарії, мушлі, квіти, пейзажі Бретані, Корсіки, Іспанії чи Італії — у цьому багатстві вражень і кольорів я висловлював себе, намагаючися завжди зберегти своє єство. Природа дає мені свіжість у виконанні. Все залежить від шоку, що я його зазнаю. В зустрічі з природою у мене відбувається щось святе й наче б чудесне. А для мене цей перший шок є найважливішим моментом творчості. Дивлячися просто на природу, я інтерпретую її згідно з моїми почуттями".

Грищенко надзвичайно оригінальний у своїй манері. Та нема мистців без "бази". Завжди можна, і потрібно, для аналізу творчості знайти як духові, так і стилістичні джерела. Своїм талантом Грищенко перетопив і кубістичне будування образу, й імпресіоністичне замилювання в барвах, й експресіоністичну напруженність і різкість форм.

Про еволюцію манер у своїй творчості Грищенко пише:

"Після кубістичних спроб різного роду — гваші і матові композиції з Царгороду (1919-21 роки) провадять мене до голих пейзажів Парижу (1923), які є прелюдією до малярського періоду Португалії (1923-25). Як це сталося, що я крок за кроком залишив мою орієнтальну візію, плоскі поверхні, обернуті перспективи, легке безматеріальне виконання — і пішов на шлях малярства — твердий кістяк, солідний матеріал, пластичність? Нічого тут не походить з теорії, ні з спекуляції. Вихідною точкою в моїй творчості є природа — море, гори, поля. Але далі — основну роль грає атмосфера, в якій я живу і дихаю".

Грищенко виходив від посезанівського трактування фарби як самостійного елемента структури образу. Колір — для Грищенка все. Він ламає кольором всю логічність реального світу, на ніщо зводить рисунок, руйнує будь-яку фундаментальну форму.

Залишається тільки продиктована почуттями мистця кольорова пляма, і це вже справжній концентрат емоцій. Бо, дивлячися на вишуканість кольориту, захоплюєшся в першу чергу фантастичною, чудовою гармонією його кольорів, побудованою на дисонансах, контрастах, найтонших сполученнях. Надзвичайно образно описав процес роботи Грищенка С. Гординський, знавець творчости мистця:

"Він любить з диким задоволенням 'нищити' фарбу, немов на доказ, що вона є лише безвільним матеріалом, безвартісним, без зафіксованого в ньому почуття. Він доводить фарбу до найбільшої її екзальтації, накладає її незвичайно грубими мазками, аж до повного її вислову, аж до хвилини, коли дістане в кольорі його "первісну силу".

Кольорит лишається ритмічною основою Грищенкових композицій, надає їм ясности і будує форму. Унікаючи методів і штампів, він висловлюється безпосередньо, стихійно, вишукано.

Грищенко володіє надзвичайним почуттям ритміки, вона у нього органічне, імпульсивне почуття руху.

"У малярстві — життя передається рухом (у формах, які видаються, що вони уложені статично) — і кольором. Тут родиться і кінчається первень образу", — пише Грищенко у книжці *Два роки у Царгороді*.

Що таке ритміка Грищенкових творів, найкраще можна побачити на його картинах, де елемент самої води поступається перед ритмом її руху. Море Грищенко малював у Криму, і в Царгороді, і на Корсіці, й у Бретані. Скрізь маляр вивчав море, вживався в нього, відчував ритм цієї могутньої, буйної і водночас ніжно-лагідної, прекрасної стихії.

На образах Бретані маємо змогу простежити глибоке єднання мистця з природою, з морем. Ці полотна вражають темпераментом, безпосередністю чуття.

Грищенко як маляра приваблює все, що робить його палітру живою, радісною, гармонійною. Всюди його пейзажі схвильовані, тремтливі. Серія полотен з Бретані — неповторна. Бо вода — то його стихія, але також блискуче малює він пшеницю, долини, листя, хмари. Його твори живуть насиченістю і рухом, в них відчувається фантастична вразливість мистця, який щиро захоплюється всім: і суворим краєвидом, і буремним морем, і відбиткою світла на посудині. Бо художній смак його бездоганий, а любов до мистецтва — безмежна.

Морські набережні, гірські пейзажі, краєвиди Бретані — все це повне руху, динаміки, життєрадісности. Всюди палає багатство кольорів, які відсувають на другий план і композицію і рисунок. То цілі гами зеленої чи скоріше синьої барви, починаючи від сірої у всіх її нюансах і кінчаючи ультрамарином.

"Я не можу зрозуміти безбарвних, однокольорових образів, — писав Грищенко. — Вони нічого мені не говорять, не можуть висловити ніяких глибоких проблем, ніякого розпачу. Навіть який би не був страхітливий світ, він живе кольорами".

Це чудово простежується на натюрмортах Грищенка. І мертва природа залишається для нього джерелом кольорів і світла: чи малює він устриці, морських раків, мушлі чи квіти. З квітів у першу чергу милується він дикими, які відкрив для себе на провансальських полях.

Треба підкреслити ще одну характерну рису робіт Грищенка: в його творах завжди душевна напруга, неспокій.

С. Гординський писав, що "хоч Грищенко в своїх акварелях доказав свою ніжність і тонкість відчуття, головним з його ритмів є ритм зусилля, що не заспокоює, а, навпаки, грає по нервах, що коштує всіх нервів мистця, доведених до крайности відчуття, для якого все, що не з кругу емоцій, — антимистецьке".

Він оспівує море, що споконвіку воює з скелястим берегом, дивовижні мури старовинних фортець, кремезні дерева, вічні скелі. Все це він пише на високій температурі емоцій, з блискучим розмахом, але ніколи не лишає малюнка в першому ескізі, а завжди дає скінчений твір.

Хочу закінчити словами Люї Ворселя після перших паризьких вернисажів: "Пейзажі Грищенка — це стоп дорогоцінних каменів, ліричної радості, де пишнота тонів і матерії злагоджується шляхетною тонкістю. Молодий український кольорист здобув Париж, і тепер можна з впевненістю докінчити цю фразу — 'здобув Париж і весь світ' "

"Мовне взаємозбагачення" чи русифікація української мови?

Юрій Перфецький

Так зформульована тема є лише частиною дуже широкого питання: запозичення в українській мові з російської і в російській з української. З історичного погляду питання про те, чи певне слово є запозиченим в одній східнослов'янській мові з другої, чи належить воно до спільного східнослов'янського фонду, є дуже складне й не у всіх випадках може бути легко розв'язане. Тому ми зосередилися на сучасному періоді, користуючися матеріалами 20 й кінця 19 століття, бо саме на підставі граматик, словників і книжок, що появились друком у Російській імперії перед першою світовою війною та в Радянському Союзі після революції 1917 року, можна показати, що сьогодні більш, ніж у минулому, відбувається послідовна русифікація української мови. Наш підхід є подвійний: зібрати разом те, що ми самі можемо простежити, і те, до чого радянські лінгвісти самі признаються, хоча твердять, що це не є русифікація української мови, а "мовне взаємозбагачення" обидвох мов. Нашими головними джерелами є українські словники Грінченка та Подвезька, російські словники Ушакова, Ожегова та Академії наук СРСР, найновіша граматика Юрія Жлуктенка та книжка Галини Іжакевич про українсько-російські мовні зв'язки радянського часу.¹ Увесь цей матеріал, щоправда, не є вичерпний, але все ж дуже багатий своїми даними для того, щоб ілюструвати процес русифікації.

1. Б. Грінченко, *Словарь української мови*, Т 1-4, Київ, 1907-1909 (фотомеханічне перевидання. Київ, 1958); М. Подвезько, *Англо-український словник*, Київ, 1955; М. Подвезько, *Українсько-англійський словник*, Київ, 1962; М. Подвезько, і М. Балла, *Англо-український словник*, Київ, 1974; Д. Ушаков, et al., *Толковый словарь русского языка*, Т 1-4, Москва, 1935-1940; С. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва, 1968 (издание седьмое; Академия наук СССР, *Словарь русского языка в четырех томах*, Москва, 1957-1961; Ю. Жлуктенко, et al., *Підручник української мови*, Київ, 1973; Г. Іжакевич, *Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу*, Київ, 1969.

Але заки перейдемо до самої теми, хочемо з'ясувати, що таке, на нашу думку, є русифікація мови і чому ми не можемо погодитися з радянським терміном "мовне взаємозбагачення". Як відомо, одна мова запозичує певне слово чи вираз з іншої, коли існує *потреба* такого запозичення. Але чи була колинебудь *потреба* замінити слово *чужинець*, яке ще є в старому українсько-англійському виданні словника Подвезька,² словом *іноземець*, яке є калькою російського слова *иностранец*, і його вже виключно вживає Жлуктенко³ в своїй граматиці? На нашу думку, слово *іноземець* є прикладом русифікації мови, бо воно введене в український лексичний фонд не задля *потреби* або *браку* такого терміну в українській мові, а щоб зблизити український термін з терміном панівної російської мови.

Тепер погляньмо, як справді виглядає "мовне взаємозбагачення" і чому його треба відкидати й з ним боротися (цитати подаю за Іжакевич):

"Запровадження в життя нового *Українського правопису* (1946) і вихід у світ *Російсько-українського словника* (1948) вплинули позитивно на дальшу інтенсифікацію процесів *українсько-російської мовної взаємодії* в післявоєнний час" (стор. 158).

"В 1960 році цей правопис вийшов другим виправленим і доповненим виданням. Це видання було узгоджене з *Правилами русской орфографии и пунктуации*, що вийшли в світ 1956 року" (стор. 158-159).

Але яка же тут мовна *взаємодія*, коли український правопис мусів бути узгоджений з російським? Цитую далі:

"Українська мова... *не втрачаючи своєї національної специфіки*, збагатила мовні засоби, розвинула виразово-стилістичні можливості у значній мірі завдяки творчій взаємодії з іншими слов'янськими мовами і, насамперед, з російською" (стор. 17).

Питання: як вона може *не втрачати своєї національної специфіки* (?), коли за даними самої Іжакевич:

"Російська мова продовжує створювати моделі, відповідно яким формуються новотвори в українській та інших мовах народів Радянського Союзу" (стор. 161).

У 1964 році у Дніпропетровському на цю тему вийшла була спеціальна праця В. Ільєнка: *Формування єдиного* (я підкреслюю — *єдиного!*) *фонду нової лексики в мовах російської та україн-*

2. У старому англо-українському виданні як відповідник до слова *foreigner* знаходимо тільки *іноземець*. У новому поширеному англо-українському виданні слово *чужинець* вже є на другому місці; на першому стоїть *іноземець*.

3. Жлуктенко, стор. 186 і далі стор. 321 (словник).

ської соціалістичних націй.⁴ Заголовок цей вказує на те, що кінцевим завданням режиму є злиття обидвох мов в одну російську мову. Практичний приклад знаходимо в газеті *Известия* від 7 листопада 1966 року у наступній цитаті:

"Хлопчики, смотрите-ка сюда. Вон дорога, а за ней пашни черные — видите? То уже Украина. Потому и мы балакаем так — чи по-русски, чи по-украински. Все перемешалось" (Іжакевич, стор. 179).

І справді все перемішалось, бо українськими словами є тут лише *хлопчики*, *балакаем* та *чи*, які, як видно з ортографії, виступають уже як асимільовані російські слова. А Іжакевич називає такий стан *мовним взаємозбагаченням* і зразу ж сама собі суперечить в іншому місці, коли вказує на злиття обидвох мов словом "конвергентний":

"Близько споріднені українська і російська мови, які протягом тривалого історичного періоду перебувають у стані *конвергентного* (!) розвитку, у радянський час переживають активізацію процесів взаємодії і взаємозбагачення" (стор. 301).

По цій багатозначній цитаті перейдемо до самої теми. Постараємося розглянути в першу чергу вплив російської мови на українську, а тоді української на російську, бо — як побачимо пізніше — цей вплив також спричиняє русифікацію. У першій частині цієї статті обговорюватимемо: (1) вплив російського правопису на український; (2) прямі запозичення з російської мови; (3) кальки російських слів та виразів; (4) вплив російської синтакси на українську. У другій частині статті вкажемо на прямі запозичення з української мови в російській.

Вплив російського правопису на український бачимо в передаванні чужих слів за правилами російської фонетики, замість української. Нашим першим прикладом є передавання чужих *au/aw* як *ау* замість *ав*: *fauna*, *pause*, *trawler* як *фауна*, *пауза*, *траулер*, замість *фавна*, *павза*, *травлер*.

Як відомо, український губно-зубний звук (в) перед приголосним звуком або як останній звук слова перед павзою вимовляється як нескладове [ʋ] або [w], себто білябіяльно (наприклад, *вовк*, *здоров*), і тим самим наближається до англійської вимови літер *u* та *w* у вищенаведених словах. Російське (в) ніколи не має білябіяльної вимови й виступає лише як губно-зубні [v] або [f] (наприклад, у слові *ветер* як [v'] але в словах *здоров* та *вчера*, як [f], і тому російська мова мусить у вищезгаданих словах передавати чужі *u* та *w* буквою *у*.

Другим прикладом є передавання чужого *h* як *х* замість *г* [h].

4. Лінгвістичний семінар. Дніпропетровське, 1964.

Хоча українська мова має звук [h], але тому що російській мові він є чужий, українська радянська ортографія вживає такі дивовижі:

Hemingway як Хемінгуей, замість Гемінгвей. У цьому прізвищі англійське *w* також повинне передаватися буквою *v*, а англійське *g* — забороненою буквою *г*.

Наугел як Хауген замість Гавген.

До речі, в радянській літературі немає послідовності у передаванні англійського *h* як *х*. Наприклад, ім'я славного лінгвіста *Hornung* передається як Горнунг (Іжакевич, стор. 11), отже не буквою *х*, а *г*. Окрім того, форма Горнунг все ж таки не є зовсім правильна, бо та сама буква *г* передає й початковий звук [h] і кінцевий звук [g]; отже, кінцевою є буква *г* на кінці слова, себто — Горнунг.

Сама буква *г* була усунена з української мови правописом 1933 року в зв'язку з сталінською нагінкою на українську культуру та мову. Як наслідок цієї спроби наблизити український правопис до "братнього" російського, знаходимо у радянських словниках після 1933 року такі форми: мігрень, гумка, гудзик, пінгвін замість мігреня, гумка, гудзик, пінгвін.

У 1970 році про букву *г* була видана спеціальна студія проф. Ярослава Рудницького,⁵ в якій він довів, що слів з буквою *г* є у нас багато більше, ніж твердять радянські лінгвісти, чим вони й мотивують її усунення.⁶ Зрештою, сам факт, що без букви *г* не можна семантично розрізнити слова *гніт* (у лямпі) від слова *гніт* (поневолення), показує, що буква *г* у нашому правописі є кінцева.

У радянських словниках також знаходимо приклади писання нейотованих голосних після голосних у чужих словах, очевидно, знову під впливом російського правопису: офіціант, замість офіціант (рос. — официант); діалект, замість діялект (рос. — диалект); триумф, замість тріумф (рос. — триумф).

За правописом 1928 року ці й інші подібні слова писалися з йотованими голосними.

Коли в тих самих словниках знаходимо також за російською ортографією *проект* замість *проект*, це вказує на те, що маємо тут справу просто з механічним зближенням до російського правопису, і це без уваги на вимову, бо в російській мові українська буква *е* вимовляється як буква *е* [je]. Взагалі таке передавання без йотації *е*, до речі, незрозумілим, бо не лише для живої української, але й для живої російської мови, скупчення нейотованих голосних є чужим явищем. Наприклад, росіяни пишуть

5. Я. Рудницький, "Г — проскрибована буква в СССР", *Slavistica*, ч. 67-68, Вінніпег, 1970.

6. Див., наприклад, Т. Баймут, et al., *Порівняльна граматики української і російської мов*, Київ, 1961, стор. 48.

материал, але вимовляють з йотацією — себто [mat'irjal], що є дуже близьким до української вимови слова *матеріал*.

Окрім цього, в радянських словниках чужомовні слова сьогодні пишуться з твердим [l], а не з м'яким [l'], як ми пишемо на еміграції за правописом 1928 року. Наприклад, сьогодні знаходимо: *аплодувати, балада, балкон, ектоплазма, зал, капела, клас, лампа, ложа*, замість *аплъодувати, баляда, балькон, ектоплязма, заля, капеля, кляса, лямпа, льожа*. Навіть назва гори *Говерля* у радянській літературі пишеться *Говерла* (Жлуктенко, стор. 237). Однак, радянська лінгвістка Г. Їжакевич зазначає у згаданій уже праці, що "у всіх іншомовних словах *Правопис* 1928 року рекомендував писати м'яке *л* (аероплян, баляда, бальянс, плян, лябораторія, лямпа), не зважаючи на те, що на переважній більшості території України, зокрема в центральних її областях, вимова цього роду слів засвоїлася з *л* твердим" (стор. 100). Тому новий правопис 1933 року усунув це правило (стор. 122).

Виринає питання: яким способом вимова цього роду слів могла засвоїтися з твердим *л* на цій території? Думаємо, що Їжакевич має на увазі територію середньої Наддніпрянщини, Буковини, Полісся та Закарпаття. А саме в цих районах *л* є середнім, а не твердим звуком,⁷ себто звуком, який є акустично ближчий до м'якого, ніж твердого *л*. Отже, знову вимова тут не грала найменшої ролі, було лише штучне пристосування українського правопису до російського.

Також за правописом 1928 року грецька *ета* передавалася спершу в радянських словниках літерою *е*, а тепер за ще більш зрусифікованим правописом 1946 року (ніж правопис 1933) вона передається літерою *і* за російським зразком. Наприклад, *амністія*, замість *амнестія* (рос. — *амнистия*); *Афіни*, замість *Атени* (рос. — *Афины*); *ефір*, замість *етер* (рос. — *эфир*); *хімія*, замість *хемія* (рос. — *химия*).

Винятками лишилися давно запозичені слова, переважно через посередництво церкви, себто із церковнослов'янської мови, в яких грецька *ета* передається літерами *и* та *і*, наприклад: *митрополит, мінея*, та інші.

До цього мусимо ще додати, що у вищенаведених словах *ефір* та *Афіни* (замість *етер*, *Атени*) бачимо також заміну грецької *тети* літерою *ф*, замість літерою *т*, бо так є в російській мові. І таких прикладів є багато: *арифметика, кафедра, орфографія*,

7. Див., наприклад, Ю. Шерех, *Нарис сучасної української літературної мови*, Мюнхен, 1951, стор. 374; також: Ф. Жилко, "Середньо-наддніпрянські говори (деякі їх особливості і територія поширення)" *Середньонаддніпрянські говори*, Київ, (АН ССРС), 1960, стор. 18.

пафос, замість арифметика, кафедра, орфографія, патос, тому що по-російськи: арифметика, кафедра, орфография, пафос.

Закінчуючи наші зауваги про вплив російського правопису на український, мусимо згадати появу російського $u = [i]$, замість українського $u = [y]$, та зміну слів з жіночого роду на чоловічий, як клас замість кляса та інші. Наприклад, у найновішому виданні Подвезька 1974 року знаходимо за російським зразком *євангеліст* (стор. 187) замість *євангелист*, а в цитованій уже граматиці Жлуктенка — "треба солі" (стор. 161), замість "треба соли", бо в родовому відмінку цього слова в російській мові є звук $[i]$. За правописом 1928 року "літеру u пишемо в закінченні родового відмінка 'однини тих іменників жіночого роду, що закінчуються на дві приголосні, друга з яких є — $ть = [t']$, наприклад, кількість — кількост $и$, смерть — смерт $и$, а також в іменниках: сіль — сол $и$, осінь — осен $и$, кров — кров $и$, любов — любов $и$, Русь — Рус $и$. Решта іменників жіночого роду, що кінчаються на приголосний, має в родовому відмінку однини закінчення — $і$, наприклад, мідь — мід $і$, ніч — ноч $і$, приязнь — приязн $і$ ".⁸

Щодо роду деяких чужомовних слів, то у найновішому виданні Подвезька знаходимо: аспірин, екстаз, електроліз, зал, клас, локомотив, оркестр, парад, салат, флот — замість аспірина, екстаза, електроліза, заля, кляса, льокомотива, оркестра, салата, фльота.

Як видно, всі вони чоловічого роду. Їжакевич (стор. 101) твердить, що одною з причин, чому відкинуто правопис 1928 року, було те, що за ним: "слова, що узвичаїлися в свідомості більшої частини населення України, як належні до чоловічого роду, пропонувалося вважати іменниками жіночого роду і відповідно їх оформляти: аналіза, кляса, оркестра, заля та ін.". Але чи це твердження відповідає правді? Якщо поглянемо до старішого видання Подвезька, то там знайдемо ще *єполета* (вид. 1955, стор. 201), а в новому вже *єполет* (вид. 1974, стор. 183), що вказує на пристосування до російського правопису. Однак, навіть коли б прийняти цю "поправку" за випадкову, ми диспонуємо також історичним доказом, що твердження Їжакевич є неправдою, й вона сама його нам дає. Ще у 19 столітті В. Долопчев, публікуючи свій *Опыт словаря неправильностей в русской разговорной речи*,⁹ нарікав на вплив живої української мови на російську. "З морфологічних огріхів у російській мові, пов'язаних з особли-

8. Ю. Шерех, *Головні правила українського правопису*, Neu-Ulm, 1946, стор. 9.

9. Видано в Одесі в 1886 році. Це старе російське видання та інші подаємо за сучасним російським правописом.

востями місцевого мовлення, В. Долопчев вказував насамперед на зміну роду" (Іжакевич, стор. 226). Замість "апельсин, виолончель, картофель" росіяни на Україні стали говорити "апельсина, виолончеля, картофля" (там само), міняючи рід іменників російської мови з чоловічого на жіночий під впливом української мови, в якій, як видно з його нарікань, такого роду чужі слова мусіли засвоїтися як іменники жіночого, а не чоловічого роду!

Вплив російської мови на українську бачимо також у прямих запозиченнях з російської мови. Нашим джерелом є цитована вже граматика Жлуктенка, з якої ми вибрали п'ятнадцять слів щоденного вжитку, тому що Грінченко у своєму словнику, який ми вживаємо для наших доказів радянської русифікації, назагал "уникав науково-технічної термінології" (том I, стор. VI). Ці слова ми поділили на дві групи: чужі слова, які ввійшли в українську мову з російської, і тому вважаються російськими запозиченнями в українській мові, та чисто російські слова, які також увійшли в українську мову. До першої групи належать в поазбучному порядку слова: *апельсин, галстук, канікули, пальто, піджак, труси, туфля* та *фрукт*, а до другої: *дача, дошка, здрастуй, майка, наволочка, сумка* та *урок*.

З етимологічного словника Фасмера¹⁰ нам відоме, коли деякі з вищенаведених чужих слів увійшли в російську мову. Якби вони ввійшли в живу українську мову з російської до кінця 19 століття (а на це було майже два століття часу), ми думаємо, що Грінченко, який одержав за свою совісну редакційну працю премію імени Костомарова, був би їх напевно помістив у своєму словнику. Те саме стосується вищезгаданих чисто російських слів. Однак, тому що, як зараз побачимо, ні першої, ні другої групи слів немає в словнику Грінченка, вони, на нашу думку, ввійшли в українську мову, з російської аж за радянської влади. Якби дійсно існувала потреба на ці слова в українській мові, вони були б запозичені багаті раніше, а їхнє пізніє введення в українську мову, де вони сьогодні вживаються замість існуючих українських слів, є лише дальшим доказом послідовної русифікації української мови.

На цьому переходимо до обговорювання кожного з тих слів зокрема.

Слово *апельсин* (рос. — *апельсин*) вживається сьогодні в українській мові замість *помаранча*. В українсько-англійському словнику Подвезька 1962 року коло слова *помаранча* є навіть русифікуюча помітка: "дивись під *апельсин*" (стор. 653), а в найновішому виданні цього словника слова *помаранча* вже зовсім

10. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Т 1-4, Москва, 1964-1973.

немає (вид. 1974, стор. 355). Очевидно, Грінченко слова *апельсин* не знає.

Слово *галстук* (рос. *галстук*) вживається сьогодні поруч із словом *краватка* в тому самому значенні (Подвезько і Балла, стор. 549), хоча з моди давно вийшли *галстуки*, а лишилися *краватки*. Як чуже запозичення в російській мові з німецького *Halstuch*, слово *галстук* появилось в ній ще в епоху Петра I (Фасмер, том I, стор. 389), але в українську мову воно ввійшло аж у 20 столітті за радянської влади, доказом чого є словник Грінченка, в якому цього слова немає.

Не знає Грінченко також слова *канікули*, яке запозичене з російського *каникулы*, але зате занотує слово *вакації*, щоправда ще у формі однини *вакація* (том I, стор. 123), в якій сьогодні воно не вживається. Однак, доля слова *вакації* та сама, що доля слова *помаранча*. Ще недавно у вищезгаданому словнику Подвезька 1962 року були обидва слова: *вакації* та *канікули* (стор. 74 і 345), але вже в найновішому виданні (1974) є лише російське запозичення *канікули* (стор. 591).

В обидвох щойно наведених словниках є також російські запозичення *пальто*, *піджак*, *труси* (в новому виданні, щоправда, в здрібнілій формі *трусики*), *туфля* та *фрукт* (вид. 1962, стор. 528, 582, 932, 934, 962, вид. 1974, стор. 360, 115, 476, 475, 219), яких, очевидно, у Грінченка немає. Цікавим є також факт, що уже в старому виданні Подвезька слово *овоч*, яке частіше вживається в множині — *овочі*, виступає тут з російським значенням (стор. 510), яке повторюється також у новому виданні (ст. 593).

Щодо слова *туфля*, якого, як ми щойно згадували, Грінченко не знає, то воно ввійшло в російську мову ще в 1714 році, а походить із середньо-нижньо-німецького слова *tuffele* із ще старшої форми *pantuffel*, котра знову запозичена з італійського *pantofola* (Фасмер, том 4, стор. 127). Грінченко власне цю старшу середньо-нижньо-німецьку форму занотує як чуже запозичення в українській мові з двома варіантами *пантофель* та *пантохвель* (том III, стор. 93). Тому що Грінченко подає значення українських слів російською мовою, а ілюстративний матеріал українською, поява російського слова *туфля* коло щойно наведених *пантофель* та *пантохвель* ясно показує, що *туфля* є русифікуючим радянським запозиченням, яке є зовсім непотрібним в українській мові, коли візьмемо до уваги факт, що Грінченко знає ще одно слово в тому самому значенні. Цим словом є *капець* (том II, стор. 217), яке в обидвох виданнях Подвезька пропущене (вид. 1962, стор. 346; вид. 1974, стор. 485), тому що його немає в російській мові.

Ще легше довести русифікуючий вплив другої групи запозичень — чисто російських слів, — тому що Грінченко майже в

кожному випадку занотовує український відповідник у тому самому значенні. Цими російськими запозиченнями, вибраними з граматики Жлуктенка, є *дача* (вілля), *дошка* (таблиця), *майка* (підсорочка), *наволочка* (пошивка), *сумка* (торбинка), та *урок* (лекція). Їх Грінченко або зовсім не знає, або як знає, то не в тому значенні, що вони мають у російській мові.

Так, слово *дача* у нього занотоване лише як "данина" (том I, стор. 360), а слів *дошка*, *урок* та *майка* у вищенаведених російських значеннях він взагалі не знає (том I, стор. 437-8; том IV, стор. 352-3; том II, стор. 398). Зате як відповідники перших двох слів Грінченко занотовує *таблиця* та *лекція* (том IV, стор. 241; том II, стор. 353), а *майка* у нього це "іспанська муха" (том II, стор. 398). Натомість зовсім відсутні у Грінченка слова *наволочка*, *сумка* (том II, стор. 472; том IV, стор. 228). Їхніми українськими відповідниками є у нього два варіанти того самого слова *пошивка* та *пошиванка* і *торбинка*, хоча, як бачимо з ілюстративного матеріалу, не здрібнілі форми *торба* та *торбина* вживалися частіше в 19 столітті (том II, стор. 146; том III, стор. 395; том IV, стор. 275).

І тому, коли візьмемо до уваги факт, що сьогодні в обидвох виданнях Подвезька слово *таблиця* більше не вживається в значенні "таблиця, на якій пишеться" (вид. 1962, стор. 905, та вид. 1974, стор. 73), а це значення перебрало слово *дошка* (вид. 1962, стор. 240, вид. 1974, стор. 73) за зразком російського *доска*; коли застановимося над тим, що в старому виданні цього словника є ще обидва слова *пошивка* і *наволочка* (стор. 693, 449), а в новому виданні вже виключно *наволочка* (стор. 384) і що таких прикладів є щораз більше, то зрозуміємо, що русифікація української мови сьогодні є гірша, ніж у 19 столітті.

Тоді, без уваги на царські укази проти українського письменства 1863 та 1876 років, українські слова збиралися як етнографічний матеріал у словниках починаючи від маленьких словничків Павловського¹¹ і Войцеховича,¹² через недокінчені словники Чужбинського¹³ та Шейковського,¹⁴ через диферен-

11. *Краткий малороссийский словарь*, доданий до *Граматики малороссийского наречия* А. Павловского. Спб., 1818.

12. "Собрание слов малороссийского наречия" Ивана Войцеховича, в книжці *Сочинения в прозе и стихах. Труды Общества любителей российской словесности при императорском московском университете*, ч. III. Москва, 1823, стор. 284-326.

13. А. Афанасьев-Чужбинский, *Словарь малорусского наречия*. Спб., 1855 (дійшов до букви з).

14. К. Шейковский, *Опыт южно-русского словаря*, том первый А-З. Выпуск первый А-Б, Киев, 1861; том пятый Т-Ю, Киев, 1884-1886 (його 28-

ційний словник Закревського¹⁵ і кінчаючи на однотомовому російсько-українському словнику Левченка¹⁶ та двотомовому російсько-українському словнику Тимченка.¹⁷ Сюди, очевидно, не включаємо словників, які друкувалися в Галичині, себто поза Російською імперією. Як етнографічний матеріал 19 століття, українські слова збиралися й появлялися також у виданнях історичних дум і народних пісень, як, наприклад, Цертелева,¹⁸ Максимовича,¹⁹ Рудченка,²⁰ до яких додано словнички українських слів.

А сьогодні? Сьогодні, як показують приклади, взяті нами із Грінченка та Подвезька, щораз частіше українські слова є або взагалі усунені з словників, або змінюють значення під впливом російської мови в дусі згаданого вже "конвергентного" розвитку обидвох мов.

Сьогоднішнє масове поширення кальок російських слів і виразів, яке в 19 столітті було досить рідким явищем в українській мові, також робить русифікацію радянського часу гіршою, ніж була русифікація попереднього століття. Калька — це слово або вираз, скопійовані з іншої мови морфологічними засобами рідної мови. Цими засобами є префікси, корені, суфікси, закінчення слів. Англійський термін на це явище *loan translation* (рідше *calque*) є вірніший від українського, бо калька є справді запозиченням, яке є точним перекладом чужого слова або виразу. Наприклад, в новому виданні Подвезька, замість слова *розваговий*, знаходимо слово *розважальний* (стор. 182), яке є калькою російського *развлекательный*. Тому що моделями українських кальок сьогодні є виключно російські слова та вирази (див. Їжакевич, стор 161), українська мова стає щораз більше залежною від російської щодо формування нового лексичного фонду. Хоча багато з тих слів, до яких ми зараз перейдемо, є потрібними в українській мові, бо вони відображають нові виробничі й суспільні

літній труд згорів при пожежі в Мензелінську. Матеріал 5 тому він якось запам'ятав і тому видав. На жаль, автор дійшов лише до слова *хлівець*, і тому навіть 5 том не є повний).

15. Н. Закревский, *Словарь малороссийских идиомов*, Москва, 1861. (Автор включив лише ті слова, які, на його думку, були відмінні від російських).

16. М. Левченко, *Опыт русско-украинского словаря*, Киев, 1874.

17. Е. Тимченко, *Русско-малороссийский словарь в двух томах*, Киев, 1897-99.

18. М. Цертелев, *Опыт собрания старинных малороссийских песен*, Спб., 1819.

19. М. Максимович, *Малороссийские песни*, Москва, 1827.

20. И. Рудченко, *Чумацкие народные песни*, Киев, 1874.

відносини, для нас вони є доказом русифікації, тому що моделем кожної *нової* кальки мусить бути російський оригінал. Зрештою, й самі ці відносини були накинені окупаційним режимом.

Нашими джерелами знову є цитована вже праця Їжакевич, в якій знаходимо приклади кальок, що ввійшли в українську мову за радянського часу, та граматики Жлуктенка, з якої ми й вибрали найбільш разючі приклади русифікаційних кальок. Усі приклади подаємо разом із російським моделем у дужках. Починаємо від поодиноких слів та цілих виразів, взятих із книжки Їжакевич, які, за даними авторки, віддзеркалюють "новий побут і соціалістичну культуру". Ними є (із стор. 213-4 та 202): *Першотравень* (Первомай); *міськком партії* (горком партии); *партосвіта* (парт-просвещение); *партз'їзд* (партсъезд); *колгосп* (колхоз); *перша в світі соціалістична держава* (первое в мире социалистическое государство); *стояти на варті миру* (стоять на страже мира) та інші.

Із граматики Жлуктенка найбільш помітними русифікуючими кальками, на нашу думку, є наступні слова та вирази. (Не беремо до уваги такі добре відомі кальки, як слово *телебачення*, яке є точним перекладом російського *телевидение*). Підкреслюємо, що це є слова щоденного вжитку, і в порівнянні з щойно наведеними прикладами Їжакевич вони взагалі не потрібні в українській мові, тому що вже існують чисто українські слова та вирази на ці терміни та вислови:

Домогосподарка (рос. домохозяйка) замість *господиня*. До речі, всупереч даним словника Андрусичина,²¹ *господиня* не є виключно західноукраїнським словом, і нашим доказом на це є словники Грінченка (том I, стор. 318) та найновіший 10-томовий словник Академії наук²² (дотепер видано шість томів).

Аніскільки (рос. нисколько), замість *нітрохи* або *анітрохи*.

Робити уроки (рос. делать уроки), замість *робити лекції*. *Робити уроки* є півкалькою, тому що маємо тут справу з перекладом лише першого слова, бо друге є прямим запозиченням, на яке ми вже вказали.

Як поживаєте? (рос. как поживаете?), замість *як ся маєте?*²³ або *як маєтеся?* *Як поживаєте?* є також півкалькою з тих самих причин, що й попередній вислів.

Вплив російської синтакси на українську ми запримітили у

21. С. Andrusyshen, and T. Krett, *Ukrainian-English Dictionary*, Toronto, 1957, стор. 154.

22. І. Білодід, et al., *Словник української мови*, т. 2. Київ, 1971, стор. 142.

23. До речі, в словнику М. Калиновича *Русско-украинский словарь* Київ, 1962, цей вислів є вже на другому місці. Див. стор. 455.

Жлуктенка у дивовижній конструкції з дієсловом *дивитися*, після якого вживається сьогодні на Україні прямий додаток. Наприклад: *дивитися фільм*, замість *на фільм*; *дивитися захід сонця*, замість *на захід сонця*. Така конструкція є проти всіх правил розвитку слов'янських мов. Так звані зворотні дієслова не можуть мати прямого додатка, бо з походження *афікс* (або по-нашому *частка*) — *ся* є формою знахідного відмінка особово-зворотного займенника *себе*, отже з погляду історичної граматики є вже прямим додатком. Ця дивовижна конструкція є калькою російської конструкції з дієсловом *смотреть*, яке взагалі не є зворотним та вживається з прямим додатком. Наприклад: *смотреть фільм*, чого точним перекладом, себто калькою, і є *дивитися фільм*. До речі, ця конструкція попала вже й до найновішої граматики української мови Юрія Дуравця,²⁴ яка вийшла англійською мовою в Торонто в 1973 році, себто була видана на еміграції.

Знову ж Іжакевич вважає, що українська мова завдячує до певної міри російській мові конструкцію знахідного відмінка з прийменником *в* для визначення напрямку, в якому відбувається дія. Ця конструкція вживається замість *звичайної для української мови конструкції родового відмінка з прийменником до*. Вона подає такий приклад (стор. 215): "5-го квітня під Києвом жандарми заарештували Шевченка і відправили *в* Петербург" (замість *до* Петербургу). Коли цей факт засвідчується навіть радянськими мовознавцями, то справді дивно, чому автори граматик української мови на еміграції дають першість конструкції знахідного відмінка з прийменником *в*. Маємо знову на увазі граматику Юрія Дуравця, в якій знаходимо: *я йду в кіно, в місто, в театр* (стор. 140 і далі) за зразком російських: *я иду в кино, в город, в театр*, замість українських *до кіна, до міста, до театру* — з родовим відмінком.

Ще більше спричиняються до русифікації запозичення в російській мові з української, що їх знаходимо щораз частіше в російській пресі, літературі та словниках без найменшого натяку на їх походження. У 19 столітті такої загрози не було, бо українське походження різних слів завжди відзначалося. Наприклад, у 1855 році в Одесі вийшла праця К. П. Зеленецького, *О русском языке в Новороссийском крае*, в якій зазначено місцеві українські слова як *бурак* (рос. свёкла), *вечерять* (сьогодні — *вечеряти* (рос. ужинать), *зараз* (рос. тотчас), *млин* (рос. мельница) та інші. (Іжакевич, стор. 224).

Ми вже згадували словник В. Долопчева. Він вийшов з

24. G. Duravetz, *Ukrainian-Conversational & Grammatical: Level I*, Toronto, 1973, стор. 53 і далі.

додатком *Замечания о произношении в Южной России* аж двома виданнями: в Одесі в 1886 році та у Варшаві в 1909 році. У цьому словнику український мовний елемент кваліфікується як "обласні слова і висловлення, які не бажані в розмовній мові освіченої людини" (там таки). З українізмів такого роду до цього словника ввійшли вже в засимільованому вигляді слова: *бугай* (рос. бык); *ворожбит* (рос. ворожей); *дуля* (рос. шиш); *дурниця*, *дурничка* (рос. даром, даровщина; і тут російський переклад показує нам, що в 19 столітті українські слова *дурниця* та *дурничка* мали інші значення, ніж сьогодні); *жаба* (рос. лягушка); *качка* (рос. утка); *квочка* (рос. наседка); *кресало* (рос. огниво); *кучерявий* (рос. курчавый); *ласый* (рос. лакомый); *пляма* (рос. пятно); *придурковатый* (рос. глуповатый); *скаженный* (рос. бешеный); *став*, *ставок* (рос. пруд, прудок); *торба* (рос. мешок; тут російський переклад вказує на форму наших торб у 19 столітті); *хата*, *хатка* (рос. изба, избушка); *цибуля* (рос. лук); *цуцик* (рос. щенок); *шарпаль* (рос. рвать, дёргать); *школа* (рос. вред, убыток, порча) і ряд інших (там таки, стор. 224-5).

Іжакевич (стор. 225) стверджує, що у словнику В. Долопчева "широко представлені ... також і синтаксичні українізми, які дуже часто виявляються у відмінному від російської мови применниковому керуванні", і подає такі приклади:

Під впливом українського *турбуватися кимсь/чимсь* або за *когось/щось* та навіть за *кимсь/чимсь*, знаходимо у Долопчева *беспокоиться за кого/что* та за *кем/чем*, замість російського *беспокоиться о ком/чём*.

Також під впливом українського *мене болить голова*, знаходимо *мне болит голова*, замість російського *у меня болит голова*.

Відповідником *бути комусь за когось*, наприклад, *він був мені за батька* у Долопчева є *быть за кого*, замість російської конструкції *быть кем*.

Знаходимо в нього і вислів *смеяться с кого/чего*, замість *смеяться над кем/чем*, під впливом українського *сміятися з когось/чогось*.

Долопчев занотує, що на Україні почали росіяни *тосковать за кем/чем* та *сучать за кем/чем*, замість *тосковать* та *сучать по ком/чём*, під впливом українського применникового керування *тужити* та *сучати за кимсь/чимсь*.

Під впливом фрази *говорити за когось* почали вони вживати *говорить за кого*, замість *вместо кого*.

Та найбільше впадає в очі факт, що применник *по* росіяни на Україні почали вживати з місцевим відмінком, замість давального. Наприклад, під впливом українського *бігали по всіх кімнатах* говорили *бегали повсех комнатах*, замість давального

по всем комнатам. Цей приклад є й доказом, що сьогодні Жлуктенко й інші радянські мовознавці умисне русифікують керування прийменника *по* у своїх граматиках.

А тепер погляньмо, що сталося з тими українізмами в російській мові, що проти них протестував Долопчев. Загляньмо в російські словники, що вийшли в 20 столітті. Візьмим найбільш популярні з них і в хронологічному порядку: чотиритомовий *Тлумачний словник російської мови* за головною редакцією Ушакова,²⁵ чотиритомовий *Словник російської мови* Академії наук СРСР²⁶ і однотомовий *Словник російської мови* Ожегова²⁷ (сьоме видання). В жадному з вищеназваних словників із двадцяти принагідно вибраних слів немає наступних українізмів Долопчева: *ворожобит*, *дурница/дурничка*, *квочка*, *ласый*, *пляма*, *цибуля* та *цуцик*. Зате слова *хата*, *хатка* та *жаба* виступають там без жадного позначення їхнього походження, себто вже як літературні російські слова. Щодо решти слів, то слово *бугай* позначене як "обласне" в словниках Академії наук та Ожегова, а в словнику Ушакова його немає. Слово *дуля* виступає як "просторіччя" — себто "проста мова" — в словниках Академії наук та Ожегова, а як "розмовно-фамільярне" в словнику Ушакова. В тому ж самому словнику слово *качка* є "обласним" словом, але бракує його в словниках Ожегова й Академії наук. Слово *кресало* позначене як "обласне та застаріле" в Ушакова та в словнику Академії наук, але немає його в словнику Ожегова. В усіх трьох словниках слово *кучерявый* виступає як "обласне", а слово *придурковатый* як "розмовне". Немає слова *скаженный* в словниках Ушакова та Ожегова, але зате воно виступає як "обласне" в словнику Академії наук, щоправда, вже як засимільований російський пасивний дієприкметник минулого часу з двома *-нн-*, себто: *скаженный*. Слово *став* виступає як "обласне" в словнику Ушакова, але здрібнілої форми від нього *ставок* там немає. Ані одної, ані другої форми цього слова немає в словнику Ожегова, але зате обидві форми виступають як "обласні" слова в словнику Академії наук. Слово *торба* виступає як "обласне" в словнику Ушакова, але як "просторіччя" в словнику Академії наук. Зате в Ожегова воно виступає вже без жадного позначення, себто як літературне російське слово. Тут, до речі, знаходимо ще й переклад української приповідки — *носитися з кимнебудь/чимнебудь, як (дурень)*

25. Д. Ушаков et al., *Толковый словарь русского языка*, т. 1-4, Москва, 1935-40.

26. Академия наук СССР, *Словарь русского языка в четырёх томах*, Москва, 1957-61.

27. С. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва, 1968 (издание седьмое).

з писаною торбою, яка виступає як чисто російська приповідка: *носитья с кем-/чем-нибудь, как (дурак) с писаной торбой* (стор. 791). Немає слова *шарпать* у словниках Ожегова та Академії наук. Зате воно виступає як "обласне" в словнику Ушакова, але вже в зміненому значенні "грабити". Слово *школа* є також "обласне" в цьому ж словнику, а "просторіччя" в словниках Ожегова та Академії наук.

А тепер питання: яке значення мають ці вищенаведені дані? Вони виразно вказують на те, що коли понад половину небажаних українізмів, що їх занотував Долопчев, тепер знаходяться в російських словниках, то значить — росіяни зачислюють ці виразні українізми до свого лексичного фонду, де вони виступають як російські слова, щоправда, більшість з них ще не як літературні, а "обласні", але все ж таки російські, а не українські. Навіть їхнє запозичення з української мови більше не зазначається. Немає сумніву, що незабаром і вони стануть літературними російськими словами, як це сталося з словами *хата, хатка, торба* та з рядом інших, як от хоч би з такими: *хлебороб, землероб, хутор, доярка*, які, за даними Їжакевич (стор. 235, 239), увійшли вже в літературну російську мову. Окрім цього, в розмовній мові росіян — і до цього вони самі признаються (там таки, стор. 236) — є вже такі українізми, як *дівчата, баламутить, дознаться, завзятий*, які також з часом увійдуть у сферу літературної мови.

Їжакевич пише, що "у післявоєнний час на сторінках російської періодичної преси, у газетах *Правда, Известия, Литературная газета*, в журналах *Огонёк, Крокодил* та інших вживаються такі українські за своїм походженням слова, як... *повстанцы, побратимы, запал, скарб, пекло, ярмо, злидни, родичи, балачки, робить, жменя, мова, голодранец, недобитки* та багато інших", (стор. 167), які, як видно з ортографії, вже засимілювалися й для пересічного російського громадянина стають російськими словами. Ті ж самі газети та журнали вживають також українські приповідки в засимільованому вигляді, як, наприклад, "моя хата с краю", але бодай тут іноді ще кажуть, що вони українські: "в общем, как говорят наши соседи украинцы, *бачили очи, що купували*" (стор. 167). У першому випадку українська приповідка "моя хата скраю" уже ввійшла в словник Ушакова (том IV, стор. 1136), де вона позначена лише одним словом — *розговорное* себто *розмовне*, й таким способом з української стала російською приповідкою.

До вищезгаданих слів, що вживаються в російській мові поза українським кольоритом та сприймаються як російські слова (а це показує нам їх ортографія та вимова) Їжакевич додає ще наступні українізми: *балакать, брехать, вечерять, гроши, дялянка, думка, ежак, мордовать, замордованный, запальчиво, кордон, закордон-*

ный, обдурить, стёжка, цигарка, чуб, шлях, шматок, розбышака, перший, бачити та побутово-виробничі українізми: *криница, кузня*, також назви людей за віком чи характером спорідненості, наприклад, *хлопец, парубок, дядько, батько, жинка і дивчата* (стор. 170-177). Останнє слово, до речі, вживається також у зрусифікованій його формі *девчата*.

Треба зазначити, що не лише поодинокі українські слова та приповідки входять у російську літературну мову й там акліматизуються. Щораз більше цілі фрази українського походження появляються у різних стилях російської літературної мови, втрачаючи своє українське забарвлення. Наприклад: *Но как говорится, не скажи "гоп", пока не перескочишь* (не кажи "гоп", поки не перескочиш).

Век не буду теперь *поперед батьки в пекло лезть* (поперед батька в пекло лізти). Тут, до речі, слово *батько* навіть відміняється по-російському: *батьки*.

Здоровеньки були (здоровенькі були)! Мы из Горфинотдела. Как ваши финансы?

Но не так *страшен чёрт, как его малюют* (на такий страшний чорт, як його малюють).

Сиди там и *не рыпайся* (не рипайся)!

Наведені приклади в статті (а їх є багато більше) показують, що процесові русифікації української мови на рідних землях немає кінця. Те, що діється сьогодні, ніяк не можна назвати "мовним взаємозбагаченням", бо наслідки його є корисними виключно для російської мови. З одного боку, російські слова проникають в українську мову, витискаючи з ужитку довголітні українські слова, а з другого — український мовний елемент не тільки поодинокими словами, але й цілими фразами й реченнями входить у лексичний фонд російської мови й там асимілюється. І тому вирінає питання, чи можливо сьогодні на Україні запобігти цій двонапрямній русифікації? На це можна дати лише частинну і, може, не зовсім задовільну відповідь. Так довго, як українська літературна мова є контрольована російськими державними установами, нам здається, що єдиним засобом є зберігати діалектні слова, бо вони являють собою живу незрусифіковану мову. Їхнє збереження є збереженням майбутніх джерел незрусифікованої української літературної мови.

Взаємозв'язок між інтеграцією країн-членів Варшавського договору і РЕВу і національною політикою в середині СРСР

Франтішек Сільницький

Для сучасної Європи, до того ж для обох її частин, процеси інтеграції є однією з головних характеристик. У принципі, процеси інтеграції відповідають тенденціям розвитку сучасних індустріальних суспільств. Та саме на прикладі Європи ми бачимо, що з формального погляду "схожий" процес по суті може різко відрізнятися від йому подібного, а що здається тотожним, на ділі обмежується лише термінологічною тотожністю. Попри те, що історія не визнає концепції "якби", ми все ж таки можемо гіпотетично припустити, що *якби* Чехо-Словаччина з 1945 року опинилася серед держав Західної Європи, то вона, мабуть, сама прагнула б включитися у процес інтеграції, який знайшов своє відображення у діяльності Європейської Економічної Спільноти (ЕЕС).

Модерна промисловість, можливість використання сучасної технології, наукових досліджень, широкий ринок, свобода переміщення населення, координація економіки і її сировинної бази, вирівнювання і піднесення рівня життя і т. д. — в сфері економічної діяльності, як й еволюціонуюча провінційна культура і обмін досвідом між народами в сфері їх духового життя (не кажучи вже про почуття більшої безпеки у рамках такого союзу країн) — все це належить до тих факторів, які сприяють процесам інтеграції сучасних індустріальних держав і подоланню традицій "балканізації". І витікає цей процес не з штучно створених політичних причин, а з об'єктивних, що диктуються самим життям.

Але в дійсності становище таке, що вже понад чверть століття Болгарія, Угорщина, НДР, Польща, Румунія і Чехо-Словаччина перебувають у сфері інтеграції з СРСР на чолі. Як уже говорилося, зовнішні ознаки інтеграції цієї сфери у більшості нагадують інтеграцію у сусідів, в ЕЕС. Та, крім загальних складностей, на які часто наражається процес інтеграції різних націй (історично існуючі елементи національного недовір'я і національної ворожості, різні якісні і кількісні можливості окремих націй), існують наочні докази того, що радянський спосіб інтеграції характеризується особливими засобами, методами і цілями.

Розглядаючи дану проблему з цього погляду, бачимо перед собою дві альтернативи:

- 1) або обмежитися ролею спостерігача даного процесу, або
- 2) спробувати, виходячи з цього реально існуючого факту інтеграції, зробити відповідні даному ступеневі інтеграції висновки.

У своїй праці я виходжу з усім відомих фактів, але намагаюся їх проаналізувати на основі вже існуючих прикладів інтеграції націй, які ввійшли в цю спілку набагато раніше країн Східньої і Центральної Європи (маю на увазі нації, які вже входять до складу СРСР).

Сучасний етап процесу інтеграції країн з комуністичними урядами спирається на цілий ряд історичних передетапів. І сам хід цього процесу змушує нас вважати, що цільова настанова була визначена вже давно і реалізувалася вона за допомогою різних тактичних засобів. Іноді ці тактичні засоби ніби затушовували цільову настанову, та в дійсності вони свідчать лише про те, що і центр бльоку вважав поетапний шлях більш дійовим, ніж негайне остаточне вирішення, хоч з погляду фізичних можливостей це остаточне рішення було і до цього часу залишається здійсненим.

На користь поетапної інтеграції говорило кілька доказів (деякі з них не втратили своєї актуальності і до цього часу. Тому навіть зараз, коли ми констатуємо сам факт інтеграції, ми не можемо не відзначити й того, що остаточний процес ще не завершено (хоч і вступає він у півфінальну фазу). Але що ж це таке — радянська метода інтеграції? Які можуть бути її результати? Що вона означає для народів, що інтегруються? Про які народи можемо ми зараз і в майбутньому говорити у зв'язку з цим процесом? Справить ця інтеграція великий вплив на глобальну політику чи ні?

Радянський тип інтеграції, що здійснюється на основі специфічної соціально-політичної системи, виріс із доктринальної концепції і являє собою "вирішення" конфлікту між формально понаднаціональним комуністичним централізмом й історично традиційною вимогою національної автономії і суверенітету. Він являє собою деформацію специфіки національних культур, а не інтеграцію цілісних національних організмів, що кооперуються в спільноті рівних. Навпаки, метою цього типу інтеграції є створення якомога більшого потенціалу центру по відношенню до навколишнього світу і укладення внутрішніх конфліктів цього конгломерату у рамки провінційного льокалізму, який не має жадного значення.

Перш за все слід підкреслити той факт, що мова йде не про інтеграцію національних меншостей в одну державну цілість, а про інтеграцію різних націй з цілковито інакшими історичними традиціями, стилями життя і свідомістю національного суверені-

тету. "Національна меншість" і "нація" це зовсім відмінні поняття. Національна меншість — це та частина нації, яка відірвана від власного народу і саме як національна меншість проживає серед іншого народу. Українці, що проживають на території РРФСР, становлять там національну меншість. Українці, що живуть на Україні, являють собою українську націю, тим часом як росіяни, що живуть на Україні, становлять національну меншість на Україні. Аналогічне становище й у випадку інших націй.

Точність термінології важлива ще й тому, що у самому СРСР існує поняття "нацменшість", "нацмени", яке включає нації кількісно менші, ніж росіяни, саме в цю категорію. Таким чином, квантитативна оцінка місця нації в середині багатонаціональної держави неначе ототожнює цю державу з єдиним державним народом, з народом російським. З другого боку, така оцінка автоматично позбавляє інші нації багатонаціональної держави можливості бути державними націями і створює особливий психологічний аспект національної проблеми, коли тільки одній нації передається право визначати внутрішню і зовнішню політику держави, надаючи цій нації легітимне право усувати від участі у цій політиці інші (неросійські) нації і перетворювати їх лише на пасивний потенціал держави.

Оцінка неросійських національностей як національних меншостей спостерігається часто і в інших країнах, хоч у дійсності мова йде про національну політику центру багатонаціональної держави, тобто ідентифікація цієї держави з однією нацією і невизнання права інших націй на формулювання інтересів багатонаціональної держави в цілому. Таким чином, багатонаціональний СРСР — це завершений процес інтеграції націй в одній державі (ми констатуємо існуюче на сьогоднішній день становище). Що ж стосується бльоку СРСР та декількох європейських держав — де юре цей процес ще не завершений.

Тому процес інтеграції держав з комуністичним ладом у сфері СРСР — це не питання централізації у керівництві економікою, концентрації економічного потенціалу всього бльоку в інтересах максимально раціонального використання виробничих сил і джерел сировини. Це навіть не процес досягнення спільних інтересів у військово-стратегічній сфері. Головними для інтегрованих країн є дві наступні проблеми:

Перш за все — це питання перспективи національного життя різних націй в середині інтегрованої цілоти. Це питання, чи виникають для націй у цій галузі передумови для висхідного розвитку їхніх життєвих умов, чи інтеграція вже в самому зародку стає сприятливим ґрунтом для назрівання ксенофобії і накопичення підривних ідей в середині нації.

Подруге, це питання про те, як цей централізований та інтегрований велетень буде поводитися у стосунку до зовнішнього світу.

Для відповіді на перше питання набуто вже достатню кількість апробованого часом матеріалу. А на основі цього матеріалу можна спробувати розробити гіпотетичні альтернативи, стосовно відповіді на друге питання.

Фактично процес інтеграції в сучасному бльоці комуністичних держав у сфері СРСР почався ще у 1945 році. На завершальному етапі другої світової війни радянські війська вступили на територію декількох європейських держав. Докомуністична Росія розширювала свою імперію в першу чергу у напрямі на схід і на південь від центру. І в порівнянні з цими територіями захоплені за століття нові території на Заході були не надто значні. І коли російські війська входили в Європу (а після перемоги над Наполеоном вони були навіть у Парижі), вони, як правило, поверталися назад. Існував і певний психологічний кордон між Росією і Європою. Але становище різко змінилося після другої світової війни. І не зважаючи на те, що гасла комуністів про світову революцію випали з лексикуону світової політики (остаточно — в період другої світової війни і союзу СРСР з країнами Заходу), саме кінець другої світової війни став початком нового розподілу — сплатку Європи, а потім і світу — на бльоки держав з різними політико-економічними і духовими сїстемами.

У 1945 році СРСР був не тільки одним з переможців другої світової війни. Одночасно це була держава розквіту сталінізму. І саме в тому році СРСР вступає в частину Європи і залишається там, насаджуючи в європейських країнах аналогічну радянській політичну, економічну і духову систему. Політика КПРС виходить із тези, що лише та сфера впливу може виявитися надійною, де встановлено тотожний з існуючим в СРСР політичний режим. Доказом цієї тези може послужити період формування багатонаціонального СРСР у 1918-22 роках і чверть століття розвитку держав у сфері впливу СРСР. СРСР ніколи не був і зараз не є зацікавлений у національно-державних союзниках на своєму європейському кордоні. Його справжнім інтересом є утворення нових країн з комуністичними урядами і впровадження радянського моделю соціалізму.

Крім того, щойно західні союзники СРСР визнали право цієї держави на її сферу в Європі, розвиток у цій сфері перестав бути ділом того чи іншого політика, тієї чи іншої політичної (некомуністичної) партії. Він став виключною справою СРСР і внутрішньополітичних кіл цих держав, що з ним співпрацюють. Взаємовідношення сил було однозначним на користь комунізму. Таким

чином, розвиток після 1945 року можна характеризувати як включення країн Східної і Центральної Європи в радянську сферу впливу з одночасним здійсненням внутрішньополітичних перетворень у них.

Сфера впливу СРСР в Європі — це 990 000 кв. км. і 105 мільйонів населення. І це можна віднести до факторів, що перетворюють СРСР на супердержаву. Та поряд з тим — це становиться і причиною багатьох проблем, які не тільки цю наддержаву не скріплюють, але у перспективі можуть справити і позитивний вплив як з погляду долі бльоку, так і з погляду перспектив мирного розвитку нашої планети.

Для реалізації своїх інтересів на території держав Східної і Центральної Європи СРСР використав свою військову міць, він розміщав так званих "радянських спеціалістів" і захищав про-радянські комуністичні сили. СРСР не приєднав ці країни, як це він зробив з трьома прибалтицькими державами. Для цього було декілька причин:

1. Причини зовнішньополітичні; урахування настроїв західних союзників з часів другої світової війни. Приєднання цих держав вважалося б брутальною анексією і порушенням цілей війни.

2. СРСР був украй виснажений війною, і йому не було вигідно зразу ж таки порушувати союз з Заходом.

3. СРСР як багатонаціональна держава опинився у дуже складній внутрішньополітичній ситуації. Воєнний час і після-воєнний період викликали хвилю терору саме по відношенню до неросійських національностей. Кілька народів СРСР були вигнані з своїх територій і заслані в Азію і Сибір. Українцям, литовцям, латишам і естонцям не довіряли — це були нації з поважними проявами національної незалежності і проти цих національних сил центральна влада фактично вела громадянську війну. Влада абсолютно не довіряла і населенню що опинилося на окупованій німцями території, як і тим, хто побував в Європі солдатом. Результатом цього "декабристського комплексу" були масові арешти, ідеологічна й адміністративна боротьба проти так званого "космополітизму" і заходопоклонства, партійно-державна про-паганда пріоритету російського народу у всіх галузях та його домінуючої ролі "старшого брата" у порівнянні з іншими, менш досконалими народами багатонаціонального суспільства.

4. СРСР вважав доцільним реалізувати власні цілі у країнах своєї сфери впливу як в "державно суверенних" країнах, використовуючи для цього як армію та економічні зв'язки, так і місцеві комуністичні сили. Зовнішня політика СРСР, поступовий перехід (німецьке і берлінське питання, пізніше Китай і Корея) від союзу з Заходом до твердого курсу, ідеологічної війни і підвищеного напруження між колишніми союзниками стали водночас

захисною заслоною для здійснення інтеграційної політики в європейській радянській сфері.

Одним з перших актів неприхованого втручання, який продемонстрував, що мова йде дійсно про сферу, майбутнє якої буде безкомпромісово визначатися СРСР, була накинута Сталіном відмова цих країн від плану Маршала. В результаті цієї відмови країни радянської сфери опинилися позаду націй і держав решти Європи, а виявом цього факту став новий термін "сателітні держави". Для Радянського Союзу цей термін був дуже вигідний, бо він свідчив про тихе ігнорування з боку Заходу державного суверенітету країн радянської сфери впливу.

Та починаючи з 1947 року, радянська політика стає наступальною, і протягом якихось дев'яти місяців завершується внутрішньополітичний перехід цих номінально "суверенних" держав у держави з монопольним керівництвом у них комуністичних партій. У кожній з цих держав був використаний дещо інший варіант. Та важливий не засіб, за допомогою якого приходять до влади комуністична партія, а те, що ця партія приходять до влади як єдина партія (некомуністичні партії в цих країнах якщо й існують, то тільки як свого роду "демократичний аксесуар", але політично ніякої ролі не грають), партія, яка користується всіма засобами для того, щоб цю владу втримати назавжди.

З одного боку, ця політика СРСР привела до реакції Заходу, результатом чого було створення ФРН, НАТО та ЕЕС, але з другого — вона дозволила СРСР неначе слідом за цими актами Заходу ще більше поглибити процес інтеграції за допомогою утворення НДР, РЕВ і воєнного об'єднання в формі Варшавського договору. А в сфері ідеології комуністичні сили окремих країн, уже починаючи з 1947 року, знайшли організаційні рамки у формі Комінформу.

Запровадження хрущовської критики сталінізму дещо сповільнило цей процес інтеграції, хоч сам Хрущов з 1958 року знову почав його форсувати. Та це вже був період, коли здавалося, що боротьба у верхівці політичної влади в СРСР закінчилася, коли прояви національної автономії (Східній Берлін, Польща, Угорщина) були подавлені і відновлювалися "добрі відносини" з Югославією. Десятиліття "спокійного розвитку і поступового вродання" цих держав у радянський соціалізм було в певному розумінні слова порушене національно-автономною позицією Румунії, виходом Албанії з бльоку і, головним чином, 1968 роком у Чехо-Словаччині.

Таким чином, перша чверть століття інтеграції 105 мільйонів населення декількох європейських країн з СРСР показує нам, що цей процес не легкий і для СРСР. СРСР є інтегратором, а окремі

країни бльоку намагалися чи все ще намагаються, хоча і в різних формах, зберегти елементи національно-державного суверенітету. Суть цього протиріччя з самого початку і до сьогодні полягає у *національній проблемі бльоку*.

Мова йде не про теоретичну проблему чи гіпотезу, а про те, що вся ця проблема поступової інтеграції, яку за допомогою сили можна було б вирішити вмиць, виявляється примушує і КПРС зрозуміти, що її (цієї проблеми) вирішення силою і надмірна квапливість могли б порушити внутрішню стабільність СРСР. Тому ми не можемо не визнати своєрідної "політичної розсудливості" КПРС. І якщо чисто економічний підхід говорить на користь економічної інтеграції в ім'я вищих цілей, то все ж треба взяти до уваги, що життя націй у цій сфері базується не тільки на економіці. А ці позаекономічні фактори проявляються тим яскравіше, чим ясніше для націй стає і те, що в СРСР функціонує дві економіки — економіка воєнна, яка поглинає колосальні народногосподарські ресурси, і економіка цивільна, економіка відстала, не здатна задовольнити навіть елементарні потреби громадян. Важливе і те, що економічна спеціалізація, яка є супровідним явищем інтеграції, стосується лише країн бльоку, в той час коли економіка центру будується на політиці автаркії, тим самим зводячи національні частини бльоку до повної залежності від центру.

Процес інтеграції бльоку являє собою і проблему, яка впливає з взаємовідношень між комунізмом і нацією, проблему взаємовідношення між комуністичними державами. Первісна теоретична передумова комунізму розглядала націю або як історичну категорію, що не має жадного значення, або як реакційний вияв націоналізму, що розколє людоство і є "інструментом буржуазної політики в боротьбі проти всесвітньої солідарності пролетаріату". У теорії "подолати" націю здавалося ділом не важким. Інструментами цього подолання мали стати класова боротьба пролетаріату, ліквідація всіх *пов'язаних з нацією і націоналізмом* клас і підміна національної свідомості інтернаціоналізмом. Історія правління КПРС та інших комуністичних партій є доказом того, наскільки теорія спростила реальне життя.

Попри те, що комуністична партія здійснює зміну соціально-економічних відносин в середині нації і нівелює суспільство, нації все ж таки намагаються залишитися націями і при комуністичній владі. Першим результатом "інтернаціоналізму" в національній політиці КПРС було те, що всі народи нинішнього СРСР були позбавлені національного суверенітету і національного політичного представництва, яке могло б самостійно визначати національні інтереси і добиватися їх здійснення. Вже ленінський уряд не був у силі, і навіть не мав наміру, відмовитися від давнього

розподілу держави на російський народ і народи неросійські, що було вкорінене у свідомість багатонаціонального суспільства колишньої російської держави. Тому то національна політика КПРС від самого початку визначалася як *політика по відношенню тільки до неросійських націй*.

Та хоча російський народ також був позбавлений національного суверенітету і перестав бути політично самостійною нацією, все ж таки така політика служила і далі служити для розповсюдження думки про його визначальну як нації роллю та його домінуюче становище у багатонаціональній державі. Ця політика привела до прийняття і акцентування корисних для центрального комуністичного правління елементів російського шовінізму і почуття національного престижу саме як домінуючої серед решти націй сили. Користь центральному комуністичному керівництву приносило головним чином те, що "задоволений", а не роздратований негативний російський націоналізм було легше використати в політичних цілях КПРС, включно з експансією. (Я говорю про негативний російський націоналізм, бо визнаю наявність позитивного націоналізму, подавленого в такій же мірі як і націоналізм решти націй). Матеріальну користь від цієї шовіністичної політики дістає тільки та частина російської нації, яка є складовою частиною адміністративно-бюрократичного, партійного, господарського, військового і карального апарату. У переважної маси народу залишаються лише ілюзії про уявну національну вищість.

З другого боку, ця політика привела до виникнення так званого національного комунізму. Вперше це явище виникає ще в період диктатури Леніна, на Україні в 1919-20 роках. У той час Україна була ще незалежною суверенною радянською соціалістичною республікою і юридично не підпорядкованою компетенціям РНК (Ради народних комісарів), яка в той час була керуючим органом РРФСР. Ще до утворення СРСР комуністична партія України (боротьбісти) прагнула добитися національного суверенітету і визнання українських національних інтересів як у рамках кількох тодішніх незалежних радянських республік, так і в стосунках з РРФСР. Та вже тоді на наказ Леніна ЧК ліквідувала їх як націоналістів. Пізніше проти "відхилень місцевих націоналістів" боровся Сталін. Так що національний комунізм явище старе, а причини його по суті не міняються. У всіх випадках — це прояв національної свідомости, джерела якої настільки сильні, що навіть "інтернаціоналістична" ідеологія комунізму не може змусити комуністів не бачити, що національний суверенітет, національна свідомість і національні інтереси повинні бути принесені в жертву владі центру.

Іншими словами, національна свідомість існує і в тих народів, влада над якими знаходиться в руках компартії. І тому конфлікт між нацією і КПРС випливає з конфлікту між нацією і російським народом, бо КПРС виступає як представник саме російського народу (хоч би з тієї простої причини, що в російській нації своєї національної комуністичної партії немає). Тим самим виникає парадокс, в якому КПРС стає фактично свого роду представником "національного комунізму" який прагне, щоб та політична, економічна і духовна система, яка спочатку була запроваджена *тільки на російській території* (і яка, розповсюдившись на весь СРСР, стала відомою як радянський модель соціалізму), була впроваджена у всіх тих націй, на чолі яких стоять комуністичні уряди. Я ще раз повторюю, що саме на противагу тому виникають потреби національно-автономного розвитку, і ці вимоги починають лунати як серед націй СРСР, так і серед інших держав. Найбільш яскраво це проявляється в Китаї, Югославії, Румунії та у пригноблених Угорщині, Польщі й Чехословаччині.* Таким чином, прагнення цих націй до автономії є в першу чергу захисною реакцією проти централізму КПРС, а в умовах сучасної методи "інтеграції по-радянськи" — анти-інтеграційним фактором.

Отже, процес інтеграції, що ним керує КПРС протягом всієї своєї історії, наражається на прояви національної свідомості, яка (ця свідомість) бачить інтернаціональний комунізм як поняття абстрактне, в той час як КПРС з її акцентуванням "російського" бачить і сприймає як над усім домінуючу дійсність.

Та і в самому СРСР національна проблема дуже серйозна, а національна політика КПРС в СРСР має дві сторони:

1) теоретичну, ідеологічно-пропагандистську, що спирається на різні тези ленінізму стосовно зближення і злиття націй, і

2) адміністративно-політичні й економічні інструменти, які допомагають творити нове історичне явище — радянський народ — як практичне здійснення інтернаціоналізму на противагу національному комунізмові. Ленін, Сталін та інші стверджували, що СРСР являє собою зразок майбутнього упорядкування світу. Від цієї тези КПРС не відмовилася до цього часу. Як буде розвиватися світ, це питання футурології. Але впорядкування бльоку — це вже реальна проблема сьгоднішнього дня.

*Проблема так званого національного комунізму централізації та інтеграції набирає зовсім іншого забарвлення у взаємовідносинах між КПРС (що виступає в ролі представника російського народу) і Китаєм. З погляду глобальної політики і для максимально правильної оцінки китайської політики є особливо важливим, що в китайській свідомості сильніше: націоналізм чи комунізм.

Навряд чи можна вважати випадковим, що політика національної уніфікації багатонаціонального СРСР є супровідним явищем процесу інтеграції бльоку країн РЕВ і Варшавського договору. Цікаве і те, що КПРС приступила до "створення" радянського народу* після проявів "європейського націоналізму" в перелічених нами вище країнах.

Таким чином, ми бачимо, що національна політика КПРС на сучасному етапі безпосередньо пов'язана з процесом інтеграції бльоку, бо інтеграція кількох європейських націй з більш ніж сотнею мільйонів населення істотно порушує існуючу до цього часу "національну стабільність багатонаціонального СРСР". Якщо ми уважно подивимося на національну структуру СРСР, то побачимо, що російський народ становить в СРСР близько половини всього населення. А інтеграція бльоку вже означає, що російська національність у цілій так званій "соціалістичній спільноті" становить лише третину. Це кількісне зниження питомої ваги домінуючого народу стає центральним моментом національної політики КПРС, яка шукає вирішення у вигляді ненаціонального, ні до якої нації не приналежного *радянського народу*. (Про ідею панславізму навіть говорити не доводиться, оскільки слов'янські нації у бльоці настільки роз'єднані, що воскресити цю ідею нема ніякої можливості, не говорячи вже про те, що у комуністичну систему було втягнуто і багато неслов'янських націй, так що гльобальні цілі політики СРСР можуть спиратися в майбутньому лише на неслов'янські народи). У зв'язку з цим саме собою напрошується питання, як відіб'ється ця кількісна зміна на розвитку самого російського народу, бож будь-яке розширення сфери тієї політичної системи, з якою цей народ пов'язаний, автоматично означає дальший спад питомої ваги російського народу у ній і зміну його якісного значення.

Історичний досвід вчить нас, що навіть централістичне правління КПРС немисленне без окресленої національної бази. І тому КПРС іде по шляху русифікації та уніфікації стилю життя не тільки в СРСР, але й у його бльоці (про уніфікацію в системі освіти вже говориться як про політику в рамках цілого бльоку).

За допомогою міграції (за останніх десять років з РРФСР у національні неросійські республіки було переселено 5 мільйонів людей), асиміляції та обмеження розвитку неросійських культур і мов русифікація досягла значних успіхів. За допомогою економічних інструментів, як, наприклад, будівництво нових промислових об'єктів у неросійських областях, створюються нові

*Сам термін "радянський народ" є по суті символічний. Фактично він нічого не означає. Аналогічно йому інтегрований народ чехів та словаків можна було б назвати "народом національних комітетів".

російські чи мішані з кількох національностей енклави, що порушують національний характер даної області. Таким чином була ліквідована Карело-Фінська союзна республіка, де число новоприбулих перевищило місцеве карельське населення. Покищо існує Казахська союзна республіка, але і тут кількість казахів уже нижча від числа новоприбулих. Численні документи з Латвії та Естонії свідчать про те, що наближається момент, коли буде ліквідовано національний характер цих республік і старі нації з багатівковою традицією стануть незначною національною меншістю на своїй історичній території. Та, з другого боку, ми не можемо не зауважити й того, що природний приріст неросійського населення вищий, ніж російського.

А поняття "радянський народ" об'єктивно не може принести чистого прибутку росіянам, бо для російського народу воно також буде означати втрату історичного поняття "росіянин".

Тому можна сподіватися, що історично голосний російський великодержавний шовінізм у майбутньому зможе знайти противагу у позитивному російському націоналізмі. Сприяти цьому можуть два фактори: страх перед русофобією, яку національна політика КПРС успішно вирощує, і виникнення в російського народу потреби стати суверенною нацією, з власною національною культурою, потреби активно виступати проти ототожнення комунізму з природним характером російської нації.

Можна поставити собі таке питання: чи не може початися в СРСР та в інтегрованому бльоці процес, який, не зважаючи на інтеграцію економіки та культури, не зважаючи на уніфіковану державну бюрократію, привів у минулому до упадку габсбурзької монархії?

До цього часу історія всіх імперій свідчить лише про те, що центр був неспроможний утримати провінції в шорах. Більшовики, будучи ще опозиційною групою, вивчали національну проблему Австро-Угорщини. Їх висновки з вивчення цього питання ввійшли в більшовицьку "теорію національного питання" і в національну політику партії у вигляді двох тез:

Ленінська: "Та і нашого брата, великоросів, тут побільше. З робітниками не допустимо 'австрійського духу'" (В. І. Ленін, *Сочинения*, т. 35, стор. 58-59)

Сталінська: "... в Росії, хвала Богу, нема парламенту" (І. В. Сталин, *Сочинения*, т. 2, стор. 318-319).

Але, не зважаючи на все це, не слід все ж таки забувати, що сила комуністичної партії полягає в її пануванні над ресурсами і потенціалом нації і держави, але, з другого боку, саме цей національний і державний потенціал являє собою передумову існування компартії як влади.

Але чи можемо ми твердити, що держави бльоку перестали бути життєздатними? Звичайно, ні. Навіть за відсутності політичної репрезентації існують національні рухи в СРСР. І ці рухи, як і події в Угорщині, Польщі, Чехо-Словаччині та інших країнах, свідчать якраз про протилежне. І нема жадного сумніву, що не тільки політика СРСР впливає на становище у решті держав бльоку, але й що саме існування бльоку, як розширеного в порівнянні з СРСР багатонаціонального конгломерату, впливає і на політику СРСР.

Але до значних успіхів радянської політики слід віднести і той факт, що в нинішньому світі, світі антиколоніалізму, падіння імперій і національного самовизначення СРСР виступає як всіма визнана імперія і не зазнає ніякої критики за цю свою рису. Та повернемося до інтеграції.

У 1975 році КПРС намагалася прискіпити процес інтеграції бльоку. (Сприяло цьому і те, що держави, які стоять поза радянською сферою, розглядають кожний вияв автономного національного життя країн бльоку як небажане порушення відпруження; крім того, на неєвропейських материках такі поняття як націоналізм, нація, народ мають абсолютно інше значення, ніж у країнах Східної Європи, як і згадані нами вище процеси інтеграції Європи Західної). А в результаті формується політика, яка не бере до уваги, що бльок — у національному пляні гетерогенний, що він являє собою світ різних культур та історичних традицій, різного розуміння національного суверенітету, різного економічного рівня, що цей бльок являє собою не тільки сферу конфлікту між національними і центральними, але й сферу "затушованого" соціального конфлікту між націями без власного представництва й інтернаціоналістичною бюрократичною кастою з притаманною їй "концепцією соціалізму", сферу конфлікту між великодержавним шовінізмом і національною автономією, що є наслідком страху перед загибеллю нації.

КПРС обрала політику, яка прагне цю суперечність подолати шляхом інтеграції націй у "радянському народі". Тому ми можемо твердити, що вона і в майбутньому буде користуватися різними, вже випробуваними в історії варіантами політичних засобів, і передумовою цієї політики є певність того, що переважна маса російського народу дасть цьому великодержавному централізмові підтримку. А з цього випливає, що *проблема демократизації бльоку лежить у безпосередній залежності від національної проблеми*. І такий варіант, в якому могли б існувати кооперація між рівноправними націями в інтегрованому індустріальному суспільстві, виявляється цілковито неприпустимим і тому неможливим для централізму, який сам уже опинився в полоні своєї власної політичної системи.

Пошана до громадянських прав особи потягла б за собою ліквідацію дискримінації націй, а це своєю чергою потягло б за собою зміну політичної, економічної і духової системи. Тому позиція КПРС визначається і тим, як і на що могли б реагувати автономні нації. А росіяни, як найбільша з погляду кількості нація бльоку, посідають у ньому особне місце. І до того часу, поки КПРС буде використовувати їх як політичний та військовий інструмент для придушення різних форм проявів автономного національного життя — як в СРСР так і в бльоці в цілому, — неможливо навіть мріяти про створення суспільства, що поважає права людини, а процес інтеграції неминуче буде супроводжуватися зростанням русофобії.

Національні відносини базуються не тільки на раціональних факторах, іраціональні моменти від них цілковито не віддільні. А ксенофобія у багатонаціональній державі може вилитися у вибух. Такі слова як "домінанта", "гегемон" — це терміни КПРС. У рівноправній кооперації рівних націй нема місця на такі поняття. Тому проблема інтеграції, за допомогою національної проблеми бльоку, зв'язана як з можливістю демократизації, так і з можливістю реставрації крайнього тоталітаризму в середині бльоку, а в наслідок цієї другої можливості — і з перспективою нових політичних переворотів у світі.

Наступальний характер політики КПРС, спрямований на повну інтеграцію бльоку, підтверджується і наступними двома подіями. Ними були візити у Москву двох груп комуністичних керівників країн бльоку, яких у Москві зустрічали з такою урочистістю, якої історія бльоку просто не пам'ятає. Першими приїхали керівники НДР. Маршал Гречко пояснив їм, що імперіялісти зайняті підготовкою війни, і в результаті цього був підписаний вже третій за чергою договір про дружбу на протязі 26-літнього існування НДР. У договорі згадується і те, що у випадку "загрози" соціалізму на допомогу прийдуть братні партії, щоб оборонити соціалістичний суверенітет. НДР також зобов'язалася, що у випадку потреби вона допоможе СРСР і поза границями НДР.

Невдовзі після цього Москву відвідала і партійно-урядова делегація ЧССР.

Ми зупиняємося на цих відвідинах німецької і чехо-словацької делегацій тому, що опубліковані в наслідок цих зустрічей документи свідчать про те, що політика КПРС вступила в етап, який можна охарактеризувати як "завершення процесу об'єднання бльоку". Поряд з цим така політика безумовно відбиває і радянське розуміння гельсінської декларації про європейські кордони.

Якщо порівняти всі документи, підписані між ЧССР і СРСР у період після окупації 1968 року, з останнім комюніке, то побачимо

цілковито нові формулювання. У попередніх документах бодай задувалося про невтручання у внутрішні справи. І не зважаючи на односторонній характер такого зобов'язання (ЧССР у внутрішні справи СРСР втручатися просто не мала змоги), все ж це було свого роду юридичне зобов'язання і з боку СРСР. Але в останньому документі вже навіть і не говориться про державний та національний суверенітет.

Весь текст комюніке підкреслює конечність інтеграції бльоку. Слово "інтеграція" замінило термін "національний суверенітет". Інтеграція ж передбачається тотальною як у сфері РЕВ, так і в сфері Варшавського договору. І тут ми бачимо лише підтвердження того, що історія продовжується по тому ж шляху, якщо в ній діють ті ж сили і ті ж інтереси. Адже одним з важливих факторів, які сприяли формуванню СРСР у 1922 році, був оснований у ті роки так званий військовий союз республік, головною силою якого була Червона армія РРФСР (і тоді військові частини РРФСР перебували на території інших, тоді ще формально незалежних, радянських республік). А останнє комюніке між делегаціями ЧССР і СРСР підкреслило, що буде поглиблюватися співробітництво у рамках Варшавського договору, який ось уже двадцять років служить справі *єдності і згуртованості країн соціалістичного суспільства*.

Таким чином можна припускати, що коли умови не зміняться, то така "інтеграція по-радянськи" може увінчатися певним успіхом. Однією з важливіших причин такого можливого успіху, на мою думку, є те, що існує, хоча й заснована на субординації, але тісна комунікація між комуністичними партіями бльоку і їх керівниками, в той час як комунікація між окремими народами бльоку майже повністю відсутня. До цього часу всі спроби окремих націй бльоку домогтися автономного національного розвитку кінчалися поразкою. І важливу роль у цих поразках грало те, що окремі нації все ще обмежені своїми національними рамками, а факт інтеграції все ще не усвідомлюється у повному його значенні.*

*У нещодавно опублікованій на Заході праці п. н. *Чехо-словацька спроба реформи 1968 року* Зденека Млінаржа, в якій автор аналізує чехо-словацьку реформу 1967-68 років і замислюється над причинами придушення чехо-словацького експерименту, він пише:

"...З самого початку повинно бути ясне, що фактичні політичні, військові та частини й економічні взаємозв'язки між країнами Варшавського договору і РЕВ були такими, що будь-які серйозні принципові зміни у політичному житті суспільства в одній з них розглядалися (не тільки у "керівництві" цих інших країн) як зміни у частині цілого організму, до якого ці країни належать" [Zdenek Mlynar, *Ceskoslovensky pokus o reformu 1968* (Koln: INDEX, 1975), стор. 228].

Та усвідомлена тенденція розвитку дозволяє зайняти до неї окреслену позицію. І навіть найбільш "антинаціональний" наступ КПРС є доказом того, що КПРС розуміє, наскільки національний суверенітет перешкоджає здійсненню централістичної влади у найширшому значенні слова. З другого боку, саме ця наступальна політика пробуджує до життя суперечність між централізмом (інтернаціоналізмом) і вимогою національного суверенітету. Тим самим процес інтеграції (сам собою раціональний) у керованому КПРС багатонаціональному конгломераті перетворюється на вибуховий матеріал, хоча вона (КПРС) і спирається у своїй діяльності на передумову, що комунікація між націями інтегрованого блоку не буде встановлена і що з погляду світової політики (відпруження) лише вона (КПРС) розглядається як рівноправний партнер. У цьому значенні відпруження як недооцінка надзвичайно складних багатонаціональних відносин блоку є плюсом для КПРС.

І як уже часто бувало в історії відносин з СРСР, розмови про так звані "глобальні проблеми" світу прикривають вирішення "малих проблем" блоку.

Таким чином, враховуючи факт недобровільності інтеграції з боку європейських націй блоку, бачимо, що головні проблеми містяться у наступному:

1. Тоді як інтегруюча частина організована і зв'язана, інтегрована сторона роз'єднана. Так що серйозним стає питання встановлення комунікації і тієї інтегрованої сторони.

2. Тому що інтеграція супроводиться вимогами національної емансипації, ігнорування цього факту і провадження зовнішньої політики, що визнає тільки СРСР, а не нації блоку, т. з. провадження так званої "політики сателітизму", є де факто допомогою інтегруючій стороні.

ЗАМАХ НА САТЕЛІТІВ

Мирослав Прокоп

I

Ніби ненароком за останніх місяців вийшло так, що т. зв. народні демократії Східньої Європи, а точніше — їхнє прагнення зберегти свою і так зрештою куценьку державну незалежність опинилося під рівночасним обстрілом зі Сходу і Заходу. Виразником цього став, з одного боку, XXV з'їзд КПРС у лютому-березні ц. р. і те, що відбувалося довкола нього, а з другого — голосний виступ Гельмута Сонненфельдта, дорадника Кіссінджера, на конференції американських дипломатів у Лондоні в грудні 1975 року.

На XXV з'їзді КПРС прозвучали деякі дуже вимовні нотки про взаємини між СРСР і його сателітами, які не ворожать їм добра. Вражало насамперед те, що на з'їзді вожді сателітних компартій, головним чином таких, як болгарська та східнонімецька, нижче кланялися Москві, ніж на попередніх з'їздах, і більше клялися в своїй вірності їй та запевняли про невідлучне пов'язання долі їхніх народів з Радянським Союзом. Більш того, питання взаємин своїх країн з СРСР вони переносили з площини міждержавної у площину міжнаціональну. Таким чином, перший секретар компартії Східньої Німеччини Еріх Гонеккер говорив про "дальше зближення наших соціалістичних націй" (*Правда*, 26 лютого 1976); отже, у такому тоні, у якому на з'їзді говорили представники компартій союзних республік СРСР. Цим він ставив східних німців та інші сателітні нації у становище, в якому перебувають українці, литовці, білоруси та інші неросійські народи СРСР. А Брежнев, неначе сигналізуючи на тому з'їзді новий етап взаємин Москви із сателітними країнами, закликав їх "боротися проти замкнутости і національної відокремлености, враховувати загальні інтернаціональні завдання, діяти спільно в ім'я розв'язування тих завдань" (*Правда*, 25 лютого 1976). Це також та фразеологія, що її вживають в СРСР для того, щоб поборювати прагнення неросійських народів бути собою і не дати перетворити себе на т. зв. "радянський народ", що на ділі означає виректися своєї національності і прийняти російську.

Недаром після з'їзду КПРС коментатори світової преси прийняли такі вислови, як вказівку, що Москва прагне, може, вже у недалекому майбутньому включити сателітні нації до складу Радянського Союзу. А там, як відомо, триває постійне і плянове "зближення націй" і гостро поборюють "національну

відокремленість”, а тих, хто цьому протиставиться, саджають у в'язниці і концтабори.

У плані тіснішого пов'язання сателітних країн з СРСР та звуження їхньої самостійності посилилася за післяз'їздівського періоду пропаганда т. зв. пролетарського інтернаціоналізму, а зокрема концепції т. зв. інтернаціонального боргу у взаєминах між державами соціалістичного бльоку. Що таке "інтернаціональний борг"? Відповідь на це питання дає на сторінках журналу *Коммунист* (ч. 6, квітень 1976) один з найвидатніших сучасних теоретиків національного питання в СРСР Е. Баграмов. Він каже, що свідомість "інтернаціонального боргу" — це готовість "підвестися понад вузько зрозумілими національними інтересами і добровільно, свідомо боротися в ім'я спільного діла”.

А щоб ніхто не сумнівався у тому, що таке "спільне діло”, а що національні інтереси, Баграмов послався на слова відомого болгарського комуніста Георгія Дімітрова, який писав, що "немає і не може бути більш правильного критерія, ніж відношення до Радянського Союзу, для визначення того, хто є приятелем, а хто ворогом робітничої класи і соціалізму...” Отож, український, польський, литовський чи інший патріот, який боронить інтереси свого народу перед насильством Москви, — ворог "робітничої класи і соціалізму”, бо він не розуміє, що "вузькі національні інтереси” треба підпорядкувати величчї російської імперії, яка репрезентує велике, інтернаціональне "спільне діло”.

З другого боку, таке розуміння "спільного діла” й "інтернаціоналізму” дозволяє Москві витягати руку по чуже під різними ширмами, чи то "братньої допомоги” (як було на Україні в 1917 році), чи "на бажання трудящих” неросійських народів (як це сталося при окупації балтицьких країн у 1940 році), чи для того, щоб "рятувати соціалізм” (як у Чехо-Словаччині в 1968 році).

Такі пояснення агресивної політики Москви не є новиною для світу, і вона доволі часто наражалася на моральний осуд у різних колах світової громадськості. Правда, проти задушення незалежності Української Народної Республіки багато протестів у світі не було, але вже проти окупації балтицьких держав обурення у світі було велике (не протестували тоді тільки німецькі нацисти, які у той час були в союзі з Москвою). А проти таких виявів загарбницької політики Кремлю, як здушення повстання в Угорщині в 1956 чи проти окупації Чехо-Словаччини в 1968 році, прокотилася таки могутня хвиля протестів у різних частинах світу. І хоч практичного значення ті вияви обурення не мали, їх моральне значення було велике. Як би там одначе не було, ніколи таких агресивних дій вождів КПРС демократії Заходу не виправдували і офіційно не акцентували.

Правда, коли кажемо "ніколи", слід зробити часове обмеження: ніколи до часу міжнародної конференції в Гельсінкі у серпні 1975 року. Там делегації 35 європейських держав й Америки визнали непорушність існуючих в Європі кордонів, чого від часу закінчення другої світової війни домагався уряд СРСР, а це публічна опінія світу прийняла як припечатання долі сателітних націй. І хоч західні партнери гельсінської конференції пояснювали, що в заміну вони домоглися від уряду СРСР зобов'язання, що він гарантуватиме людські і національні права, їм було добре відоме, що такі зобов'язання Москва не респектуватиме, а гельсінську декларацію прийме як погодження Заходу на її вільне володіння у Східній Європі.

Логічним показником такого розуміння того, до чого Захід домовився в Гельсінкі, є згаданий виступ Сонненфельдта. У виголошеній у грудні м. р. промові, що з'ясовувала напрямні закордонної політики США і стала публічно відома щойно у квітні ц. р. та здобула широкий розголос у світі, він слушно оцінив, що взаємини між Москвою і сателітами спираються виключно на силу СРСР, а не на взаємному домовленні партнерів. З цього Сонненфельдт зробив висновок, що такий стан може одного дня привести до атомової катастрофи, якщо сателіти схочуть визволитись, а Кремль їхнім вимогам не поступиться. Перед обличчям такої загрози, Сонненфельдт радить побудувати взаємини між СРСР і його сателітами на більш "органічній" основі. А як приклад "органічності" він поставив поляків, які, мовляв, виреклися свого історичного романтизму і шукають модусу вивенді з Москвою, а ще більше він похвалив поведінку угорських комуністів у проводі з Яношем Кадаром. Іншими словами, усе це звучало як порада для всіх, хто має нещастя жити у російській імперіяльній сфері впливів: не заривайтеся, мовляв, і погодьтеся з вашою долею та шукайте шляхів, як найкраще домовитися з вашим поневолювачем.

Якраз ця порада (по суті це була порада для керівників американської закордонної політики і з'ясування її цілей стосовно Східньої Європи) викликала найбільшу бурю у світі. Протестували передусім зацікавлені народи чи, точніше, їхні політичні еміграції. Протестували різні кола західніх народів, що розцінили таку заяву високопоставленого американського дипломата як заохоту до капітуляції. Накинулися на Сонненфельдта югослави, також румуни, які назвали Сонненфельдтову тезу намаганням повернутися до поділу світу на сфери впливів між великодержавами. Гостро критикували такі погляди й китайські комуністи.

Зрозуміло, що під вогнем критики Державний департамент США намагався пом'якшити виступ свого представника, вказуючи

на те, що Сонненфельдт не нехтував фактом боротьби не тільки сателітів, але й неросійських народів СРСР, на яку він посилався у своїй промові (що відповідає правді). А 25 червня ц. р. виступив у Лондоні державний секретар Кіссінджер перед представниками західніх держав і запевняв, що США ніколи не підуть на поділ сфер впливів і не зречуться оборони принципів національної та індивідуальної свободи.

Але такі вияснення тільки частинно заспокоїли зацікавлених.

II

Яке значення для дальшої долі народів Східньої Європи можуть мати такі події, як виступ Сонненфельдта і, з другого боку, згадані тенденції політики Москви у відношенні до її сателітів?

Якщо йдеться про промову Сонненфельдта, то ґрунтовніша її аналіза приводить до висновку, що по суті у ній він не сказав нічого більше і нічого менше, як це сказали і на що погодилися представники західніх держав на гельсінській конференції. Тільки що в Гельсінкі говорили зовсім загальниково і лукавий зміст убирали в дипломатичні фрази, а Сонненфельдт називав речі їхніми іменами та ще ставив крапки над і. Значить, бурю треба було зчиняти в публічній opinio світу не тільки з приводу з'ясування одного дипломата, але з приводу капітулянтства в Гельсінкі. М. ін. варто зауважити, що Сонненфельдт заявив, що США не будуть заохочувати сателітів до бунту проти СРСР, що саме собою є цінним визнанням, бо в 1956 році західні радіостанції морально підтримували угорське повстання, утворюючи підставу для надій, що за моральною прийде і фізична допомога, хоч таких плянів, як пізніше стало ясно, не мав жоден демократичний уряд.

Крім цього, коли говорити про поділ світу на сфери впливів, то це також доконаний факт від часу закінчення другої світової війни. Про респектування сфери впливів російської імперії і її непорушність домовлення йшли ще між Рузвелтом і Сталіном, і фактично ніколи від того часу Захід цих тихих і не писаних домовлень не порушив. Порушив їх натомість Сталін у Кореї в 1950 році і Хрущов на Кубі в 1963 році.

На таку політику респекту західніх держав до завоювань Москви впливають різні чинники, а головне — страх перед атомовим знищенням та вимоги економіки. Обидва аргументи здаються мало переконливими. Атомової війни бояться не тільки на Заході, але також в СРСР. Вожді КПРС, ця номенклятурна кляса сотень тисяч людей, які безконтрольно користуються привілеями і добробутом, також не хочуть ризикувати своїми кар'єрами. Вони свідомі того, що атомові війна принесла б їм та

їхнім родинам тотальне знищення, а ті, хто з них врятувався б, не мав би в іншій політичній обстановці шансів влаштуватися так, як вони живуть сьогодні. Свою колоніальну імперію вони безперечно будуть боронити, але навряд чи за ціну свого власного знищення у атомовій війні. Натомість атомову зброю вони можуть вживати як інструмент політики, як засіб політичного шантажу не тільки для оборони імперії, але також для наступу на тих, хто морально і мілітарно буде слабкий. Тому політика західніх поступок більшовикам в ім'я, мовляв, рятування миру перед атомовим знищенням, здається, позбавлена реального ґрунту.

Ще менш виправдана західня політика т. зв. заохочування московських комуністів бути поміркованими, мовляв, це дасть їм винагороду в вигляді економічних чи інших концесій. Ніякими дарунками їх звичайно придобрити, виховати, чи присмирити не вдасться, бо не такої вони раси люди. Вони ж чейже хочуть перевиховувати Захід (очевидно, на свій лад). Тут не pomoже співпраця в галузі економіки. Надії Заходу на власні користі з неї, як досі, доволі малі, а підмога для розбудови технологічної бази СРСР західнім устаткуванням вже доволі велика. І доставами збіжжя вже декілька разів Захід витягає Радянський Союз із серйозної кризи, яка, як видно з робітничих заворушень у Польщі, могла б мати далекосяжні політичні наслідки. Але, з другого боку, помилковим було б пояснювати сучасну чи взагалі післявоєнну політику Заходу у відношенні до СРСР (а гельсінська конференція і промова Сонненфельдта є її висловом) тільки бажанням зберегти мир, страхом перед атомовою війною, економічними вимогами чи незнанням природи московського комунізму взагалі. У цій політиці є безперечно також елемент прагнення вплинути на внутрішній розвиток в СРСР та в сателітних країнах у напрямі внутрішнього пом'якшення режиму тоталітарної диктатури, посилення прагнень до національної й політичної свободи, отже, того всього, що Москва називає підривною діяльністю, спрямованою на послаблення "монолітної єдності" яка нібито існує між урядом і масами. У такому пляні демократичний світ є без сумніву у сильнішій позиції, бо його ідеї мають велику атрактивну силу для поневолених народів. Але проблема у тому, що цю ідеологічну зброю демократичні держави не використовують у потрібній мірі, а інколи її зовсім притуплюють, мовляв, в ім'я добрих взаємин з урядовими колами бльоку.

Тому то у висновку можна сказати, що на відношення Америки чи інших держав Заходу до народів Східньої Європи впливають такі реальні речі як, з одного боку, факт, що Москва є справжнім володарем тих теренів і що СРСР є великодержавою першого рангу, з якою треба рахуватися; що за визволення тих народів

з-під московського контролю Захід війни починати не буде, бо він зацікавлений у мирі і боїться атомової війни; що він хоче розбудовувати господарські взаємини з соціалістичним бльоком; і що, з другого боку, Америка, а також й інші західні держави не перестали бути зацікавленими в тому, що діється у Східній Європі, що вони бояться повної інтеграції тих теренів і перемоги на них повнотою закритої, авторитарної диктаторської системи, і тому з різних причин хочуть розбудовувати зв'язки з тими народами, в надії, що там перемагатимуть ідеї свободи.

У такому пляні майбутнє народів Східньої Європи буде залежати не від промов того чи іншого дипломата Заходу чи від постанов якоїсь міжнародної конференції, а від того, наскільки вони зуміють зберегти своє існування як окремі державно-політичні чи принаймні національно-культурні спільноти. При всіх міжнародних кон'юнктурах чи декон'юнктурах їхня доля є таки в їхніх власних руках. Це, звичайно, не значить, що народам Східньої Європи треба взагалі забути про Захід, бо за всяких умов його роль велика, у тому числі також роль, що її можуть відограти компартії Заходу.

III

Немає сумніву, що власні сили народів Східньої Європи будуть вирішальні у їхніх взаєминах з Москвою і на новому етапі тих взаємин, що їх тепер вожді КППС запроваджують у життя.

Згадано вже про нову термінологію, що її починають вживати у східньому бльоці. Це не є тільки проблема назовництва, за нею криється глибокий зміст, намагання здійснити найбільш тісну інтеграцію усього бльоку, з метою поступового перетворення його на одну союзну державу. З погляду безпеки імперії це є невідкладне завдання. Це першочерговий елемент для аналізу і прогнози, якими шляхами піде політика Москви у відношенні до сателітів.

Слід пригадати, що для того, щоб перед світом виправдати свій контроль над Східньою Європою, радянська дипломатія вживала під час війни і після неї аргумент забезпечення перед небезпекою німецького реваншизму чи агресії з боку Заходу взагалі: мовляв, на Росію не раз нападали західні завойовники, треба, отже, їй відгородитися від Заходу поясом держав з приязними до Росії урядами. Цей аргумент переконував зокрема американців і допоміг Москві забезпечити за собою владу над сателітами.

Але швидко виявилось, що хоч небезпеки німецького реваншизму немає і жодні інші західні завойовники не готуються йти походом на Росію, сателіти Москви у Східній Європі також не є

гарантією безпеки для неї. Бо хоч сателітні держави знаходяться під її контролем, зокрема їхні армії, політична поліція, партійні органи, все таки у тих країнах постійно кільчиться зерно опозиції, росте дух бунту, творяться вогнища спротиву, що періодично грозять повстаннями, як у 1950-их і 60-их роках, при чому усі вони мають антиросійське вістря. А інфекційна сила навіть таких порівняно невеликих спалахів, як страйки робітників у Варшаві, Радомі та Плоцьку при кінці червня 1976 року, є велика. Хто може гарантувати, що успішні робітничі розрухи не можуть в якусь мить перекинутися поза кордони одної держави і запалити пожар у різних місцях імперії? (Те, що польський уряд упродовж 24 годин поступився робітникам, — а не міг цього зробити без виразного доручення кремлівських вождів — розкриває рубець правди про те, в якому панічному страху живуть ті вожді перед народом).

Очевидно, перед обличчям такої небезпеки Москва могла б шукати виходу шляхом компромісів і поступок національним та соціально-політичним прагненням сателітів. Але така філософія влади зовсім чужа панівній системі диктатури, її вона не стосує також у відношенні до народів СРСР. Тому на домагання свободи у Східній Європі вожді КПРС відповідають одною зброєю: посиленням контролю і насильством, дальшою інтеграцією усіх ділянок життя тих народів у схему, в яку вони вбгали народи СРСР, усі ділянки їхнього політичного, культурного, господарського, наукового життя, молоді й інших секторів.

Франтішек Сільницький, колишній провідний діяч "чехо-словацької весни", що аналізує ці проблеми в окремій статті, надрукованій у цьому числі нашого журналу, каже, що сучасні інтеграційні процеси у Східній Європі, зокрема в галузі військовій та господарській, зовсім нагадують післяреволюційний процес інтеграції окремих радянських республік від етапу т. зв. воєнних союзів, наприклад, між РСФРР і УРСР, аж до перетворення їх в СРСР як одну союзну державу в 1922 році. Це сьогодні видно не тільки в Чехо-Словаччині, але також в інших сателітних державах. Інтеграція запроваджується під гаслом поширення співпраці і дружби та координації дій між СРСР і сателітами.

Міжнародна преса звернула увагу на те, що на останніх партійних з'їздах у Варшаві і Празі, міцніші, ніж досі, клялися акценти на т. зв. пролетарському інтернаціоналізмі, що є ширмою для легалізації втручання Москви у внутрішні справи сателітних держав. При тому не йдеться тільки про такі важливі для безпеки імперії галузі життя сателітів, як військові справи і поліція, але також про точне копіювання різних установ за радянським взірцем. Відоме є намагання увести у нову польську конституцію статтю про особливе становище в державі польської компартії та

про пов'язання Польщі з Радянським Союзом, проти чого розгорнувся в Польщі широкий та у великій мірі успішний опір. У результаті тиску Москви на весні цього року проведено в Польщі об'єднання досі окремих молодечих організацій в одну федерацію "творчої молоді міст і сіл" п. н. "Союзу соціалістичної молоді Польщі", що стає відповідником комсомолу в СРСР. Це приводить до фактичного зануку таких традиційних національних формацій, як наприклад, скавт. Новому союзові вже визначено п'ятирічний план співпраці з комсомолом для "обміну інформаціями, досвідом ідеологічної роботи". Це дальший крок у пляні советизації Польщі. Така сама політика "єдності", а точніше — уніформованости та перетворення громадського життя на взірець радянської кошари проводиться в галузі науки, культури, літератури не тільки в Польщі, але й у інших сателітних державах.

Чи в результаті такого плянового всмоктування сателітів в імперіяльну структуру треба сподіватися швидкого включення т. зв. народних демократій також формально в СРСР, тобто перетворення їх на союзні республіки? Здається, що опір, з яким зустріли б такий крок сателітні нації, і, з другого боку, з огляду на негати́вну реакцію закордонних компартій, Москва швидко на такий крок не зважиться.

Проте формальна сторона постановки цього питання не має такого вже великого значення. Важливіший від неї є духовний процес советизації сателітів, творення з них однотипного "соціалістичного" суспільства, в якому спростається культура, в якому панівною стає атмосфера брехні, де людина перетворюється на гвинтик у руках всюдиприсутнього апарату панівної бюрократії, перестає бути індивідуальністю, стає частиною великої безособової отари.

Але власне тут Москва наражається і, треба думати, буде наражатися на найбільший опір. У такому пляні її інтеграційний тиск може стати каталізатором мобілізації національних і людських почувань та провокувати вибухи з далекосяжними результатами не тільки для даної сателітної нації, але й для цілого бльоку, зокрема для самого СРСР.

На такий розвиток, без сумніву, впливатимуть також автономістичні тенденції, що останнім часом виявилися серед комуністичних партій Західної Європи. Якщо там Москва мусить погоджуватися на окремі національні "шляхи до соціалізму", то такі еретичні думки безперечно відроджуватимуться також у Східній Європі, а то й у самому СРСР.

У цьому аспекті велика гра на фронті Москва — сателіти, що тепер ведеться, являє собою особливий інтерес і для українського та інших народів Радянського Союзу. Та це вже тема, що вимагає окремої статті.

ПРОЄКЦІЯ УСУСПІЛЬНЕННЯ ЯК ПРОГРАМОВА АЛЬТЕРНАТИВА

Анатоль Камінський

Відоме твердження про те, що політичний рух мусить кожно-часно опрацьовувати свою програму, більш актуальне для нас сьогодні, ніж будь-коли дотепер. Причин для цього багато, а головні з них такі:

а) Програмові заложення, які визначали основні суспільно-політичні елементи нашої програми і нашої національної політики дотепер, — вимагають певної ревізії, доповнень і уточнень, які були б співмірні з суспільно-політичними процесами в СРСР і в світі в загальному. Більшість програм обмежуються загальними твердженнями усторового порядку і мають радше чисто декларативний характер, без відповідного їх усучаснення і практичного пристосування до актуальної дійсності. Цілий ряд засадничих змін в суспільно-економічній структурі радянського суспільства й інших суспільств не враховуються належно в укладанні нашої програми, продовження такого стану може привести до вирвання її з контексту дійсності і довести до земігрантцення в повному розумінні цього слова.

б) Розвиток суспільно-політичної думки в УРСР є в наслідок терору і придушення будь-якого вільного думання незадовільний. З цих причин він спрямований в основному на реформування існуючого стану і в меншій мірі на його повну перебудову. При тому він обмежується радше загальними твердженнями і маніфестоподібними постулятами. Крім того, в наслідок загрози національному існуванню і пекучості культурно-мовних і правно-політичних питань на сучасному етапі для нашої самооборони соціально-економічні питання у нашій самвидавній літературі відсуваються на друге місце.

Коли такий стан в УРСР є великою мірою виправданий, то цього аж ніяк не можна сказати про еміграцію. Незадовільний стан публіцистично-наукового опрацювання стосовних питань є просто поганим свідомством для еміграції, яка не виконує одного з основних своїх обов'язків. Дуже часто весь вклад еміграції у розвиток програмового концептування обмежується переповіданням таких чи інших давно загальнопринятих платформ чи постанов, схвалення таких чи їм подібних "нових" конференційних резолюцій і постулятів, побудованих на таких самих

загальних принципах, без того однак, щоб точно визначити їхній політичний і суспільно-економічний зміст. При тому, як правило, коли в усіх програмах говориться про те, що ми відкидаємо, тобто проти чого ми виступаємо, лише дуже загально стверджується, що конкретно на його місце ми пропонуємо. Це не значить, що еміграційні середовища не мають програми "за". Навпаки, кожне середовище таку програму має, але тільки у загальному визначенні, без конкретного виконання її актуальним змістом, у належному опрацюванні.

Кожна програма мусить бути наслідком широкого і всестороннього обговорення, аналізу, сконфронтування і опрацювання стосовних питань. У суті речі якраз це обговорення і сконфронтування з дійсністю в усіх аспектах є навіть важливішим, ніж самі програми у формі таких чи інших резолюцій чи постанов. Для розвитку політичної думки і визвольної боротьби важливі передусім публіцистично-наукові опрацювання самої програмової тематики. Іншими словами, програма "за", схоплена в таких чи інших точно сформульованих вимогах і постулятах мусить бути продуктом продуманого аналітичного процесу і будуватися на твердій аргументації, а не виходити з загальникових, випадкових чи тим більше демагогічних і емотивних настанов та гасел. До речі, при належному опрацюванні програмової тематики програмові платформи будуть автоматично з неї виникати.

Застерігаємося, що, висуваючи потребу програмових опрацювань за кордоном, ми аж ніяк не збираємося накидати їх будь-кому на Україні. Ми свідомі того, що роля еміграції завжди буде тільки допоміжна. Примат треба завжди залишати народові. І це є також однією з причин, чому самі програми, як такі, є другорядні, а головною є аналітично-продумана база, дискусія, на якій вони базуються. Як складова частина народу, ми маємо власне обов'язок докласти максимальних зусиль для розвитку нашого політичного думання якраз у тих ділянках, де можливості для цього є обмежені об'єктивними обставинами на Україні. В такому сенсі наші програмові опрацювання мають бути певною інтегральною частиною цілісного розвитку української політичної думки, і так їх і треба трактувати, а не як "проєкції" ідейно-програмових "білих коней", що на них мав би хтось в'їжджати до Києва.

Центральним питанням кожної програми є її актуальність, яка означає не що інше, як стисле і безпосереднє відношення її до існуючої дійсності і пов'язання з перспективним розвитком цієї дійсності у ближчому і дальшому майбутньому. Іншими словами, наша програма мусить виходити з наявного стану на Україні за всяких умов, навіть і тоді, коли вона мала б тотально перевернути

теперішній стан догори ногами або коли довелось б її здійснювати на фоні цілковитої руїни теперішнього стану.

Сказавши, що ми за повалення ворожого, тоталітарного, етатичного режиму, ми мусимо визначити одночасно й сам процес переформування наявної суспільно-економічної бази на нову суспільно-економічну побудову, як основу для ладу, що ми його збираємося ставити. Не треба підкреслювати, що навіть повна структурна руїна теперішнього ворожого суспільно-економічного укладу при упадку цього режиму не усуває ще завдання творення нового укладу і не полегшує його до такої міри, щоб можна було ігнорувати попередній стан. Тим більше, що йдеться тут не лише про хай би й залишки теперішніх організаційно-структурних формацій суспільно-економічного порядку та їхніх побутово-економічних результатів, але й про певні ментально-психологічні наверхствування і комплекси, які не зникнуть автоматично із зникненням самого режиму. А зокрема будуть вони діяти за інерцією ще далі, якщо на місце дотеперішніх структурно-організаційних формацій і концепцій не прийде життєздатна "альтернатива", яку власне має дати нова програма. Над тією суспільно-економічною альтернативою треба заходитися вже сьогодні і постійно над нею працювати, аналізуючи і визначаючи поодинокі її елементи і варіанти з усіх можливих поглядів і в застосуванні у різних можливих ситуаціях.

Починати треба з того, що загальновизнана вимога політичної демократії ще не розв'язує питання суспільно-економічної альтернативи, хоч є її неодмінною передумовою. Здійснення політичної демократії усуває тоталітарний режим з його все-владною монополією на формування суспільно-політичного, економічного, культурного, мистецького й іншого життя і творить умови, в яких сам народ може формувати ці ділянки. Однак політична демократія не визначає ще самих структурних форм і змісту поодиноких ділянок, а передусім суспільно-економічної. Іншими словами, політична демократія не визначає "субстанції" суспільно-економічного устрою, не розв'язує наперед питань власності, організації народного господарства, суспільно-економічних відносин. Єдине, що вона робить — це створення умов, у яких відбувається розв'язка цих складних питань у згоді з волею народу.

Воля народу означає не що інше, як перетворення держави, якою править купка бюрократів-олігархів, на такий стан, за якого народ є дійсним "господарем у своїй хаті", у справжньому, а не демагогічному розумінні.

В аспекті соціально-економічних відносин це означає перетворення держави бюрократичної олігархії ЦК КПРС на власність народу, тобто встановлення і розвиток суспільно-економічних

структур і пов'язань за визначенням і під контролем народних мас. Іншими словами, монопольна власність олігархії ЦК КПРС має стати власністю суспільства. Дійти до цього можна тільки через усупільнення державної власності.

Що таке усупільнення? Передусім треба сказати, чим не є усупільнення. Не є воно ні "націоналізацією" чи удержавленням, яке радянський режим довів до тотального завершення; ні повним уприватненням державної власності. Націоналізація без усупільнення — стала джерелом найбільш експлуатаційної і репресивної, нелюдсько жорстокої і реакційної системи, яку в майбутньому будуть студіювати як найчорніший етап в історії людства. Повна реприватизація (абстрагуючися від неможливості здійснити її в наявних обставинах) була б поворотом назад до класично-капіталістичних відносин, які на ділі сьогодні вже ніде не існують у розвинених країнах, і суперечила б вимогам побудови справедливого і дієздатного соціально-економічного ладу. Усупільнення не є й чимось "посереднім", бо сенс його міститься не тільки у самих формах власності, а власне й у змісті тих форм, які мають визначити суспільну роль власності.

Тому усупільнення це в першу чергу сама концепція власності і спосіб здійснення цієї концепції та встановлення механізму усупільнення як процесу і щойно тоді самі форми цієї власності.

Поняття усупільнення стане зрозуміле (залишаючи покищо самі термінологічні визначення), коли розглянути його в співставленні з існуючою дійсністю.

Чим відзначається ця дійсність?

1. Зараз маємо монопольну концентрацію власності в руках держави, яка є єдиним власником усього економічного потенціалу. Кооперативна форма (наприклад, колгоспи) є лише формальною, а не фактичною, бо і вона теж являє собою державну власність.

2. Народ не має жодних прав до власності на засоби продукції і всього економічного потенціалу, він не є власником і позбавлений права формулювати і формувати економічну політику та характер і стан народного господарства. Усе вирішує Політбюро ЦК КПРС.

3. Немає жодної вільної приватної ініціативи, бо все в руках "держави" — тобто Політбюра ЦК КПРС.

4. Монополія "держави" на власність визначає таке ж монопольне панування партійної олігархії в усіх ділянках суспільного життя, — в культурі, освіті, мистецтві, побуті і т. д. Це виключає вільну творчість не лише в економічній, але й в усіх інших сферах народного життя.

5. Соціальна політика є теж монопольно-державною, і

партійна верхівка використовує її якраз як один з своїх головних інструментів поневолення і контролю над населенням. Вона виразно спрямована на дискримінаційну стратифікацію радянського суспільства, включно навіть із забезпеченням особливих привілеїв у формі спецмагазинів, спецлікування, спецкурортів і т. п. для різних ступенів своєї "номенклатури".

Що являє собою і що мало б дати усупільнення на протывагу до існуючої дійсности, яку "альтернативу"?

1. У першу чергу воно означає деконцентрацію власности у формі встановлення різних родів власности: державної, кооперативної, муніципальної і приватної.

2. Запевнення участи народу через парламентар і безпосереднім шляхом (референдуми, самоврядування тощо) у організації поодиноких форм власности, володінні нею і формуванні суспільно-економічних відносин.

3. Створення передумов для вільної ініціативи в економічному житті, усунення як адміністративних, так і приватно-монопольних перепон для її розгорнення.

4. Встановлення і забезпечення передумов для вільної творчости в культурному, освітньо-науковому, мистецькому житті народу.

5. Ліквідація дискримінаційної соціальної політики і побудова її на базі соціальної справедливости, загального соціального забезпечення, встановлення заходів і засобів для усунення явища "альєнації" в праці з одночасною гарантією вільного вибору й ініціативи громадянина у конкретному вживанні цих соціальних прав.

Заки приступити до обговорення питання деконцентрації власности, слід зупинитися на самій концепції власности.

В умовах усупільнення державна власність не є виключною і монопольною ні в такому сенсі, як його визначало монархічно-авторитарне право, ні в такому, як його визначає тоталітарне, монопартійне законодавство. Власність тут є усупільнена в тому сенсі, що вона передусім мусить виконувати суспільну функцію на користь усієї спільноти за дорученням і під контролем суспільства. Ці генеральні доручення встановлює і їх виконання контролює парламент, законодавчий орган, в якому представлене суспільство через поодинокі партії. Звідси неможливість існування усупільненої державної власности в таких умовах, де немає політичної демократії, центральним механізмом якої є не що інше, як саме політичні партії. Політична структура держави завжди визначала її суспільно-економічну побудову, й у випадку усупільненої власности тільки політична демократія є в стані її здійснити і гарантувати.

Цілеспрямування і контроль державної власности зако-

нодавчим органом не вичерпується самими постановами й актами стосовно встановленої державної власності. Визначаючи, що має бути державною усупільненою власністю, парламент одночасно визначає, як має функціонувати ця власність, як вона має бути організована, кожнoчасно реформована відповідно до потреб і як контрольована. Центральним питанням є тут справа управління державною власністю, в якому управлінні беруть участь не лише призначені чи обрані, згідно з законом, державні функціонери, але й представники працівників, затрундених у поодиноких об'єктах державної власності. Йдеться тут про відповідну, звичайно паритетну участь працівників (чи то з доручення профспілок, чи з доручення всіх трудівників даного комплексу, заводу чи підприємства) в управі стосовних об'єктів. І тут знову виявляється, як дуже важливою є політична демократія, коли порівняти, наприклад, участь робітників в управлінні заводами в Західній Німеччині і в Югославії.

Теоретично участь робітництва в югославських підприємствах (згідно з їхніми засадами самоврядування) є більш далекоюсяжною, ніж у Західній Німеччині, де від 1951 року тільки в сталевій і вугільній промисловості робітники мають половину місць в управі заводів, а в інших галузях вони обирають лише третину членів управлінь (щоправда, згідно з законом від 9 квітня 1976, що його схвалив Бундестаг, у майбутньому у всіх підприємствах, що мають понад 2 тис. робітників, будуть обирати робітники половину членів управління), на ділі, однак, німецькі робітники мають куди більші права у керуванні цими заводами, ніж їхні югославські колеги. Причиною на це є наявність політичної демократії в Західній Німеччині, якої немає в Югославії, де держава тримає ключі від монопольної влади і ділиться нею лише настільки, наскільки вона вважає це для себе вигідним. Політична демократія є також гарантом незалежності професійних спілок і робить з них незалежних партнерів у взаєминах з державою і з приватними власниками, даючи їм можливість безпосередньої участі у формуванні таких процесів, як встановлення заробітної платні, умов праці, засобів охорони, організації праці тощо.

Приватна власність в умовах усупільнення — це знову ж не самі необмежені привілеї, як їх визначало римське право, а власність, яка має виконувати суспільну функцію, тобто вживатися не на шкоду суспільства. Це — з одного боку. А з іншого — усупільнена приватна власність має гарантувати особисту матеріальну незалежність громадянина від держави. Тільки відповідне пов'язання політичних і громадянських прав з матеріальною незалежністю є гарантом дійсної політичної свободи і людських прав.

Якщо ж мова про муніципальну і кооперативну власність, то вони подвійно контролюються: з одного боку, загальними нормами, встановленими законодавчим органом, а з іншого — органами місцевого самоврядування.

Тут не місце, очевидно, входити у всі деталі організації й управління поодинокими видами власності, над цим будуть ламати собі голови майбутні законодавці, економісти, правники. Нам треба радше обмежитися загальним нарисом процесу усупільнення, який, як уже виходить з дотепер сказаного, може бути не якимось одноразовим актом, а власне постійним процесом, співмірним з кожночасною динамікою суспільства. У цьому контексті слід визначити, які галузі народного господарства будуть початком цього процесу усупільнення, виходячи з перспективного погляду на існуючий стан в СРСР, і в якому напрямі цей розвиток буде тривати вже після його розгорнення.

На нашу думку, такі галузі народного господарства будуть передусім державною усупільненою власністю: важка промисловість, природні багатства, великі і середні банки, велика торгівля. Це впливає не лише з існуючого стану і неможливості їх уприватнити без того, щоб не потрапити в чужу залежність, і неможливості знайти якийсь об'єктивний критерій для "реприватизації", але суперечило б воно й інтересам народу, а передусім трудящих, і завдало б шкоди самому народному господарству. Це просто суперечило б здоровому глуздові і раціональній економічній політиці.

Натомість певні галузі "малої", споживчої і легкої промисловості, середньої і дрібної торгівлі, малі банки (передусім для ошадностей), певні ділянки обслуговування були б у руках муніципальної, кооперативної і приватної власності, згідно з вирішенням і волею затруднених у цих ділянках працівників.

На окрему увагу заслуговує питання малих і середніх підприємств, не лише з соціального погляду, але й з організаційно-економічного.

Йдеться тут про концепцію І. ф. Шумахера, англійського економіста, який доводить, що саме середні і малі підприємства виявляються не лише дієздатними на тлі великих індустріяльних агрегатів, але й виконують дуже корисну функцію у справі обмеження безробіття, обмеження марнотратства робітничої сили й енергії тощо. Шумахер опрацював свою теорію для недорозвинутих країн, яким бракувало великих капіталовкладів, кінцевих для великомаштабної індустріялізації. Виявилось, однак, що його концепція, яка йшла врозріз з твердженням — "що більше, то краще", знаходить своє застосування й у високорозвинутих індустріяльних країнах (у його ж таки Англії), власне як доповнення до індустріяльних гігантів. Зрештою, ми не знаємо, в

яких умовах доведеться будувати чи, може, й відбудовувати нашу індустрію в майбутньому: не треба виключати, що в питанні "капіталів" можемо опинитися на рівні "недорозвинених країн"...

Окремого обговорення вимагає питання сільського господарства. Виглядає, що в майбутній українській державі будемо мати три роди власності: приватну, кооперативну і державну. Рішення в цій справі винесе, очевидно, знову ж народ, а передусім саме селянство: через установчі збори, селянський з'їзд, і своїм голосуванням на місцях. Треба припускати, що в багатьох областях поважна частина селянства висловиться за приватну власність на землю, яка буде розділятися за відповідними критеріями щодо кількості працездатних осіб у родині, величини родини й віку її членів, встановлення вершкової межі власності. Одночасно, за всією правдоподібністю, певна частина селянства схоче залишитися в кооперативних об'єднаннях, а ще інші — в стані працівників державних сільсько-господарських підприємств.

Ці останні увійдуть у категорію державної усупільненої власності, про що була вже мова. Якщо ж мова про кооперативні сільсько-господарські об'єднання, то власність за кооперативою має визначатися законодавчим органом, а внутрішня організація власними засадами самоврядування.

Різномірність форм власності в усупільненому укладі це не що інше, як економічний плюралізм, який має заповнити певний баланс економічних і суспільних сил у народі, забезпечити економічну свободу і добробут громадян.

Справа однак не в самих різних родах власності, про що, наприклад, уже говорилося у програмі ОУН-УГВР під час другої світової війни. Суть справи лежить у тому, як керувати тими формами власності, тобто як і з кого формувати керівні органи, який має бути над ними контроль і т. д. У випадку державної власності маємо в управах підприємств паритетну участь службовців і недержавних працівників, нагляд спеціальних комісій парламенту чи самоврядування, контроль профспілок і передусім саме законодавство, яке позбавляє державу виключного володіння своєю власністю. Подібне з кооперативною власністю, про що вже була мова, як і з приватною. Отож, мова не лише про сам формальний, але й про функційний плюралізм в економічній структурі.

Цей плюралізм є паралельним явищем до політичного плюралізму, і в своєму органічному пов'язанні вони творять основи політичної й економічної демократії. "Надбудовою" політичного плюралізму є (через партії й парламентарну систему) справжній політичний демократизм, а "надбудовою" економічного плюралізму (через усупільнення і різні роди власності) є соціально-економічний демократизм. На мові сучасної терміно-

логії — це і є модерний демократичний соціалізм. Обидва заповняють здорову мобільність суспільства у його розвитку і дозволяють на достосування кожночасних правно-політичних структур до економічних і навпаки.

У цій проєкції усуспільнення як альтернативи до сучасного стану ми виходили з існуючої дійсності, з етатичного народного господарства, у його дальшому перспективному розвитку. Насувається питання, чи і наскільки можливе здійснення такої альтернативи в цій дійсності і за яких умов? Враховуючи те, що йдеться тут про повну перебудову як політичного, так і економічного ладу, є ясным, що усуспільнення в СРСР є можливе лише за умов довершення такої "мирної революції", початок якої ми бачили у "Празькій весні 1968". Завершена подібна еволюція (яка виходить далеко поза рамки половинчастих реформ і коректур радянської системи) є в стані таке здійснити. Поза нею всяка інша можливість міститься у революційних змінах.

Треба пам'ятати, що ключем до усуспільнення є усунення монопольної політичної й економічної влади ЦК КПРС, і як довго вони не збираються відмовитися від цієї тотальної влади і виключних привілеїв, чи як довго їх до цього не змусять, немає шансів на здійснення усуспільнення обмежено-реформістським, еволюційним шляхом.

У ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИ РОКОВИНИ ОДНОГО ЗЛОЧИНУ

Напередодні нападу Німеччини на СРСР 22 червня 1941 та в перших днях війни органи НКВД вчинили масові вбивства українських політичних в'язнів у різних містах України. Про цей злочин повідомляла міжнародна преса, м. ін., газети *Нью-Йорк Пост* та *Нью-Йорк Геральд Трібюн* від 7 липня 1941, а також тодішня українська преса. Після війни переслухання в цій справі вела також окрема комісія Палати репрезентантів США.

Нижче передруковуємо декілька фрагментів із розповідей та свідчень про той масовий злочин. Вибірку даємо з публікації п. н. *Злочини комуністичної Москви в Україні вліті 1941 року*, що появилася в Нью-Йорку, 1960 року, у видавництві "Пролог".

Редакція.

ДУБНО

Вночі з 24 на 25 червня 1941 р. НКВД у в'язниці в Дубні на Волині вистріляло або по-звірськи закатувало 527 безборонних мужчин і жінок і позаколювало кілька немовлят, що вродились були у в'язниці жінкам-в'язням. Безліч жителів Дубна зворушені до глибини, проходили кілька днів підряд з одного поверху на другий, з одної покривавленої келії до другої, щоб між жахливо помасакрованими трупами знайти своїх найближчих. [...]

Про звірства НКВД в Дубні оповідав колишній в'язень Антін Ланків з Дубна таке: 25 червня його забрали агенти НКВД ніби до армії. Разом з кількома іншими українцями його завезли до в'язниці, забрали все за винятком сорочки і замкнули до переповненої келії. Тої самої ночі він почув стріли. Нечайно отворились двері келії і ввійшло 4-х мужчин, які стали стріляти зі скоростріла і револьверів. Так робили душогуби в кожній келії, вистрілюючи в'язнів, з яких остали при житті тільки нечисленні, і ті важко ранені.

(Краківські Вісті, ч. 147, 9 липня 1941).

ЖОВКВА

"Я — колишній в'язень німецько-нацистських концентраційних таборів. [...]

Коли в червні 1941 р. большевицькі війська панічно втікали з міста Жовкви (тепер Нестеров), населення негайно кинулося рятувати в'язнів, замкнених у міській тюрмі. Я один з перших, разом з своїми друзями, прийшов до тюрми. Вона була вже розбита, двері розкриті. На коридорі стояв гурт людей, які слухали розповіді врятованого в'язня, Степана Макара. [...]

Степан Макар розказував, що він врятувався від смерти лише тому, що не відзивався, коли НКВД-исти приходили до камери й відчитували його прізвище. Його товариші неволі не знали його прізвища, бо він був у камері новакком. Ніч перед утечею большевиків з Жовкви була страшна, ствердив Макар. НКВД-исти викликали в'язнів з камер і мордували їх, заглушуючи їхні крики гудінням мотору трактора на подвір'ї тюрми. В'язні з камери Макара намагалися втекти, виламали двері, але на коридорі зустрілися з чекістами, які почали до них стріляти. Кілька з в'язнів, між ними і Макар, врятувалися, одначе, заховавшись знову в камері.

Вранці Макар вийшов з тюрми й побачив, що НКВД-истів вже не було.

Мешканці Жовкви, які говорили з Макаром, почали за його вказівками шукати на подвір'ї тюрми й знайшли під купою дров свіжу могилу. Таких могил було кілька. Знайдені в них тіла помордованих свідчили, що в'язнів забито не в один час. В одній могилі автор цього свідчення пізнав своїх друзів. Вони були жадливо покалічені, мали поламані руки, повириване волосся на голові та покриті синяками тіло. НКВД-исти мордували в'язнів тупою лопатою і джаґаном, що їх теж знайдено в одній могилі. Помордовані лежали в ямах скинені, як попало. [...]

(Шлях перемоги, 7 лютого 1960).

ЛЬВІВ

"Письмо не в силі зобразити тих страхіть і тортур, що їх перетерпіли загинувші тисячі жертв большевицького терору у львівських тюрмах. Це можна тільки пережити або бачити. Точно числа і прізвищ закатованих не знаємо. Покищо подаємо тільки перші, на швидку руку зібрані відомості про тих, що згинули в казематах львівських тюрем НКВД.

У тюрмі при вул. Сапіги і Лонцького знайдено в камерах кількасот постріляних і змасакрованих мужчин, жінок і дітей. Частину помордованих пізнали їхні родини й поховали, незієдентифікованих поховано в спільній братській могилі. Ці жертви львов'яни оглядали вже в суботу 28 і в неділю 29 червня, тобто ще до приходу німецького війська. Теж знайдено на подвір'ї тюрми при вул. Сапіги і Лонцького закопані свіжі трупи. Число їх, покищо, ще не устійнено.

Нижче подаємо прізвища розстріляних НКВД у Львові, що їх родини впізнали і про смерть яких появились на мурах міста Львова жалібні повідомлення: 1. Юрій Шухевич, відомий співак-тенор, брат сл. п. Романа Шухевича-Чупринки, командира УПА, Юрій Ш. згинув 27 червня 1941 р.; 2. Василь Бень, 55 літ, полковник армії УНР, директор школи ім. Шашкевича у Львові, арештований 26 червня 1941 р. і того ж дня розстріляний; 3. Григорій Кухар, магістер прав, 29 л., кол. ревізор Ревізіійного Союзу Українських Кооператив, головний бухгалтер Медінституту; 4. Евстахій Струк, 32 р., директор Медінституту; 5. Михайло Лизунець, 43 р., старшина Української Галицької Армії, бухгалтер Медінституту; 6. інж. Василь Генік-Березовський, науковий працівник Етнографічного Інституту; 7. Данило Костецький, 35 л., магістер права; 8. Орест Фільварків, член ОУН; 9. Іван Савка, студ. мед., 25 л.; 10. Ольга Балицька, 26 л., урядничка; 11. Теодор Мацько, студ. мед.; 12. Степан Масний студ. мед., 19 л.; 13. о. д-р Микола Конрад, проф. Богословської Академії у Львові; 14. Володимир Прийма, дяк, 15. Михайло Козлянюк; 16. Василь Климчук, господар з Подзимира, пов. Сокаль; 17. Іван Мивальчук, учитель з Мервич, пов. Львів; 18. Юрій Брей, селянин з с. Вороцова, пов. Львів; 19. Гнатович, сторож банку, уродженець села Парипси, 20 л.; 20. Михайло Верхола, 27 л.; 21. Степан Маркусь; 22. Іван Маркусь; 23. д-р Михайло Звір; 24. Ярослав Галапац; 25. Зиновій Сачик; 26. Мирон Пеленський, 27. Юрій Малиновський, 28. Іван Кушнір, секретар проф. спілки міста Львова, діяч Української Соціал-Демократичної Партії; 29. д-р Богдан Чайковський, син відомого письменника Андрія Чайковського, адвокат в Сокалі, співробітник етнографічного музею Академії Наук УРСР; 30. Лонгин Сторожук, нар. 1912 р., студент Богословії, урядовець; 31. Іван Свірський, інженер".

(Українські Щоденні Вісті, 5 і 10 липня 1941).

III

Тюрма при вул. Яховича у Львові мала за большевиків назву "тюрма ч. 4" і в ній було напередодні війни коло 1000 в'язнів. Були це в'язні засуджені на короткі і довгі реченці — від кількох місяців до десяти років, переважно за прогули і "політичні злочини". Було

теж багато ще не засуджених, яких слідство вже було закінчилось і вони мали бути відправлені на заслання.

В понеділок вранці, вже після втечі большевиків з міста, члени родин арештованих увійшли до в'язниці, з якої ще в неділю вечером було втекло коло 80 в'язнів. Увійшовши люди побачили таку картину: тут же біля входу від вул. Яховича, на загородженому місці подвір'я була свіжо присипана могила 5 на 6 метрів. З могили стирчав лікоть у синій сорочці, розносився тяжкий сопух людських тіл. У в'язничному корпусі знайдено всі камери відкритими й закидані одежею та всякими речами. По цих горах білизни, штанів, плащів, коців ходили жінки й чоловіки голосно ридаючи над кожним розпізнаним предметом своїх близьких. Зідентифіковано такі жертви: 1. Яків Цьвірінкало, 2. Степан Хомин, 3. Дмитро Бедрій, 4. Ізидор Ціцяла, 5. Осип Шинаровський, 6. Петро Мельник, 7. Семен Футь, 8. Микола Гарапа, 9. Мирослав Вендиш, 10. Степан Пельц, 11. Володимир Бебела, 12. Юрій Кіт, 13. Павло Кобрин, 14. Стефанія Дулеба, 18 л., 15. Марія Яркма, 19 л., 16. Текля Бідула, 20 л., (останні три жертви-дівчата з с. Ланшин, пов. Бережани).

*(Українські Щоденні Вісті, 12 липня 1941
і Краківські Вісті, ч. 171, 7 серпня 1941).*

СТРИЙ

Прийшов день 20 червня 1941 року. Великі пересунення військ, збільшені відділи і лють НКВД свідчили, що наближається війна. Затихли гуркотіння автомашин на тюремному подвір'ї. Мабуть "роботу" закінчено. Плян рятувати в'язнів із тюрми не вдався, бо в місті було ще багато большевицького війська, яке щойно 27 червня опустило місто, залишаючи на вулицях багато постріляних цивільних людей і військових, які хотіли дезертирувати. Після виходу московських банд, натовп людей кинувся до тюрми, розбив сокирами і молотами браму та вдерся на подвір'я. Першим, що вбігли на подвір'я тюрми представився жажливий вид. На подвір'ї лежало дві сотні трупів порозстрілюваних людей з повідрізуваними вухами, носами, пальцями, повиколюваними очима. Біля стіни стояли чотири кітли, в яких варено для в'язнів страву. Я підняв покришку одного з них і з жахом побачив, що в кітлі є зварені людські тіла. Те саме було і в інших кітлах. В кожному з них, залежно від величини, було по 2-3 трупи.

Хтось з людей відкрив головний отвір каналу на подвір'ї тюрми й ми побачили, що канал забитий трупами. На подвір'ї під стіною тюрми стояла теж залізна кабіна з двома переділками. Висока приблизнона 2 метри і широка на 1.50 м. ця кабіна мала в

горішній частині по 3-4 гаки, а долівка її була покрита залізною решіткою, під якою горів газ. В одній переділці ще висів труп в'язня головою вниз, а в другій лежало на долівці цілковито спечене тіло другого.

В тюрмі біля цієї газової шибениці була камера, в якій відбувались убивства. Долівка камери була покрита верствою густої крові, отвір посередині, який вів до каналу, був забитий кров'ю. Цей отвір мав розміри 25 сантиметрів у квадраті. В куті камери була накидана гора одержі, яка вказувала, що НКВД-исти найперше казали своїм жертвам роздягатися, а опісля їх катували.

Тим часом на подвір'ї почали витягати з двох ям перших трупів. Найбільше було таких тіл, які мали сліди частинного чи повного опечення, схожі на найчорніших муринів, інші виглядали як густа смола. Велика кількість трупів мала повідрізувані пальці, носи, вуха й т.д. В другій ямі не можна було пізнати нікого, бо трупи були в сильному розкладі, пересипані вапном. З усіх трупів розпізнано тільки 46 осіб, яких опісля величаво похоронено як жертви московсько-большевицького терору. [...]

І. Стрийський, (*Шлях перемоги*, 24 січня 1960).

УМАНЬ

При кінці вересня ц. р. знайдено в підземеллях тюрми в м. Умані довгий і широкий підвал, вхід до якого був завалений різними речами, дровами, бочками, сміттям та землею. В цьому підвалі лежало понад 800 змасакованих трупів, у тому числі коло 30 жіночих... Нижче подаємо список тих закатованих в Умані в'язнів, при яких знайдено якийсь документ (акт обвинувачення, присуд, військова книжечка). Таких трупів було 83. [...]

Краківські Вісті, ч. 242/397 за 1941 рік, стор. 2.

ЩЕ ПРО СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШОСТИ В ПОЛЬЩІ (І)

У жовтні 1972 року ми надрукували в нашому журналі звернення повітових правлінь УСКТ (Українського суспільно-культурного товариства) у Горлицях і в Сяноку до VI з'їзду ПОРП (Польської Об'єднаної Робітничої Партії — комуністичної партії Польщі) про важке становище української меншости в Польщі.

Сьогодні друкуємо інший подібний документ, звернення правління Міського гуртка УСКТ у Вроцлаві до партійних і державних керівників ПНР (Польської Народної Республіки), в якому автори повертаються до того самого питання. Документ походить з 1971 року, але він не втратив своєї актуальности і сьогодні. Досі залишаються в силі протести українського населення в Польщі проти наступу польських шовіністів на прагнення українців бути собою, зберегти свою національність, свої історичні та культурні надбання. — Редакція.

Правління Міського гуртка УСКТ
у Вроцлаві, вул. Руська 46 а
Ч. 19/71

Першому секретареві ЦК ПОРП
Гр. Едвардові Герекові
Голові Ради міністрів
Гр. Пйотрові Ярошевичеві
Генеральному прокуророві ПНР
Комісії культури і освіти Сейму ПНР
Комісії внутрішніх справ Сейму ПНР
Міністрові освіти і вищого шкільництва
Гр. Генрикові Яблоньському
Міністрові культури і мистецтва
Міністрові внутрішніх справ
Гр. Францішкові Шляхціцові

У справі: відновлення і розширення скарг правління Міського гуртка Українського суспільно-культурного товариства у Вроцлаві з 30. 1. 1971 року, ч. 1-71, і також з 2. 6. 1971 року, ч. 10-71, щодо ситуації в УСКТ і становища української національної меншости в ПНР.

У своєму листі від 30. 1. 1971 року правління Міського гуртка (далі ПМГ) УСКТ у Вроцлаві писало м. ін.: "Практика останніх чотирнадцяти років на відтинку реалізації лінії Партії щодо української національної меншости діаметрально відбігає від тієї, яку ПОРП і уряд ПНР провадили після VII пленуму ЦК ПОРП з липня 1956 року.

"Наближається 15-річчя існування УСКТ. Існує отже пекуча потреба переаналізувати справжні висліди їхньої діяльності (ідеться про Г. Боярського і А. Гнатюка) на постах, які вони посідають, конфронтуючи їх із заложеннями, що їх ПОРП ставить до УСКТ".

ПМГ УСКТ у Вроцлаві не отримало до сьогодні відповіді від адресатів (за винятком Найвищої контрольної палати, Міністерства культури і мистецтва та Міністерства юстиції, які лаконічно повідомляли про пересилку скарги до Міністерства внутрішніх справ).

ПМГ УСКТ також не діждалося задовільної розв'язки проблем, які порушувало у своїх листах. Навпаки, від хвилини внесення скарги ПМГ УСКТ у Вроцлаві зазнало цілого ряду дошкульностей. [...]

Деякі урядники УВС (Уряду віросповідних справ) президії НР (Народної ради) м. Вроцлава вчинили собі з органів міліції і Карно-адміністраційної колегії знаряддя для переслідування членів ПМГ УСКТ за те, що вони наполегливо домагаються справедливости і своїх прав для виконання суспільних обов'язків у культурно-освітній праці серед українського населення і для реалізації завдань, які виникають зі статуту УСКТ, ухвал IV з'їзду УСКТ, а також з плану праці, накресленого звіто-виборними загальними зборами членів Гуртка УСКТ у Вроцлаві. Ті ж збори одночасно вибрали *правно і легально* правління гуртка на становище, яке воно тепер займає. [...]

I. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА СТАТУТОВІ ПРОБЛЕМИ УСКТ

Згідно з постановами статуту УСКТ, Товариство "є суспільною організацією, яка, стоячи на ґрунті соціалістичного ладу й народної влади, виховує своїх членів і все українське населення ПНР на свідомих будівничих соціалізму... плекає й розвиває українську культуру, соціалістичну за змістом і національну за формою".

Нагляд над діяльністю УСКТ, згідно з законом, виконує Міністерство внутрішніх справ і підпорядковані йому місцеві уряди віросповідних справ у народних радах через відповідних урядовців цих установ. Неправильність, яка впливає негативно на діяльність і розвиток УСКТ, полягає в тому, що нагляд і опіку над Товариством не виконує також Міністерство культури і мистецтва,

як зацікавлене найбільше культурною діяльністю та розвитковими тенденціями УСКТ.

15-річний досвід у праці, діяльності й розвитку УСКТ вказує, що однобічна опіка і нагляд МВС через його відповідних урядників не вплинули корисно на розвиток і сучасний стан УСКТ, який є радше жалюгідний. Залишення УСКТ надалі на бюджеті МВС і постійні втручання деяких урядників МВС у всі справи УСКТ, без уваги на те, чи встряваючі урядники МВС мають *для цього відповідні кваліфікації і орієнтацію*, нагадують достоту ситуацію, яку представив проф. Г. Зеліньський у праці *Історія Польщі 1864-1939*.^{*} Пишучи про відносини в польській державі, автор стверджує:

"Уряд і далі реалізував 'тверду лінію' супроти українців і білорусів. Це було ділом горезвісної 'двійки', або II відділу Генерального штабу, що був впливовим речником найреакційніших тенденцій у війську й у державі. Відомий апологет пілсудщини й санації Вл. Побуг-Маліновський стверджував, що працівники цієї інституції 'навіть тупі поручники й капітани, протеговані темних генералів, мали важливіший голос, аніж члени уряду'". [...]

Організаційний стан УСКТ по 15 роках існування є дуже незадовільний, а ситуація просто драматична. Згідно із звітом на IV з'їзді УСКТ у грудні 1967 року, існувало: 6 воєводських правлінь УСКТ, 17 повітових правлінь УСКТ, 205 гуртків УСКТ і 4 771 членів УСКТ.

Згідно із станом 1970 року, існує (*Український календар 1971 року*): 6 воєводських правлінь УСКТ, 14 повітових, 205 гуртків, 4753 члени УСКТ. Річний бюджет Товариства становить 2 мільйони злотих, з цього числа 75 відсотків — державні дотації.

Отже, не були реалізовані рішення IV з'їзду УСКТ щодо таких організаційних справ УСКТ:

1. Опрацювання перспективного пляну праці Товариства.
2. Побільшення кількісного стану членів Товариства, а передусім побільшення організації УСКТ у Зеленогурському, Вроцлавському і Люблінському воєводствах.

З вини штатного апарату ГП УСКТ, який точно виконує директиви деяких урядників МВС, до сьогодні не проведено реорганізації воєводських правлінь УСКТ у Зеленогурському й Люблінському воєводствах. У цьому винуваті особисто колишній секретар президії ГП УСКТ гр. Григорій Боярський (теперішній головний редактор тижневика *Наше слово*, органу УСКТ), колишній організаційний керманіч ГП УСКТ гр. А. Гнатюк (тепе-

^{*} H. Zieliński, *Historia Polski 1864-1939*, (Warszawa: wyd. PWN, 1968), стор. 179.

рішній секретар президії ГП УСКТ) і голова ГП УСКТ гр. М. Королько. Гр. М. Донського, який активно працював і найбільше спричинився до організаційного розвитку УСКТ у Ряшівському воеводстві, звільнено з ГП УСКТ внаслідок наполегливих заходів і провокацій гр. Г. Боярського. [...]

Спрямування особливої уваги на студентську молодь і створення їй у рамках Товариства відповідних умовин культурної праці.

ПМГ УСКТ у Вроцлаві зазнало чимало дошкулювань і прикростей у своїх наполегливих намаганнях реалізувати цю ухвалу IV з'їзду УСКТ і ввести нові форми клубової праці, наприклад, типу клубу-каварні, при чашці кави, чаю чи вина, в естетично влаштованій світлиці, у поєднанні з конкурсами на теми літератури, географії, історії УРСР, сучасних проблем ПНР, боротьби українського і польського народів з гітлерівським окупантом, забави й конкурси типу "відгадуй, відгаднику", виступи ансамблю "Трембіта" і т. п. [...]

II. ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Згідно із звітом IV з'їзду УСКТ, у 1963 році було 87 самодіяльних ансамблів, а в 1970 році їх було 60 (дані з *Українського календаря на 1971 рік*). Тому й не без причини на стор. 67 згаданого календаря з песимізмом стверджується: "Хто з українців у Польщі не пам'ятає існуючих тоді (1958) ансамблів, як ось зеленогурський, осецький, новодворський, ґурово-ілавецький, люблінський, перемиський хори, танцювального ансамблю з Вроцлава, естрадної групи з Кракова, драматичних ансамблів з Вроцлава, Гданська".

Характеристичне явище в культурній праці УСКТ: штатний апарат ГП УСКТ не лише не прийшов на допомогу жодному з тих надійних і активних мистецьких ансамблів, а навпаки, основною тенденцією було і є ставити цим амбітним і зростаючим ансамблям усілякі перешкоди в їхній діяльності.

ПМГ УСКТ у Вроцлаві бачить це найкраще на прикладі танцювального ансамблю з 1958 року й музичного естрадного ансамблю "Трембіта". Шовіністично-націоналістичні тенденції деяких урядників МВС і УВС народних рад у трактуванні українців, а також супроти УСКТ, стають яскраво наочними також у проблемах культурної діяльності, у підході до розвитку самодіяльного мистецького руху.

Ці тенденції виявляють, що потрібно не амбітних ансамблів на непоганому мистецькому рівні, але ансамблів пересічних, а то й слабих, без перспектив розвитку, які були б вигідною ширмою, мовляв, якщо українці хочуть, то можуть вести культурно-освітню

працю рідною мовою. Така ширма замаскувала б дійсний жалюгідний стан культурної праці рідною мовою серед українського населення. Ця ширма компромітувала б мистецькі прагнення українців у Польщі й одночасно, не заспокоюючи справжніх мистецьких і культурних потреб українців у Польщі, знеохочувала б їх користати з культурних надбань рідною мовою і через це приспішувала б денационалізацію українців у Польщі.

Великою подією в кожному мистецькому житті є фестивалі. УСКТ щойно від 1967 року почало організувати фестивалі української пісні й музики, які властиво є одночасно фестивалями танцю й естради.

На жаль, і тут відчуваються дискримінаційні дії націоналістично-шовіністичних елементів, ворожих до українського населення в Польщі.

Фестивалі не відбуваються щорічно й на одному місці. 1971 року фестиваль відбувся у Варшаві хіба на те, щоб широкі маси українського населення, особливо сільського, не могли бути на ньому присутні. І справді, авдиторія Театру різномірностей світила пустою. Тож був це передусім фестиваль учасників для учасників.

З тієї ж причини елімінації ансамблів відбуваються у не випадкових місцевостях, як ось для південно-західних воєводств у Кракові, замість у Сяноку, Горлицях чи Легніці — місцевостях, довкола яких живе значна кількість українського сільського населення. Це суперечить 7 параграфові статуту УСКТ, який накладає на Товариство обов'язок прагнути "до всебічного розвитку культури й освіти в українських середовищах, а особливо на селі". Отже, ідеться виразно про те, що відтяти українське населення, а особливо сільське, від можливостей користати з культурних надбань і задовольняти культурні потреби рідною мовою, щоб таким чином приспішити процес *примусової денационалізації українців*. [...]

Своїм 7 параграфом статут УСКТ зобов'язує Товариство "поширювати українську культуру національну за формою й соціалістичну за змістом, розвивати й піклуватися регіональною українською культурою, а передусім культурою лемків, щоб збагачувати загальну скарбницю народної культури", і також — "доглядати пам'ятки української культури".

Тим часом Товариство не робить нічого конкретного, щоб збирати й зберегти від забуття, знищення й заглади регіональну культуру Володавського, Холмського, Перемиського, Лемківського й інших районів. Намагання активу УСКТ з Лемківського району трактується як лемківський сепаратизм, дарма що в УРСР регіональну культуру Лемківщини широко популяризують та їй допомагають культурні й державні установи УРСР. [...]

На жаль, у Польщі націоналістичні й шовіністичні, ворожі українцям елементи перешкоджають українському населенню розвивати свою регіональну культуру та фолкльор. [...]

Українська радянська батьківщина гордиться сьогодні етнічною регіональною культурою лемків. Існує пекуча потреба розвивати й популяризувати регіональну культуру лемків — найдалі на захід висуненого українського племені, до чого зобов'язує УСКТ його статут.

На фестивалі фолкльору гірських земель у Живці 1971 року були ансамблі, "що репрезентували фолкльор не лише Бескидів і Підгалля, а й також Новосандеччини, Бещад і Землі любуської" (з пресового повідомлення). Не було там, на жаль, українського регіонального ансамблю "Лемківщина". Адже не було це випадково.

Нищать багатства української матеріальної культури. У щоденній і професійній пресі можна зустріти багато статей, наприклад, про нищення українських церков. Нещодавно *Політика* (ч. 42, від 16. 10. 1971) опублікувала на цю тему статтю п. н. "Уздовж великої і малої галерії". У ній подані жахливі числа: "У 1939-1956 роках перестало існувати 175 церков. У серпні 1956 року Виконавчий Комітет ПОРП і Воеводська Народна Рада в Ряшеві видали постанову 'про припинення акції демонтажу церков' (підкр. наше). Втрати в 1947-1956 роках були далеко більші, бо не обмежувалися тільки розібраними об'єктами. Низку церков пристосовано до потреб нового вжитку...".

У Польщі не є без прецеденту акція винищування українських церков польськими шовіністами й націоналістами, щоб унеможливити українцям виконувати релігійний культ у східньому обряді, а тим самим скоріше їх денационалізувати.

Проф. Г. Зелінський у вищевказаній праці на стор. 180 подає: "Подібна брутална акція (що й військова акція ген. Г. Пашкевіча в Тернопільському воєводстві — доповнення наше) почалася на Холмщині за ініціативою люблінського єпископа Фульмана, затривоженого переходом на православ'я уніятів, які використовували для цього покинуті церкви й костелики. Військо й сапери почали палити й нищити ці церкви, а при цій нагоді розпочато знову ряд карних експедицій, під час яких доходило неодноразово до кривавих сутичок".

ГП УСКТ не робить нічого, щоб зберегти від знищення пам'ятки української матеріальної культури, а тих діячів УСКТ, які порушують це питання, переслідує. [...]

З уваги на вищевказаний розперезаний антиукраїнський шовінізм, стає зрозумілим, що не можна було реалізувати рішень IV з'їзду УСКТ щодо розвитку культурно-освітньої праці серед українського населення, яка зміцнювала б почуття національної

відрубности й культурного зв'язку з усім українським соціалістичним народом. [...]

ПМГ УСКТ у Вроцлаві вважає, що культурні потреби 300 тис. українського населення в Польщі вимагають існування:

- 1) українського професійного об'їзного театру,
- 2) українського професійного репрезентативного ансамблю пісні і танцю в Польщі,
- 3) українського професійного естрадного музичного ансамблю,
- 4) декількох — на державній дотації — півпрофесійних ансамблів типу "пісні і танцю" української регіональної культури на взір, наприклад, "Ансамблю пісні і танцю Цешинської землі", або подібних. [...]

Існує пекуча потреба створити українське видавництво літератури для української дітвори й молоді в Польщі, які *без відповідної для їхнього віку літератури й журналів рідною мовою, редактованих на відповідному рівні, піддаються щоскорішій денационалізації!*

П. II (12) статуту стосується до започаткування збірки фолкльорного регіонального матеріялу українського населення і створення при ГП УСКТ комісії, що зайнялася б цим питанням. [...]

Існує пекуча потреба покінчити з аматорщиною в цій ділянці і створити українську наукову установу, фінансовану Міністерством культури і мистецтва або ПАН (Польською академією наук), наприклад, Український народознавчий інститут (або Інститут українського народознавства в Польщі), організаційно пов'язаний з ПАН. Його співробітники працюючи професійно й опираючися на наукові методи та наукову організацію праці, успішно спричинилися б до врятування від цілковитої загибелі скарбів українського фолкльору українських етнічних районів у Польщі: Підляшшя, Володавщини, Холмщини, Томашівщини, Надсяння, Західньої Бойківщини, Лемківщини й т. д. Вони дослідили б розвиткові тенденції, сучасний стан і впливи індустріялізації та урбанізації країни на розвиток і стан регіональної культури й українського фолкльору в Польщі. Аматорство й аматорщина в цій ділянці, ведені неохайно, недбало й нерадо некомпетентними урядовцями ГП УСКТ, які навмисне створюють при цьому труднощі палким аматорам-збирачам скарбів українського фолкльору, має на меті створити враження, що "все ж таки щось робиться в УСКТ" для збирання матеріялів українського фолкльору в Польщі. Має на меті заспокоїти широкі членські маси УСКТ, що домагаються такої діяльності від УСКТ. Має на меті також створити димову заслону довкола фактичного стану винишування й ліквідації скарбів регіональної культури українських районів у Польщі, а через те зубожіння загально-

народної культури українського народу. Має, врешті, на меті фактично прикрити дискримінацію в цій ділянці українців у Польщі шовіністичними й націоналістичними елементами, безоглядними, нечесно й шовіністично до українців наставленими. Це урядовці різних шаблів публічної крайової адміністрації, яких, може, й небагато, проте завдають вони великої шкоди, зокрема коли взяти на увагу широкий самодіяльний і професійно-науковий рух у розбудові й зберіганні регіональної польської культури. [...]

Як відомо, за звітний час в УСКТ навіть не почали опрацьовувати каталогу пам'яток української культури в ПНР, а український музей у Бартному залишився на папері.

Заходи активу УСКТ перетворити осередок пам'яток української регіональної культури Лемківщини (який організував у пам'яткових родинних будинках у Зиндрановій тов. Теодор Гоч) у зачин українського музею при УСКТ, зустрілися з рішучим "ні" з боку Г. Боярського (який вважає своєю найважливішою ціллю в УСКТ паралізувати всіляку ініціативу активу УСКТ), а під його натиском і з боку президії ГП УСКТ, як ось у справі переходу на професійний статус музичного ансамблю "Трембіта" у Вроцлаві.

У цій ситуації ні тимчасова фінансова чи організаційно-фахова допомога, ні одна людина чи навіть група ентузіастів не в силі вести таку працю навіть недовго на відповідному рівні, що відповідав би ранзі справжньої науково-дослідної станиці з відповідною науково-дослідною програмою. Тому треба обов'язково створити державну установу "Музей української культури" в Польщі, фінансований з державного бюджету, з відповідною кількістю наукових робітників, насамперед українців.

Ця установа мала б широку програму науково-дослідних і видавничих праць з музейництва, етнографії, історії матеріальної культури й інших ділянок, що стосуються українського населення в Польщі. Такий музей колись створили були діячі української культури в Сяноку. Його забрали в українців деякі шовіністично наставлені діячі культури.

Брак такого музею дає шовіністам і націоналістам вигідну ситуацію грабувати в українців у Польщі скарби їхньої народної культури і привласнювати ті скарби-експонати на користь польської культури.

П. II (15) стосується до скоординування праці ланок українських радіопересилань, опрацювання рамових програм і пороблення заходів у справі українських програм, надаваних з центральної радіостанції ПНР.

Ці вимоги повторювалися на всіх з'їздах УСКТ і при кожній відповідній нагоді, коли відбувалися дискусії на форумі УСКТ, однак до реалізації цих вимог ніколи не доходить.

Послідовний, принциповий, інтернаціоналістичний підхід до розв'язки національних проблем (який лежить в основі генеральної лінії ПОРП і який виникає з відомих ухвал партії щодо цієї проблеми), вимагає, щоб здійснити постулат про створення в центральній радіостанції ПНР редакції щоденних українських радіопересилань.

Українські радіопересилання на деяких лише регіональних радіостанціях, надавані раз у тиждень, не виконують своїх завдань, не задовольняють потреб і стоять на дуже низькому рівні.

Їх провадять на громадській базі, або з дуже неvistачальним одноособовим штатом.

Існування таких радіопересилань вірівняло б також ту суспільну несправедливість, якою є відчутний серед українців-громадян ПНР "голод" на живе українське слово, що пліло б з державних, суспільних засобів масового зв'язку.

Такі українські пересилання з центральної радіостанції ПНР одночасно впливали б прекрасно на свідомість деякої частини польського суспільства, відсталого в своєму традиційному шовінізмі, фанатичній нетолерантності, погорді й упередженні до українського народу і СРСР. [...]

Інша проблема — це справа телебачення, про яке досі якось ніхто не пам'ятав. [...]

Президія ГП УСКТ повинна, спираючися на 47 параграф статуту УСКТ ("покликує проблемні комісії, установлює засяг їхньої діяльності і затверджує особовий склад цих комісій"), створити фільмову команду, що реалізувала б короткометражні фільми-репортажі, щось у роді фільмової хроніки про життя українського населення в Польщі, *про український фолкльор, пам'ятки культури тощо*. Згодом їх висвітлювали б з відповідним коментарем українською мовою, з підкладом українських пісень і музики, в осередках, де живе українське населення. [...]

П. V (25) статуту стосується відновлення культурних зв'язків і співпраці з Українським товариством дружби і культурних зв'язків з закордоном у Києві та іншими прогресивними українськими товариствами за кордоном, а передусім з Культурним союзом українських трудящих (КСУТ) у ЧССР і українцями в Югославії.

ГП УСКТ навіть не нав'язала зв'язків і співпраці з українськими прогресивними культурними організаціями в Югославії, а взаємини з КСУТ мали характер чисто офіційний і набирали вигляду для годиться. [...]

З вини впливових штатних членів президії ГП УСКТ і контролюючих її діяльність деяких вищих урядовців не нав'язало широких взаємин з Українським товариством дружби і куль-

турного зв'язку з зарубіжними країнами в Києві й діячами культурних установ УРСР.

Деякі спорадичні приїзди діячів культури й науки УРСР мають характер елітарний, тобто, обмежуються контактами і зустрічами приїжджих з членами президії ГП УСКТ і редакції *Наше слово*.

Упродовж 15 років існування УСКТ не є відомі факти, щоб члени делегації УРСР, прибувші до УСКТ, зустрічалися з широким активом УСКТ, знайомилися з діяльністю й життям членів гуртків УСКТ, з життям українського населення на селі, в державних хліборобських господарствах, з умовинами культурно-освітньої праці ланок УСКТ.

Виясненням цього факту є просто сором показати справжній стан, у якому перебуває й живе українське населення, якщо мова про умовини й можливості розвитку культурно-освітньої праці національної за формою.

Окрім цього, така тактика це виразне намагання відтяти українське населення в Польщі від ближчих зв'язків з культурними установами УРСР, з діячами культури й науки, з творцями, письменниками, поетами, науковцями УРСР.

Мета цієї практики завжди та сама: *зміцнювати умовини й обставини для якнайшвидшої денационалізації українців у Польщі.*

Цей стан мусить негайно змінитися!

Українська молодь, українське населення в Польщі має *незаперечне право втримувати й розвивати широкі зв'язки із світом культури, мистецтва й науки УРСР — культурної й духовної Батьківщини також українців у Польщі!*

Домагання організувати прогулянки української молоді, особливо шкільної, до УРСР повторюється систематично від I з'їзду УСКТ, що відбувся 1956 року. Досі президія ГП УСКТ не організувала ні одної такої прогулянки.

Українська молодь у ПНР у велетенській більшості позбавлена навчання рідною мовою, відповідних їй вікові українських книжок, молодіжної преси рідною мовою і всебічних інформацій про свою культурну й духову Батьківщину — УРСР, яких нема в місцевій пресі та пересиланнях радіо й телебачення. Тим то екскурсії для української молоді до УРСР компенсували б хоч частинно ці недостачі вісток і патріотичного виховання, і також дали б можливість познайомитися з велетенськими досягненнями УРСР як у господарській ділянці, так і на полі техніки й культури. А це намагаються замовчувати або применшувати й легковажити шовіністи й буржуазні націоналісти різної масти.

Наочне, особисте знайомство з безспірними фактами радянської дійсності в УРСР дозволило б українській молоді в ПНР з іще більшою радістю відчувати й переживати гордість з

факту спільноти й приналежності до прекрасного українського народу. Ті самі аргументи стосуються й до питання екскурсій активу УСКТ до УРСР.

Не рахуючи літніх виїздів до Києва вчителів української мови для підвищення своєї освіти, президія ГП УСКТ організувала впродовж 15 років існування УСКТ заледве одну чи дві такі екскурсії. [...] І досі українські мистецькі ансамблі з УРСР запрошують на виступи в Польщі нечувано рідко. [...]

Коли раз на кілька років появиться в концертних залах Польщі якийсь мистецький ансамбль (наприклад, заслужена Капеля бандуристів), то, як досі, не приїхав на виступи ні один український театр.

Існує також потреба нав'язати контакти поміж керівниками польського й українського телебачення, щоб цікаві й визначні твори української драматургії та мистецькі імпрези в оригінальній українській версії могли передаватися в якійсь програмі польського телебачення. [...]

Відомо, що в Польщі живе кілька мільйонів людей, які добре володіють українською мовою (поворотці з СРСР, населення етнічно мішаних українсько-польських районів Люблінського й Ряшівського воєводств), або тих, які розуміють українську мову (білоруське населення). Тож будь-які аргументи, мовляв, пересилання українських програм радянського телебачення було б у Польщі незрозуміле для більшості телеглядачів, не знаходять підтвердження у фактах.

Натомість фактом є, що радіо й телебачення в Польщі уникають усіх програм, які популяризують українську культуру. [...]

Кожна культурна діяльність вимагає, крім здібних, талановитих організаторів та виконавців, також матеріальної бази: устаткування, оснащення, фінансових засобів на створення такої матеріальної бази. Згідно з даними *Українського календаря на 1971 рік* (стор. 66) річний бюджет УСКТ становить понад 2 мільйони злотих, у цьому числі біля 1,5 млн зл. державної дотації.

Значна частина бюджету призначається на поїздки штатного апарату УСКТ, інструкторів і членів правлінь, покликаних на пленарні засідання інстанцій УСКТ. А на створення матеріально-технічної бази для культурно-освітньої праці в УСКТ, на оснащення, устаткування й на костюми самодіяльних ансамблів залишаються дуже малі суми.

Не реалізовано, отже, ухвали IV з'їзду УСКТ щодо звернення до МВС про збільшення дотації на розвиток діяльності УСКТ, а також щодо повідомлення місцевих органів влади про правне становище і працю української національної меншости в Польщі.

Українське населення в ПНР налічує понад 30 тис. душ, тобто біля 1% населення країни.

Українці, як громадяни ПНР, спільно з іншими членами суспільства беруть участь у процесі творення матеріальних дїбр у соціалістичному будівництві, будівництві, працюють у різних ділянках народного господарства, як у сільському господарстві, так і в промислі, торгівлі, комунальних послугах тощо. Вони також робітники науки, освіти, служби здоров'я, транспорту, творці культурних надбань, артисти й робітники різних ділянок культури й мистецтва.

Деякі з них — згадати хоча б славнозвісного Никифора або артиста-різьбаря Григорія Пецуха — це видатні творці, які збагачують культуру українського народу, а також, з уваги на місце творчости, ПНР, польську культуру. [...]

Участь українців — громадян ПНР — у збагаченні та розвитку країни високо оцінюють партійні й урядові представники. [...]

Ідеться про те, щоб за словами йшли діла. Діла, одначе, вимагають матеріально-фінансової підбудови.

Як уже вище показано коротко, УСКТ з 2-мільйонним річним бюджетом може в ділянці культурно-освітньої праці лише з ліденно животіти!

Згідно із *Статистичним річником 1971 року*, видатки державного бюджету на культуру й мистецтво в 1970 році становили 1 552, 2 млн зл. (крім видатків на інвестиції й капітальні ремонти, мистецькі підприємства, кінематографію, радіо й телебачення).

Коли ж узяти до уваги, що українське населення, яке становить біля 1 відсотка населення країни, дає пропорційну частину державних коштів на культурні потреби загалу громадянства, *то ще залишається проблема особливих потреб у ділянці культури, які має українське населення, а саме — задовольнення культурних потреб рідною мовою цього населення.*

Українці, як повноправні громадяни ПНР, мають, на підставі 69 параграфу Конституції ПНР, безперечне право на задовольнення цих потреб. Крім цього, треба мати на увазі велике розпорощення українського населення в Польщі, що живе в понад 10 воєводствах, і майже цілковитий брак для культурно-освітньої праці матеріальної бази, яку українське населення колись посідало. І тому домагання визнати на культурно-освітні цілі УСКТ початкову річну дотацію 7-8 млн зл. (що становило б заледве біля 0,5% вищезгаданої бюджетової суми) не виглядає на справу надто високої амбіції чи нездорових апетитів. [...]

Закінчення в наступному числі.

Виставка молодих мисткинь у Нью-Йорку

Ця виставка, що була відкрита в лютому 1976 року в галерії ОМУА у Нью-Йорку, була цікавим показом творчості кількох молодих малярок з Нью-Йорку й околиці.

Рідко доводиться бачити групові виставки в галерії ОМУА. Звичайно мистці більше схильні виставляти індивідуально або в загальних виставках. Групова виставка, де число учасників невелике, має свій власний характер і свої переваги. Ця виставка відзначалася вирівняним і майже професійним поземом. Також очевидний був предметний характер виставки. Хоч усі учасниці студіювали малярство не так давно, за панування безпредметности, проте ні одна з них не виставила абстрактного твору. Кожна показала 10 картин, позначених впливом модерного мистецтва.

Тематично виставка була різномірна і відбігала від стандартних квітів і краєвидів, звичайно типових для наших півпрофесійних, піваматорських виставок. Тематика людини посідала головне місце на виставці, але були й картини на інші теми: фрагменти доквілля, архітектурні краєвиди, дерева, рослини тощо.

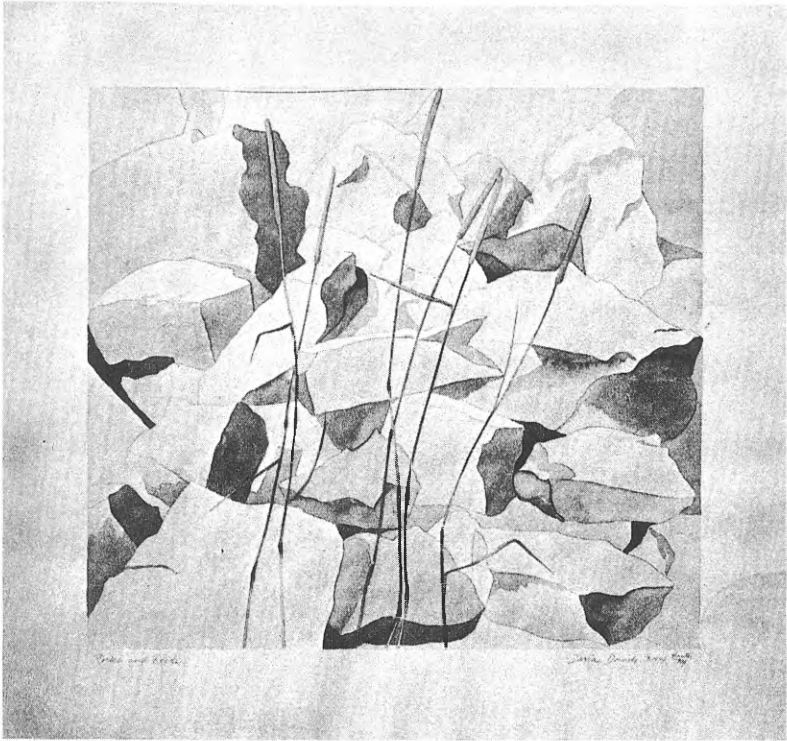
З авторів картин на теми людини вирізнялася Аркадія Оленська-Петришин. Її картини притягали увагу глибокими і звучними гармоніями кольорів у композиціях з людськими постатями майже природної величини і в малюнках тропічної рослинності. Хоч ці речі нагадували де в чому Гогена, Анрі Руссо і японців, вони мали свою власну оригінальність і свіжість, бо були роблені на основі обсервації людей і природи в Америці. Широкі площини одного кольору, без світлотіні і барвних переходів, обведені тонкою лінійкою, характеризують плаский примітивістичний стиль спрощеного реалізму, який у цієї малярки тривав кілька років, але був тільки перехідною фазою між абстракцією і пізнішою більш розвиненою предметністю. Вирізнялися такі композиції, як *Весілля* і *Ляс Вегас*, в яких форма і зміст були поєднані в одну експресивну цілість. Образ *Шептухи* мав золоте тло, як на старовинних іконах, для підкреслення стилізації. Також були виставлені кілька рисунків пером у подібному стилі, виконаних дуже дбайливо.

Другою маляркою на теми людського образу була Софія Лада. Вона будує свої композиції засобами сюрреалізму. З допомогою нереального сполучення реальних елементів вона

Софія Лада: Букет перших мрій (акрилик)

вигворює свої візії казково-мрійливого, а часом важкого, майже демонічного характеру і черпає теми з української мітології, з світу мавок, русалок і чугайстрів, а також з поезії і власної уяви. Її візійне малярство заторкує підсвідомість людини. Кольорами вона оркеструє зміст своїх картин. Гострі, тверді сині, фіялкові і червоні тони підкреслюють силу, біль, страждання (*Дух лісу, Родяться,*

Дарія Дорош: Каміння і трава (аквареля)

терплять, вмирають — до слів Антонича), а м'які жовтозелені висловлюють радість кохання і весняну свіжість (*Букет перших мрій*). Деякі експресивні обличчя, що виринають немов з мряки снів, лишаються в пам'яті глядача. Ця малярка дала дуже вирівняну серію картин у своєму індивідуальному стилі.

Більше реалістично малює Дарія Дорош. При доволі точному рисунку вона увиразнює також ефекти освітлення. Її техніка (аквареля) витворює делікатний характер цілоти. Хоч кольори дуже спрощені, зведені до мінімуму, вони рівночасно ясні, свіжі, кладені з відчуттям. Змістом її картин є види зблизька, теми "під ногами". Цим вона наближається до модерного реалізму, який уникає пережитих імпресіоністичних тем типу краевидів тощо. Дарія Дорош добирає своєрідну красу в щоденному, звичайному (*Білі квіти, Червона бочка на снігу, Сходи в снігу, Скелі*).

Ольга Марищук: Кужелі (кользограф)

Оксана Лукашевич-Полон, експресивна і спонтанна малярка, показала у своїй графіці деякі студії анатомії, а в малюнках — мотиви давньої європейської архітектури й одну композицію з людськими постатями. Вона виявляє помітні впливи італійського й еспанського малярства. Факт, що вона спирається на класичні взори, гідний уваги, бо сучасні мистці переважно уникають тих джерел. Але її стиль далекий від класичного, бо вона переробляє ці впливи модерними засобами експресіонізму і частинно сюрреалізму. Подекуди її рисунок відбігає від класичного взірця, і тоді приходиться на допомогу експресіонізму, бо різні слабості можна ним виправдувати. Малярка цікава і з технічного боку, бо

належить до категорії тих мистців, які намагаються витворити нові ефекти незвичайною і складною технікою. Вона користується досить складною і нетривкою технікою батіку на великих форматах. Це техніка прикладного мистецтва: малювання взорів на полотні органічними барвниками, способом писанки, за допомогою воску і як така не має великого застосування в малярстві, крім індивідуального експерименту. А проте Оксана Лукашевич подолала технічні труднощі: вона здобулася в цій техніці на особливе мерехтіння барв і приємні гобленові ефекти у великих картинах, на які не можна не звернути уваги. Також помітні її графічні праці.

Ольга Марищук виставила кольорову графіку мініатюрних розмірів, виконану в техніці кольографу. Дрібнота цих праць мала б звертати на них увагу, як на своєрідні "перлини". В якійсь мірі цього вдалося досягнути, бо її мікроскопічні твори, оправлені у великі білі вкладки і рами нормальних розмірів, не були звичайною появою на виставці. Не зважаючи на трохи неозначений і часом несхопний зміст, Ольга Марищук засвідчила кольористичний смак і відчуття композиції не тільки в мініатюрах, але й у більшому малюнку *Ялінка*. Стилістично вона не відбігала далеко від решти виставки, спільною прикметою якої була модерна стилізація предметного малярства.

Любомир Кузьма

Виставка Аркадії Оленської-Петришин

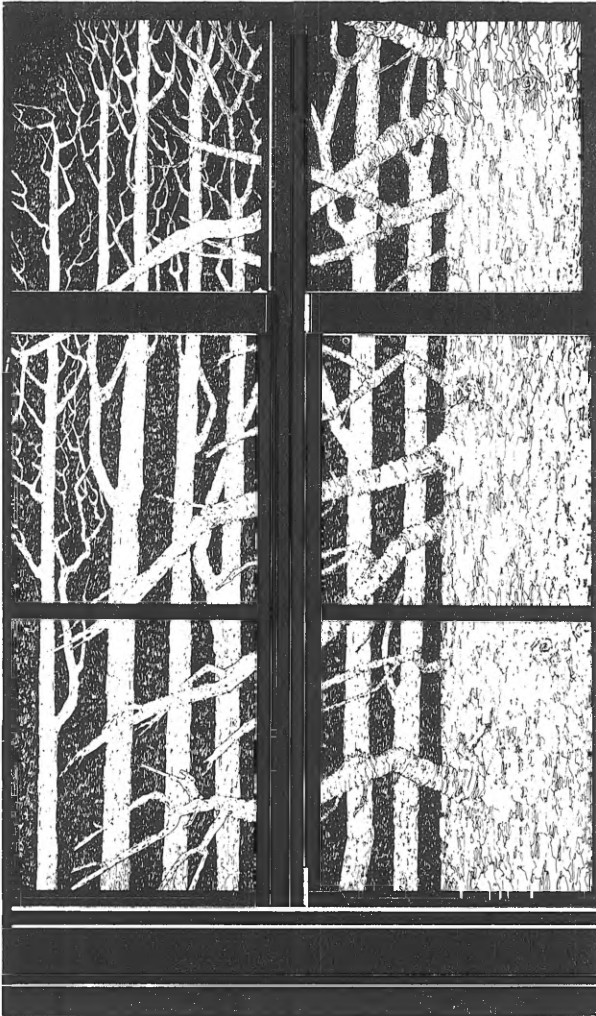
У Плейгавс Арт Галлері в Нью-Брансвіку була відкрита в березні цього року виставка олійних картин і рисунків Аркадії Оленської-Петришин. Серед 25 виставлених праць переважала тематична серія, яку можна б назвати *Через вікно*. Англійська назва цієї виставки дещо довша: *Віндов мудс енд меморіс (Віконні настрої і спомини)*.

Ця виставка представляє останню фазу розвою знаної малярки, яка живе в Нью-Брансвіку, але виставляла свої праці в Нью-Йорку й інших містах. Хто слідкував за її виставками, міг спостерігати цікавий процес, симптоматичний для тенденції розвою сучасного малярства: поступовий перехід від абстракції до реалізму. Треба додати, що ця тенденція, яка витворила

сучасний реалізм у різних відмінах, є реакцією на абстрактний експресіонізм й інші роди безпредметности, що панували в Америці від сорокових до шістдесятих років нашого сторіччя. У випадку Аркадії Оленської правильніше було б говорити про перехід від безпредметности до предметности, оскільки її стиль ще не є реалізмом у повному значенні цього слова.

Крім згаданої виставки, я мав нагоду бачити ще другу виставку Аркадії Оленської в її домі в Нью-Брансвіку: її картини від найранішого періоду аж до сьогодні, укладені в хронологічному порядку. На підставі такого майже повного перегляду її творчости можна було виробити собі погляд на еволюцію її стилю. Вже від початку можна було спостерігати у цієї малярки її особливу прикмету: багато варіацій однієї теми (як це робив Моне з *Копицями сіна*). Досі вона пройшла чотири стилеві фази, з яких кожна тривала кілька років. У першій, абстрактній фазі виступили характеристичні форми, немов фрагменти рослин під мікроскопом, у пригашених зеленаво-брунато-синіх тонах. Уже в цих абстрактних композиціях було видно завдатки оригінальности, на яку не так легко здобутися навіть в абстрактному стилі. Але невдовзі наступив перелім: абстракція виявилася непридатною для дальшого поступу, висловлювання якогось змісту. Тоді почалася друга — півабстрактна фаза, за якої з фрагментарних абстрактних форм виринали неозначені людські постаті, галузки і листки — зародки двох майбутніх головних тем: людини і рослинности. Ці форми помалу набирали життя і виразу й увійшли в третю — пласку предметну фазу. Людські постаті, дерева і тропічна рослинність стали цілком конкретними в композиціях, виконаних з думкою і "музичним" відчуттям кольору і форми. І хоч ці композиції побудовані на спрощених формах і барвах, що улегшує малярське завдання, вони означають вершок у дотеперішній творчості малярки, передусім з причини вдалої формальної розв'язки й уникання тематичної банальности, небезпечної для реаліста.

З часом пласкість зображення перестала вдовольняти малярку. Тоді вона почала додавати легку моделювання через тінювання, щоб дійти більшої експресії й психологічного поглиблення. Так вона дійшла до четвертої стилевої фази, початок якої можна було спостерігати на виставці в галерії. Згідно з своїм підходом, вона продовжує розробляти теми, відомі з попередньої фази: сцени з молодими людьми, тропічна рослинність, безлисті дерева; але вкладає їх в рами нової оригінальної теми, якою є вид через вікно. У цій темі криється й філософічна концепція обмежености людини, бо кожна людина сприймає тільки малу частку безконечного всесвіту через своє не дуже широке "вікно". У людських

Аркадія Олєньска-Петришин: Осінні дерева (рисунок пером)

постатях зауважується контемплятивний настрій, конфронтація з проблемами життя. Форма вікна вміло використана в нових композиційних розв'язках, але кольори немов притишені, без інтенсивних акцентів попередньої фази.

Виставка Через вікно складалася з малюнків і рисунків у рівній кількості. Така мішанина двох різних технік давала деяку різноманітність, але не підсилювала загального враження. Хоч сама галерія ще в стані організації і не мала задовільного внутрішнього вигляду, проте відчувалася інтелектуальна атмосфера університетського містечка, де така виставка знаходить своїх глядачів і відповідну оцінку любителів мистецтва.

Любомир Кузьма

Вечір, присвячений творчості Олекси Грищенка

З нагоди появи літографій О. Грищенка відбувся 19 березня 1976 року у Філадельфії в залі Тризуба вечір, присвячений його творчості. Організаторами вечора було пластове плем'я "Перші стежі".

У програмі перш за все була інавгураційна виставка серії з шістьох нововиданих літографій: *Корінтський краєвид*, *Околиця Атен*, *Вантажники Золотого Рогу*, *Спускаючись з Аюбу*, *Гамаль на молитві у Русті Паші* і *Біо*. Виставку доповнювали одинадцять акварель з того періоду творчості, з яким ці літографії творять певну цілість, і дванадцять рисунків, виконаних переважно чорнилом, які разом з акварелями є частиною приватної колекції Грищенкових картин і були показані в Америці вперше. Деякі з рисунків — це оригінали, які ілюстрували Грищенкові монографії 1948 і 1964 років.

Новоприбула з України Ольга Чмух доповідала про суть Грищенкової мистецької творчості, а Остап Тарнавський говорив про Грищенка як мемуариста, підкреслюючи літературну вартість його мемуарів цитатами з Грищенкових писань.

Відзначаючи появу серії літографій, не можна поминути його акварель царгородського і грецького періодів, бо саме на них базується ця серія. Саме там, у Царгороді (Стамбулі), на новому етапі життя постає новий аспект його творчості, і саме там з непомильною чіткістю зарисовується його мистецький профіль. В оточенні й атмосфері чародійного Орієнту його творча наснага знаходить свій вислів у безконечно мінливих своїми нюансами акварелях, позначених де-не-де ледь помітними нотками носталгії, що розливається і губиться в завжди присутній життєрадісності й світлі.

Однією з характеристичних прикмет акварель цього періоду є спеціальне трактування предметів щоденного оточення, наприклад, тварин, гір, дерев, архітектурно-урбаністичних сцен; Грищенко зводить їх до площин прозорих кольорів, з одного боку, чітко розмежованих, а з другого — не затримуючися на деталях, Грищенко загострює нашу увагу і спонукує її підноситися до нових висот. Так, крізь призму Грищенкового світосприймання ми бачимо ніби серпанком вкритий недосяжний нам чародійний Орієнт.

Появу серії літографій, базованих на цьому блискучому мистецькому періоді, слід уважати новим і цінним вкладом-додатком до такої багатой Грищенкової творчості.

Літографії виконані з винятковою дбайливістю і точністю співвідношення кольорів. Вони відбиті по двісті десять примірників, кожна з них з власноручним підписом (олівцем) О. Грищенка.

Не зважаючи на те, що видання цієї серії літографій є надзвичайно високоякісне і являє собою важливий вклад до Грищенкової творчості, доводиться підкреслити факт, що українська громада і преса Філядельфії виявили дуже мале зацікавлення цією подією і не зуміли належно оцінити значення й вартости цих літографій.

Зенон Л. Фецак

Ще раз про розмовно-граматичний підручник Юрія Джуравця

G. Duravetz, UKRAINIAN: CONVERSATIONAL AND GRAMMATICAL, Level I (Toronto: Ukrainian Teachers' Committee, Ontario Modern Language Teachers' Association, 1973), 312 pages.

Ю. Джуравець, УКРАЇНСЬКА МОВА: РОЗМОВНО-ГРАМАТИЧНИЙ ПІДРУЧНИК, курс I (Торонто: Український вчительський комітет, Онтарійська асоціація вчителів модерних мов, 1973), 312 стор.

У серпневому числі *Нових днів* за 1975 рік була вже надрукована рецензія проф. Ярослава Розумного на цей англомовний підручник української мови. Та зважаючи на призначення підручника для середньо-шкілників і можливість другого його видання, хочемо висловити й свої критичні зауваження та побажання.

На перший погляд книжка справді справляє добре враження. Насамперед привертає вона увагу своєю зовнішністю, бо видана на доброму папері й добре оформлена технічно. Матеріал у кожній лекції розмішений так, що його легко читати, а важливі граматичні форми виділені синім тлом або ж обрамлені. Впадають в око також численні кольорові й звичайні світлини історичних пам'яток і інших об'єктів головних міст України та канадських міст українського поселення. Методично ілюстрації у вигляді світлин і малюнків мають велике значення, а особливо коли вони є в органічній єдності з текстом. Вони допомагають краще орієнтуватись у матеріалі й полегшують його запам'ятовування. На жаль, світлини в рецензованій книзі доволіні і не пов'язані зі змістом тексту лекцій. Більша ж частина їх нагромаджена на сторінках 109-128 і 201-220, де немає жодного тексту. Коли вже мова про світлини, їх варто, на нашу думку, було б доповнити світлинами з інших країн українського поселення. Як додатно рису книги слід відзначити ще й те, що діалоги в ній легкі і добре відображають лексику й конструкції розмовної мови на різні побутові теми.

Проте увагу тих, хто користується підручником, треба звернути на чисельні в ньому недогляди.

Так, хоч у передмові й говориться, що для полегшення правильної вимови *всі* (підкреслення наше — Я. Г.) слова в підручникові наголошені, часто наголос не позначений, або ж позначений, але лише в вихідних словах. Наявність наголосу в вихідних словах і відсутність його в похідних формах (відмінкових закінченнях іменників, родових формах прикметників та особових закінченнях дієслів) може хибно

наводити користувача підручника на думку, що наголос тут не змінюється (пор. *водій*, -я, ст. 199, замість *водїй*, -ї; *рушнік*, -а, ст. 107, замість *рушнік*, -д) або ж що він переходить на попередній склад (пор. *пальто*, -а, ст. 85, замість *пальто*, -д; *брудній*, -а, -е, ст. 101, замість *брудній*, -д, -е; *відчиніти*, -ню, -ниш, ст. 200, замість *відчиніти*, -ню, -ниш).

Дуже часто наголоси в словах неправильні, і доводиться дивуватися, як міг допуститися цього сам автор, що дотримувався — як він про це говорить у передмові — *Правописного словника* Голоскевича і *Словника наголосів* М. І. Погрібного (К., 1964), та як могла не зауважити цього редакційна колегія, наприклад: *високо* 7*, *пекдр* 14, *Юпітер* 20, *термомётр* 29, *Юрко* 45, *на краю* 75, *учішся* 86, *того* 95, *мбо* 96, *твбо* 96, *цьбо* 96, *кіна* 97, *чаю* 99, *західній* 102, *Сонце* ... *гаряче* 103, *Васілів* ... *мішок* 106, *нести* 108, *помаранчовий* 143, *зваріш* 146, *прийде* 137, *прийдеш* 146, *ходжу* 155, *цілий* 160, *народні пісні* 163, *вікон* 167, *два пера* 172, *одного* 175, *відчиню* 181, *прийду* 181, *в близьких* 187, *Вона* ... *жила* 188, *у тому будінку* 189, *візьме* 199, *зміню* 200, *Щороку* 221, *проголошу* 230, *візьмемо* 233, *широко* 235, *полям* 240, *морям* 240, *місцям* 240, *тими самими* 249, *пекарем* 253, *пляжем* 253, *друзьями* 261, *заплатиш* 274, *письмовий* 280, *хвалішся* 285, *поштова* 311, *Надія* 105, *Прошу* 174** (замість *вісоко*, *пéкар*, *Юпітер*, *термометр*, *Юрκό*, *на краю*, *учішся*, *тогó*, *могó*, *твогó*, *цьогó*, *кіна*, *чаю* *західній*, *Сонце*... *гаряче*, *Василів* ..., *мішок*, *нести*, *помаранчовий*, *зваріш*, *прийде*, *прийдеш*, *ходжу*, *цілий*, *народні пісні*, *вікон*, *два пера*, *одного*, *відчиню*, *прийду*, *в близьких*, *Вона* ... *жила*, *у тому будінку*, *візьме*, *зміню*, *Щороку*, *проголошу*, *візьмемо*, *широко*, *полям*, *морям*, *місцям*, *тими самими*, *пекарем*, *пляжем*, *друзьями*, *заплатиш*, *письмовий*, *хвалішся*, *поштова*, *Надія*, *Прошу***).

Нерідко трапляються в підручникові випадки порушення правил евфонічного чергування у — в та з — із — зі (байдуже, що цим засобам милозвучності приділено увагу на стор. 38 і 255): "Ресторан *внизу*" (замість "унизу"), 38; "... чекають *внизу*" 89; "Які у (замість в) нас *напійтки*?" 89; "А у (замість в) тебе є фотоапарат і *плівка*?" 89; "Це *крéйда* нашої *учительки*" (замість "*вчительки*") 96; "*нового учителя*" (замість "*вчителя*") 132; "Скільки у (замість в) них *грошей*" 169; "Ви *знаєте усіх*..." (замість "*всіх*") 171; "Тому що у (замість в) мене..." 177; "А ти у

*Тут і далі число після слова вказує на сторінку.

**Наголос *прошу*, паралельно із *прошу́*, вживається тоді, коли це слово виступає у функції вставного слова, яке завжди можна замінити формою *будь ласка*: "*Прошу́*, сідайте", "*Прошу́*, вибачте". Коли ж звертаємося до когось із проханням, клопотанням щось зробити, виконати якусь дію, тоді вживаємо *прошу́* із наголосом на другому складі: "*Прошу́* сідати", "*Прошу́* вибачити", "*Прошу́* подати ножа", "*Прошу́* пришити гудзика" (Див. *Рідне слово*, 9, Київ, 1974, стор. 88-89).

(замість *ө*) котрбому місті живеш?" 183; "у (замість *ө*) остáнніх слова́х" 186; "Добре, а тепер, що у (замість *ө*) тебе болить?" 233; "Вона говорить з (замість *із*) дочкою" 255; "Він гуляє в парку з (замість *із*) си́ном" 255.

У кількох випадках плутаються написання *г* — *г* у чужомовних словах: *гіта́ра* 13, *газо́ліна* 199, *бага́жник* 199, *грамофо́н* 311 (замість *гіта́ра*, *газо́ліна*, *бага́жник*, *грамофо́н*).

Зустрічаються часто неточні формулювання або невідповідні до висунутих тверджень ілюстрації. Так, на стор. 252 читаємо: "Іменники жіночого роду, що кінчаються на м'який приголосний або знак м'якшення, приймають закінчення *-ю* в орудному відмінку однини". А далі приклади: *ма́ти* — *ма́тір'ю*, *ніч* — *ні́ччю*, *осінь* — *осі́нню*, *подо́рож* — *подо́рожжю*. Неточність цього твердження, поперше, в тому, що нічого в ньому не говориться про подвоєння кінцевих приголосних *ч*, *н*, *ж* та про апостроф в орудному відмінку однини. Крім того, вихідні форми *ма́ти*, *ніч* і *подо́рож* не кінчаються ані на знак м'якшення, ані на м'який приголосний (якщо не вдаватися тут в історію цих форм). На "м'які" приголосні, згідно з твердженням автора, закінчуються і такі іменники чоловічого роду, як: *ліка́р*, *ніж*, *чита́ч*, *това́риш*, *до́ц* тощо (див. стор. 253).

У примітці на стор. 67 написано: "Іменники середнього роду на *ж*, *ч*, *ш*, *щ* (замість "Іменники середнього роду з основою на *ж*, *ч*, *ш*, *щ*") становлять виняток".

На стор. 105 під ч. 1 пояснюється, що присвійні прикметники з наростками *-ів*, *-ів'* творяться від іменників чоловічого роду, які кінчаються на "твердий приголосний, *-о* або *-і'*", а як одна з ілюстрацій подається і *Васи́лів* (від *Васи́ль*, що кінчається на м'який приголосний). Отже, слово "твердий" у поясненні є зайве.

На стор. 132 подана таблиця прикметникових і іменникових форм у називному й знахідному відмінках. Спочатку поставлені заголовні питання: "Що це?", "Що ми купуємо?". А потім наводяться ілюстрації, дві з яких не відповідають поставленим питанням, а саме: "новий студент — нового студента" і "новий учитель — нового учителя".

На стор. 167 під ч. 2 мова йде про закінчення іменників жіночого роду в родовому відмінку множини, а між прикладами наведені (без жодної примітки) також множинні іменники *двє́рі* — *дверє́й*, *гро́ші* — *гроше́й*, які позбавлені категорії роду. Тут треба було б або уточнити формулювання автора, або виділити множинні іменники в окрему групу, в яку можна було б включити ще інші, що зустрічаються в підручнику, але не охоплені правилами відмінювання (пор. *дрі́ждж*, *Карпа́ти*, *ме́блі*, *окуля́ри*, *помі́ї*, *схо́ди*, *ша́хи*, *вака́ції* та ін.).

На стор. 245 ідеться про вживання прийменника *по* з давальним відмінком, а серед ілюстрацій наводиться й несумісний вислів "по два", де "два" є в знахідному відмінку.

На стор. 151-154 міститься прикра плутанина дієслів т. зв. "*-є*, *-ють*", "*-е*, *-уть*" і "*-ить*, *-ять*" груп. Так, дієслова *бра́ти*, *жи́ти*,

писати і *хотіти* неправильно віднесені до "-є, -ють" групи (пор. *думає* — *думають*, але *берє* — *беруть*), а дієслово *бігти* неправильно включене до "-є, -уть" групи (пор. *несе* — *несуть*, але *біжє* — *біжать*). Заради послідовності треба було б виділити ще "-ить, -ать" і "-іть, -ять" групи, до яких належать дієслова *бачити* і *стояти*, помилково включені в підручнику до "-ить, -ять" групи (див. стор. 154). Але виділення всіх цих "груп" тут є зайвим, бо для творення форм минулого часу, що тут розглядаються, важливі є не згадані "групи", а основи інфінітивів.

На стор. 45 під ч. 2 мова йде про творення кличних форм від жіночих імен на -а/ -я за допомогою закінчень -о/ -ю, а ілюстрації включають і ім'я *Марія*, що в кличному відмінку приймає закінчення -є: *Маріє*. У цьому й інших випадках, що становлять винятки, мусили б бути відповідні примітки.

Не завжди послідовним і методично виправданим є принцип розташування і подання матеріалу в підручнику. Так, уже в першій лекції для практичних вправ на вимову групи голосних і приголосних звуків подаються двоскладові й трискладові слова з ненаголошеними *е*, *и*, що часто не розрізняються у вимові: *весна́*, *ві́тер*, *де́рево*, *дику́н*, *дити́на*, 7; *метрó*, *неда́вно*, *сестра́* 8 (пор. помилки, що їх допущено через змішування ненаголошених *е* та *и* навіть у рецензованому підручнику: *бо́римося* 137 (замість *бо́ремояся*); *схова́тися*, -*юся*, *ишся* (замість -*сшся*) та *умива́тися*, -*юся*, *ишся* (замість -*сшся*) 146).

У словниковій частині поодиноких лекцій і в кінці підручника не дотримано єдиної системи в подаванні ключових граматичних форм після відмінюваних слів. Так, при відмінюваних іменниках наводяться скорочено в різних варіантах або форми родового відмінка однини (*кінець*, -*нця́* 107, але *олівець*, -*ця́* 69; *будінок*, -*нку* 107, але *сніда́нок*, -*у* 145; *малю́нок*, -*нка* 178, але *подару́нок*, -*а* 145; *ви́бір*, -*бору* 145, але *ко́лір*, -*у* 107; *місяць*, -*ця* 229, але *служі́тель*, -*я* 199; *воло́сся*, -*сся* 267, але *щастя́*, -*я* 267), або форми називного відмінка множини (*квітко́к* -*тки́* 107, але *граве́ць*, -*ці́* 69, *хло́пець*, -*ці́* 107), або ж не подається жодної граматичної форми (*судді́я* 69, *ковбаса́* 107, *Карпа́ти* 159 та ін.).

При прикметниках, дієприкметниках і займенниках прикметникової форми подаються закінчення їх жіночого та середнього роду в називному відмінку однини, а іноді й множини (*насі́чений*, -*на*, -*не* 101, але *задово́лений*, -*а*, -*є* 101; *дея́кий*, -*а*, -*є*, -*і* 160).

При дієсловах наводяться в різних варіантах форми першої і другої особи однини теперішнього або майбутнього часу (*нести́*, *несу́*, *несє́ш* 108; *пока́зувати*, -*зую*, *зуєш* 179; *купува́ти*, *купу́ю*, -*уєш* 107; *отримува́ти*, -*ую*, -*уєш* 107; *розпа́лювати*, -*па́люю*, -*а́люєш* 179; *видава́ти*, -*аю́*, *ає́ш* 200; *вечє́ряти*, -*ю*, -*єш* 271 та ін.).

Є в підручнику неправильні стилістичні конструкції, орфографічні помилки та випадки недотримання правил пунктуації. Наприклад: "Коли́ вчи́тель завдає́ (замість "задає́") їй пита́ння..." 145; "Більшість

дітей воліють (замість "воліє") їхати..." 163 — пор. "Більшість людей живе у місті" 185; "Я не йшов (замість "не ходив") через брак часу" 169; "Я хочу їсти (замість "з'їсти") м'яса 174; "Я хочу пити (замість "випити") молока" 174; "У Торонті можна знайти майже всі національності (замість "національності") світу: англійці, італійці, німці, євреї, поляки й французи (замість "англійців, італійців, німців, євреїв, поляків і французів)" 183; "Мої батьки їдуть відпочивати на Чорному морі (замість "на Чорне море")" 188; "Котрого сьогодні?" 223 (замість "Яке сьогодні число?"); "Сьогодні першого (замість "перше") січня" 223 (див. більше таких висловів на тій же сторінці); "Коли ви писатимете цю статтю? Я писатиму цю статтю в бібліотеці (замість "завтра" чи "як знайду матеріали в бібліотеці")" 228; "Де (замість "до кого — чого" чи "куди") належав Павло Попович?" 250; "Човен пливе берегом (замість "пливе понад берегом")" 257; "Чи вони мають свої суспільства? (замість "громади, товариства")" 183; "... візьмемо (замість "зміряємо") твою температуру" 233 та ін. Щодо пунктуації, часом бракує коми перед сполучниками *а, де, що* (див. стор. 34, 38, 61), абож знак оклику вживається замість знака питання (стор. 145, 265) тощо.

Нерідко подибуються в підручнику лексичні запозичення і фразеологічні кальки з російської мови: "старік", "старуха" 24 (замість "старий", "стара"); "Усе в порядку" 37 (замість "Усе гаразд"); "Добре, пішли!" 43 (замість "Добре, ходімо!"); "магазин" 44 (замість "крамниця"); "Ви свободні?" 50 (замість "Ви вільні?"); "Які у нас напійки?" 89 (замість "Які ми маємо напої?"); "сумка" 90 (замість "торба", "торбінка"); "Покупка подарунків" 164 (замість "Купівля подарунків"); "Що діти роблять днем (замість "удень")? 163; "Що діти роблять ввечером (замість "увечорі")? 163 і т. д.

Не вільний підручник і від друкарських помилок. Наприклад: "розпали" 108 (замість "розпаліти"), "діди" 163 (замість "діти"), "сүхні" 165 (замість "сүкні"), "дев'носто" 172 (замість дев'яносто), "воліти" 178 (замість "воліти"), "я (замість "у") маленків" 187, "ода" 195 (замість "одна"), "кругої" 222 (замість "другої"), "Вів" 227 (замість "Він") та ін.

Наприкінці треба вказати ще на деякі помилки теоретичного характеру. Так, хибним є твердження автора, що "на відміну від приголосних, які мають тверді і м'які варіанти, *ж, ч, ш* та *щ* не мають м'яких варіантів, бо вони вже є м'які" (стор. 18). Що приголосні *ж, ч, ш, щ* були паляталізованими (пом'якшеними) у староукраїнській мові, то це так. Але ж у сучасній українській мові ці приголосні стверділи і можуть виступати у м'якому варіанті лише перед *і* або коли вони довгі.

На стор. 20 вжито термінів "м'які голосні" та "м'які голосні літери". Ці терміни не прийнятні, бо м'якими або пом'якшеними бувають тільки приголосні.

На стор. 98 написано: "Коли перехідне дієслово заперечне, то прямий додаток і його означення мусять бути в родовому відмінку". Але в текстах подаються приклади, що суперечать цьому твердженню:

”Ні, я не слухаю радіо й не читаю спортивні вісті (треба ”спортивних вістей”)” 61. На стор. 242 говориться, що родовий відмінок вживається також після дієслова ”бракувати”. А на наступній сторінці знову натрапляємо на суперечний вислів: ”Вам бракує шість (треба ”шістьох”) книжок”.

Із сказаного приходимо до висновку, що рецензований підручник виконаний на недостатньому рівні і при перевиданні потребує серйозного і ґрунтовного перевірення, виправлення і перероблення.

Яків Гурський

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО НАГОРОДУ ІМЕНІ ІВАННИ ЛАВРУК ЗІ СТАЖИЦЬКИХ

Жюрі нагороди в складі: Богдан Будурович, професор Відділу слов'янських мов і літератур Торонтського університету; Єжи Гедройц, редактор журналу *Культура* (Париж); Бенедикт Гайденкорн, редактор *Звйонзковца* в Торонто; Іван Кошелівець, редактор *Сучасности* (Мюнхен); Богдан Лаврук, професор Відділу математики в Університеті Мек Гіл у Монреалі — фундатор нагороди, призначено 15 червня 1976 року три рівнорядні нагороди по 500 канадських доларів наступним особам: Вадиму Лесичеві — за антологію польської поезії українською мовою, Юзефові Лободовському — за публіцистичну, поетичну та письменницьку творчість, присвячену ідеї польсько-українського зближення і Юліюшові Мєрошевському — за публіцистичну діяльність у справі зближення обох народів.

Вручення нагород відбулося через фундацію Адама Міцкєвіча в Торонто.

Нагорода імені Івanni Лаврук зі Стажицьких призначена для осіб, які заслужилися для ідеї польсько-українського зближення. Про її уфундування ми інформували у червневому (6) випуску *Сучасности* за цей рік.

ВАЛЕНТИН МОРОЗ ЗРІКАЄТЬСЯ РАДЯНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА І ПРОСИТЬ ПОЛІТИЧНОГО ПРИТУЛКУ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ

Вашінгтон (Комітет оборони Валентина Мороза), 15 червня 1976. Український історик Валентин Мороз, якого недавно перевезли з Владимирської в'язниці до Інституту Сербського в Москві для психіатричної експертизи, заявив, що він зрікається радянського громадянства і просить американський Конгрес надати йому право політичного притулку в Сполучених Штатах.

Мороз сказав це своїй дружині Раїсі під час останньої зустрічі в Інституті Сербського. Вона переказала це бажання Мороза представникові столичної газети *Вашінгтон Стар*, який телефоном розмовляв з нею минулого тижня. Газета опублікувала це інтерв'ю у вівторок, 15 червня, на першій сторінці під заголовком "Дружина говорить про ув'язненого українця". Текст довгої розмови продовжено на дальшій сторінці газети, де вміщено також знятки Валентина й Раїси Морозів.

Розмова між кореспондентом газети Філіппом Шандлером і Раїсою Мороз відбулася заходами Комітету оборони Валентина Мороза при Human Rights Research, Inc., члени якого служили за перекладачів для американського журналіста.

Нижче подаємо повністю вступ і розмову з Раїсою Мороз у перекладі на українську мову з тексту, поданого в газеті *Вашінгтон Стар*.

Український історик Валентин Мороз просидів десять років у радянських в'язницях і таборах примусової праці за "антирадянську пропаганду й агітацію" як автор статей, в яких викривав залишки сталінізму і закликав українців протестувати проти урядової політики, скерованої на знищення української культури, мови й ідентичности. Він став символом українського руху опору. Тепер він у психіатричній лікарні для "огляду", що на Заході вважають кроком до можливого довічного позбавлення волі без суду. Його дружина Раїса Василівна Мороз в Івано-Франківському, в Українській РСР, дала інтерв'ю телефоном представникові газети *Вашінгтон Стар* Філіппові Шандлерові при допомозі перекладачів Комітету оборони Мороза при Human Rights Research, Inc.

ПИТАННЯ: Відсидівши шість років ув'язнення після останнього засуду за його писання, де перебуває тепер Валентин Мороз?

ПАНІ МОРОЗ: З десятого травня він перебуває в Інституті Сербського для психіатричного огляду.

П.: Чи є будь-яка можливість, щоб уряд дозволив вашій родині виїхати за кордон?

В.: Я не знаю, чи вони на це погодяться. Я просто не знаю, чи такого можна сподіватися. Він (Валентин) просив мене переказати, що зрікається радянського громадянства з причини останніх й попередніх заходів проти нього, з причини ставлення до нього і трактування його з боку уряду. Все це було нелюдяне, а тепер посадили його, здорового чоловіка, в психіатричну лікарню. Він зрікається радянського громадянства і просить американський Конгрес надати йому право політичного притулку. Він просив, щоб я це переказала, бо сам не має можливості це зробити. Він бажає політичного притулку в Сполучених Штатах. Це він просив мене переказати.

П.: Який стан здоров'я вашого чоловіка?

В.: Я вже тричі бачила його в інституті. Востаннє поїхала туди із сином і батьком чоловіка сьомого червня. Фізично він почувається значно краще. Він був дуже виснажений, але тепер його краще годують, і ми можемо посилати йому харчі.

П.: Чи радянський уряд перед тим, як запроторити його до інституту, дав вам або йому знати, що його вважають психічно хворим?

В.: Після його голодівки півтора року тому мій чоловік сказав мені, що він не певний, чи його переведуть до табору, тому що вони погрожували йому психіатричною лікарнею. Один психіатр Рогов, який був у психіатричному складі Владимирської в'язниці, не одному погрожував психіатричною лікарнею. Він погрожував: "Я вас посаджу в психушку". Так він казав дослівно.

П.: Чому, на ваш погляд, радянський уряд саме тепер вирішив піддати Валентина-Мороза психіатричному оглядові? Зрештою, його засудили на шість років в'язниці, а відтак на три роки табору примусової праці і п'ять років заслання. Із закінченням в'язничного терміну він повинен перейти тепер до табору, де умови значно легші.

В.: Я думаю, що це тому, що досі вони могли тримати його у в'язниці. Але тепер вони повинні перевезти його до табору, де умови трохи легші, де повинні дозволятися особисті відвідини... на день, на два, а, може, на двадцять чотири години. Там він працював би, а не тільки сидів би у камері; він був би серед друзів, і це мало б велике значення для Валентина. Це, безумовно, кращі обставини, на які вони не хочуть йому дозволити. І він це також розуміє. Він каже, що півтора року тому вони погрожували запроторити його до психіатричної лікарні. Чому ж вони не піддали його психіатричному оглядові ще тоді?

Тому що вони хотіли затримати його у в'язниці на тих півтора року в неможливих умовах. А тепер, коли він кінчає своє шестирічне ув'язнення в страшних умовах... тепер, коли йому було б дещо краще, вони вгадали для нього нові тортури. Він так це сприймає.

П.: Коли можна очікувати рішення в справі вашого чоловіка?

В.: Вони заявили, що рішення буде ухвалене до середини червня. Десятого червня буде вже місяць його перебування в інституті. Мені сказано, що експертиза триває місяць, а може, сорок днів. Але коли я його востаннє бачила, мені сказали, що огляд, можливо, продовжать на кілька днів.

П.: Як він тримається під усім цим тиском?

В.: Він тримається дуже добре. Він здоровий і наполягає на тому, що не прийме будь-якого рішення щодо його психічного стану, аж поки не буде якогось контакту з західними експертами.

П.: Що, на ваш погляд, зробить з вашим чоловіком радянський уряд?

В.: Я припускаю, що вони таки не посадять його до психіатричної лікарні, а визнають його здоровим і відправлять до табору.

П.: Чи вам відоме, які психіатри зв'язані з справою вашого чоловіка? На Заході є велике зацікавлення іменами психіатрів, що ведуть такі справи.

В.: Вони не кажуть мені багато, але його справу веде психіатр Маргарита Феліксівна. Більше не знаю.

П.: Чи перевезення вашого чоловіка до Інституту Сербського зв'язане з посиленням тиску уряду на дисидентський рух у загальному, чи це, можливо, реакція уряду на те, що робиться на захист Валентина Мороза на Заході?

В.: Мені цілковито не зрозуміле, чому вони це роблять. Очевидно, все це могло бути продумане заздалегідь, бо вони трактували його у в'язниці так, як нікого іншого. Він пережив всіляких типів, тих, що порізали його чотири роки тому. Він мав неймовірних сусідів, різних бандитів, горлорізів. Він відсидів неймовірно довгий час у самотності — чотири роки. У кожному разі йому створювали надзвичайно важкі умови. Можливо, ще давно було вирішене, що на нього чекає психіатрична лікарня. Вони погрожували йому. Але, я не думаю, що це зв'язане з тиском на рух у загальному.

П.: На Заході є розбіжність у поглядах на питання, чи оборонні акції мають позитивний, чи негативний наслідок. Який ваш погляд?

В.: На мій погляд, наслідки позитивні. Я думаю, що коли б не громадська думка, то мій чоловік просто загинув би під час

п'ятимісячної голодівки сімдесят четвертого року, коли він протестував проти в'язничних умов. Вони залишили б його, щоб він помер з голоду. А так вони були змушені силою годувати його. Лікарі дещо наглядали за ним. Все ж вони не дозволили, щоб він загинув. А тепер я звернулася до Світової асоціації психіатрів, до різних країн, до українців у Канаді і в Сполучених Штатах і до американського Конгресу.

П.: Які наслідки на становище вашого чоловіка мали запрошення університетів Гарварду і Бравну викладати в цих школах?

В.: Важко сказати. Поперше, я не одержала другого запрошення Гарварду. Я чула, що було таке поновне запрошення. Виявляється, що воно загубилося десь на пошті. Я сказала йому (Валентині) про перше запрошення, коли він тримав голодівку, і знову нагадала це під час останніх відвідин.

П.: А як вам і вашому синові? Чи переживаєте будь-які неприємності?

В.: Тепер я не відчуваю жодних неприємностей, але під час голодівки неприємності були.

П.: Чи радянський уряд, на ваш погляд, обрав Валентина Мороза з-поміж багатьох політичних в'язнів для особливого трактування?

В.: На мою думку, так. Я думаю, що це переслідування з боку КГБ.

П.: Чи це, на вашу думку, зв'язане з тим, що ваш чоловік став символом усього руху опору на Україні?

В.: Спочатку так. Тепер, я думаю, що це через його есей *Репортаж із заповідника Берії*, в якому він досить гостро викрив певні аспекти радянського життя. Вони, можливо, мстять йому за цей есей.

П.: Чи ви можете сказати нам, до якої міри співпрацюють різні національні групи в Радянському Союзі? Наприклад, українці і євреї, українці й росіяни?

В.: Я думаю, що чесні люди серед росіян, серед євреїв, серед українців підтримують один одного.

П.: Беручи до уваги підписання гельсінкського документу й збільшення зацікавленості в світі проблемами людських прав, чи ви вважаєте, що радянський уряд тепер шануватиме людські права більше, ніж дотепер? Чи ви оптимістичної думки?

В.: Ні, я дивлюся на це не дуже оптимістично.

П.: Чи ви хотіли б щось додати, щось сказати американському народові?

В.: Я хочу висловити подяку американській громадськості за те, що

вона турбується долею мого чоловіка, і я вдячна за те, що я тут не сама. Під час зустрічі з ним я йому сказала: "Люди дуже зацікавлені тобою". Це піднесло його на душі. Він відчув, що він там також не сам.

ВАЛЕНТИНА МОРОЗА ВИЗНАЛИ ПСИХІЧНО ЗДОРОВИМ. ЙОГО ПЕРЕВЕЗУТЬ ДО МОРДОВСЬКОГО ТАБОРУ

Нью-Йорк (Пресова служба ЗП УГВР) 21 червня 1976. З СРСР наспіла вістка, що 21 червня ц. р. органи, відповідальні за ув'язнення Валентина Мороза в психічній лікарні Інституту ім. Сербського в Москві, визнали Валентина Мороза психічно нормальною людиною та перевезли його до Бутирки, відомої московської в'язниці. Звіди мають перевезти його до мордовського табору, де він відбуватиме дальше покарання. Про таке рішення згадані чинники повідомили Раїсу Мороз, дружину Валентина. Таким чином утворюється враження, що масові заходи різних кіл громадськості світу та української еміграції в оборону Мороза увінчалися частинним успіхом.

У мордовському таборі Мороз має бути ув'язнений упродовж трьох років, після чого перед ним ще п'ять років заслання. В таких умовах невідкладною залишається вимога дальшої мобілізації публічної opinio світу за повне звільнення Валентина Мороза та інших переслідуваних за переконання українських політичних в'язнів.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ НІНИ СТРОКАТОЇ-КАРАВАНСЬКОЇ

Вашінгтон (УІС "Смолоскип"), 30 травня 1976. Американське товариство мікробіологів (АСМ) одержало відкритого листа від Ніни Строкатої-Караванської, єдиного члена АСМ на Україні.

У листі Ніна Строката, український мікробіолог з Одеси і колишній політичний в'язень в СРСР, складає подяку американським мікробіологам за подану їй моральну допомогу під час її чотирирічного ув'язнення.

Ніна Строката була звільнена з Мордовських концтаборів на початку грудня 1975 року. Вона не одержала дозволу на поворот на Україну і відбуває однорічне заслання в невеличкій місцевості на південь від Москви.

Після її звільнення американським мікробіологам вдалося сконтактуватися з Н. Строкатою і відбутися з нею телефонічну розмову. При цій розмові мікробіологи запросили Н. Строкату на свою річну конвенцію, яка відбулася 2-7 травня 1976 року в Атлантік Сіті. Ніна Строката радо прийняла запрошення і була переконана, що влада не буде мати застережень проти такої подорожі.

Тим часом секретар АСМ д-р Р. В. Сарбер вислав їй членський квиток АСМ і офіційно повідомив листом від 18 березня 1976 року, що

вона є повноправним членом АСМ. Були полагождені також відповідні формальності, зв'язані з її евентуальним приїздом, про що повідомлено її й американську амбасаду в Москві.

Багато мікробіологів, які морально підтримували Ніну Строкату під час її ув'язнення, очікували на її приїзд до Атлантик Сіті. На жаль, Н. Строката на конвенцію не прибула. Зате надійшов від неї лист, який в англійському перекладі подав до відома управи АСМ д-р Андрій Зварун, ініціатор багатьох акцій на її оборону. Згідно з інформацією, одержаною в бюро АСМ у Вашингтоні, лист Н. Строкатої буде опублікований у найближчому випуску *Vicmei АСМ* і цим шляхом дійде до 24 тисяч членів АСМ у всьому світі.

Нижче подаємо повний текст відкритого листа Ніни Строкатої, копію якого передали нам до публікації американські мікробіологи.

21.3.1976

Вельмишановні колеги, друзі!

Розчулена Вашою увагою, поспішаю скласти подяку Вам, Панове, та всім американським колегам, які своїм співчуттям допомогли мені витримати все, що випало на нашу долю минулого "Жіночого року".

Листи від членів Вашої мікробіологічної асоціації, передплатувані для мене фахові журнали, проспекти лябораторій та видавництв — все це виповнило й прикрасило час перебування на суворому тюремному режимі. І коли іноді несподівано випадала можливість поділити ті розкоші з Стефанією Шабатурою, що була ув'язнена в сусідній камері, ті розкоші ставали ще й прикрасою тюремних буднів окраденої української художниці.

Змушена оселитися на провінції, я цілком позбавлена фахових наукових контактів, а тому з радістю приймаю Вашу пропозицію приєднатися до науковців, які зберуться на свою річну конференцію.

Якщо не зможу скористатися з Вашої пропозиції, прошу розглядати цей лист як відкритий лист-подяку до всіх членів Американської асоціації мікробіологів.

Не сподіваючися на зустріч, з пошаною та приязню до Вас усіх —

Ніна Строката

Ніна Строката, дружина українського письменника і публіциста Святослава Караванського, скінчила в 1947 році з відзнакою Одеський медичний інститут. У дальшому працювала на таких посадах: науковим співробітником Одеського інституту епідеміології та мікробіології, асистентом катедри епідеміології Одеського інституту удосконалення лікарів, асистентом катедри мікробіології Одеського медичного інституту, науковим співробітником Центральної науково-дослідної лябораторії Одеського медичного інституту.

Основний науковий дорібок Ніни Строкатої припадає на час роботи в Центральній науково-дослідній лябораторії медичного інституту

Одеси. У відповідності з напрямом роботи таких лябораторій Н. Строката виконала ряд комплексних досліджень із співробітниками клінічних катедр. Матеріали цих досліджень опубліковано у вигляді співавторських журнальних статей у журналах *Терапевтический архив*, *Урология*, *Вестник оториноларингологии* та в *Мікробіологічному журналі* (українською мовою).

Ніна Строката має також публікації в збірниках праць союзних та республіканських наукових конференцій і з'їздів. Вона є автором 23 праць у галузі клінічної мікробіології та імунології.

ПОСИЛЮЮТЬ ЗНУЩАННЯ НАД ХВОРИМ ОЛЕКСАНДРОМ СЕРГІЄНКОМ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР), 14 липня 1976. Наспіли нові вістки про погіршення стану здоров'я українського політичного в'язня Олександра Сергієнка та загострення в'язничого режиму супроти нього. Сергієнка засудили в 1972 році на сім років позбавлення волі і три роки заслання. Він перебуває у Владимирській в'язниці; від довшого часу хворіє на туберкульозу. Його мати, Оксана Мешко, дізналася, що в березні ц. р. його запроторили на два тижні до карцера, дарма що стан його здоров'я значно погіршився.

30 квітня 1976 О. Мешко розмовляла в справі сина з лікарем медичного відділу МВД. Вона питала його, як він, лікар, дивиться на те, що туберкульозно хворого в'язня запроторюють до карцера, не збільшують йому харчової пайки і не дають можливості бувати на сонці. Лікар відповів, що "режиму змінити ми не можемо, якщо він порушив порядок, його садять в карцер; ми тільки лікуємо". О. Мешко просила лікаря, щоб він старався про звільнення Сергієнка з медичних причин, на що він відповів: "Ви знаєте, кого таким чином звільняють? Тільки таких хворих, яких треба носити. І в таких випадках ми з трудом добиваємося". Лікар радив О. Мешко звернутися до в'язничих властей і прокуратури РРФСР. Того ж дня вона мала побачення з начальником відділу нагляду Болісовим. На її запит, чому її сина запроторили на два тижні до карцера, Болісов відповів, що Сергієнко впродовж року написав 84 скарги і то не тільки у власній справі, але й про інших. Болісов докоряв О. Мешко, що вона, мовляв, погано виховала сина. О. Мешко відповіла: "Я не мала нагоди його виховувати, я десять років відсиділа в таборі. Його виховували школа і суспільство, і якщо, будучи у важкому положенні, він виступає в оборону інших, — то його виховання не було погане".

4 травня ц. р. Мешко мала ще одне побачення в прокуратурі РРФСР. Там вона знову протестувала проти знущання над сином і заявила: "Якщо ми зі сином вам не до вподоби, випустіть нас за кордон."

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ В'ЯЗНІ ВІДЗНАЧИЛИ ГОЛОДІВКОЮ РОКОВИНИ ЕМСЬКОГО УКАЗУ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР) 8 липня 1976. Українські політичні в'язні Владимирської тюрми голодівкою відзначили 6 травня 1976 року 100-річчя Емського указу. Як відомо, проголошенням 1876 року в місті Емс указом царський уряд заборонив друкувати книжки українською мовою та спровадження їх з-за кордону.

Голодівку заініціювали Василь Федоренко та Михайло Макаренко, а до них приєдналися в'язні інших національностей, у тому числі й росіяни.

Василь Федоренко, 47-літній українець, був уже раніше двічі репресований за політичну діяльність. Його третя справа почалася від того, що він подав прохання на виїзд до Німеччини, де живе його сестра. Не отримавши дозволу, він хотів нелегально перейти кордон до ЧССР. Його зловили й засудили на 15 років (дата суду невідома). Перших 5 років засуду він, правдоподібно, відбув у тюрмі суворого режиму. 20 квітня 1975 року його привезли до Владимирської тюрми, де він проголосив голодівку, яку провадив 95 днів. У грудні 1975 року Федоренко ще раз розпочав голодівку, вимагаючи перегляду справи і дозволу на виїзд.

Михайло Макаренко, 1931 року народження, українець, був заарештований 5 липня 1969 року і засуджений московським міським судом на 8 років таборів за 88, 162, 173 і 70 статтями Кримінального кодексу РСФСР. Його обвинувачували у виготовленні листа до будапештської наради компартії з підписом "Партія безпартійних робітників, що борються за соціалізм". Макаренка судили разом з Вячеславом Родіоновим, 23-річним юнаком з міста Кольчугін у РСФСР. Першу частину строку Макаренко відбув у мордовських таборах, а в жовтні 1974 року його перевезли до Владимирської тюрми.

НОВІ ВІСТКИ З МОРДОВСЬКИХ ТАБОРІВ

Нью-Йорк (Комітет оборони радянських політичних в'язнів), 19 липня 1976. На захід наспіло чимало нових вісток про дальшу боротьбу українських та інших політичних в'язнів за свої права в радянських концтаборах.

У мордовському концтаборі ч. 17, в якому перебувають українські політв'язні Іван Ільчук, Семен Квещько, Денис Лукашевич та Володимир Юрків, протягом останніх місяців таборовий режим став ще суворішим.

Обшуки стали частішими. Посилилися покарання в'язнів. За одноденні протестні голодівки тепер карають штрафним ізолятором

(ШИЗО). Таборова адміністрація почала конфіскацію поштових карток. Такі картки політв'язні дарують один одному на уродини та інші свята.

Від нового року адміністрація перестала передплачувати деякі газети та журнали. Не дозволяють передплачувати часописів, які видаються в інших республіках. Нещодавно також заборонили передавати какао в посылках до в'язнів.

Після перебування в лєнінградській лікарні на операції шлунку, українського поета Василя Стуса перевезли до мордовського таборового комплексу. Там таборові чинники дали Стусові дозвіл одержати спеціальну посылку. Коли посылка надійшла, адміністрація повернула її, кажучи, що Стус відмовився від посылки.

4 квітня ц. р. політв'язні Василь Стус, Вячеслав Чорновіл та Михайл Хейфец перевели одноденну голодівку в знак протесту проти знущання над політв'язнями в мордовському таборовому карцері.

7 лютого ц. р. у третьому таборовому пункті мордовського комплексу Стефанія Шабатура, 38-літня українська килимарка, почала голодівку. Відомо, що Шабатура голодувала не менше як десять днів, протестуючи проти безправ'я таборових чинників.

На Захід також дісталися деталі про українського політичного в'язня Вячеслава Яценка. Яценко народився 1948 року та вчився в Інституті корабельного будівництва в м. Миколаїв. Був суджений чотири рази. Перший раз приблизно в 1968 р. Другий раз Яценка засудили на 1 рік ув'язнення за спробу нелегально перейти границю до Фінляндії. Третій раз Яценка судили за "наклепи проти радянського уряду". 8 травня 1975 Яценка ще раз арештували, обвинувачуючи його у виготовленні антирадянських матеріалів. У слідстві Яценко не признався до авторства цих матеріалів.

Восени 1975 року лікарі Сербського інституту кримінальної психіятрії визнали Яценка психічно хворим. Недавно Леонид Плющ схарактеризував В. Яценка як українського націоналіста.

Міжнародна хроніка

Адріян Каратницький

■ Американський соціалістичний журнал *Дисент* у числі від весни 1976 помістив дві статті про Радянський Союз. Перша стаття відомого радянознавця Пітера Реддавея п. н. "Дисидентизм у Радянському Союзі" дає широкий огляд різноманітних течій руху опору в СРСР. Реддавей розповідає про ліберальну та гуманітарну течії московського кола дисидентів, але майже цілком ігнорує незадоволення та опір серед радянського робітництва. Зате він вдало та продумано з'ясовує рух опору серед неросійських народів СРСР, стверджуючи, що, коли розгромлений український рух видужає, він "буде сильнішим через існування нової групи мучеників і матиме більшу можливість протягнути свої коріння від інтелігенції до робітництва, що зокрема в західній Україні, може дати кращі наслідки". Друга стаття — це рецензія Роя Медведєва на другий том книжки А. Солженіцина *Архіпелар ГУЛаг*.

Те саме число кварталника *Дисент* поміщує коротку замітку щодо твердження Леоніда Плюща про існування державного капіталізму в СРСР. Редактори замітки помилково інформують своїх читачів, що Плющ це російський фізик.

■ Як поінформувала Пресова Служба ЗП УГВР, Союз євангелицьких церков у Швейцарії вислав 8 червня ц.р. телеграму до голови Президії Верховної ради СРСР М. Підгорного з проханням не допустити до тривалого приміщення Валентина Мороза у психіатричній лікарні. Текст телеграми такий:

"Голова Союзу євангелицьких церков у Швейцарії та голова комісії людських прав цього союзу глибоко стурбовані тим, що істориком Валентинові Морозові загрожує тривале приміщення у психіатричній лікарні. Ми просимо Вас не допустити до цього і гарантувати Морозові свободу та неприкосновенність особи. Д-р Вальтер Сіґріст, о. Райнгардт Кюстер. Мюленберг 12, Базель, Швейцарія".

З подібною телефонічною інтервенцією в оборону Мороза звернувся до директора психіатричного Інституту ім. Сербського в Москві голова об'єднання норвезьких психіатрів.

Швейцарські євангелики досі не одержали відповіді від Підгорного. Зате директор психіатричного інституту Морозов переслав об'єднанню

норвезьких психіатрів відповідь, в якій намагається запевнити, що Валентинів Морозові не загрожує ніяка небезпека.

■

Справа Валентина Мороза набрала широкого розголосу в західній пресі. Нью-Йоркський щоденник *Post* у числі від 9 червня 1976 помістив вістку про заходи психіатра Януша Дукшти в оборону ув'язненого українського історика. Канадська преса також інформувала про запрошення Мороза до психіатричного Інституту ім. Сербського в Москві. 15 червня щоденник *Вашінгтон Стар* надрукував інтерв'ю з дружиною Мороза Раїсою п. н. "Дружина розповідає про ув'язненого українця".

16 червня в американській Палаті представників нью-йоркський конгресмен Едвард Кач, покликаючися на заяву Валентина Мороза, що він зрікся радянського громадянства і прохає конгрес США про політичний азиль, запропонував надання Морозові почесного громадянства США. Виступаючи перед сесією конгресу, Кач заявив: "Ми символічно вітаємо Мороза, проголошуючи йому почесне громадянство, так як ми це зробили Вінстонові Черчіллеві і як ми стараємося зробити Александрові Солженіцинові. В кожній добі досі появилосся дуже мало справжніх героїчних постатей. Валентин Мороз є такою постаттю нашої доби".

Про визнання В. Мороза психічно здоровим інформували 21 червня західні пресові агенства Ройтерс та Ассошіейтед Прес.

■

Німецька газета *Зюддойче Цайтунг* у числі від 12-13 червня помістила статтю п. н. "Прохід з Мілованом Джіласом у Чорногорі". Захищуємо декілька цікавіших місць.

"Розрив з Тітом і дев'ятирічне ув'язнення не закриває очей Джіласа на досягнення свого давнього опікуна. Хоча він ніколи не любив авторитарного нахилу Тіта і його жадоби культу особи, проте югославський шеф компартії був завжди 'чесний і не терпів дрібних інтриг'".

"На питання, чи багатонаціональна югославська держава розпоряджатиме не лише мілітарною але й внутрішньою політичною силою (напр., після відходу Тіта), щоб успішно протиставитися тискові зі сходу, Джілас після надуми відповів: 'Будуть проблеми. Але ми переживемо і ми встоїмо. Не думаю, що прорадянський напрямок у Югославії ще раз здобуде серйозний вплив...'".

"Окреслюючи свою поставу на сьогодні, Джілас значно модифікує свої давніші погляди: 'Важливим було б передусім демократизувати Союз комуністів. Проте зашвидкі посунення були б невдалі, бо Росія обсервує нас дуже уважно...'".

■ Німецький журнал *Глябе ін дер 2 Вельт* (Віра у другому світі) від травня ц. р. посвятив ціле число темі "Бог на Україні". У числі поміщені статті Богдана Боцюркова та Джулієна Бирча про стан релігії в Радянській Україні та подані уривки з *Хроніки опору* Мороза, *Собору у риштованні* Сверстюка, поезій Ігоря Калинця, Василя Стуса, Ірини Сенік та інших.

■ Польський політичний кварталник *Трибуна*, який виходить у Лондоні, помістив у числі 22 (78) статтю Костянтина Зеленка "Російські дисиденти і Україна".

■ В інтерв'ю з кореспонденткою *Нью-Йорк Таймс-у*, Флорою Люїс, яке появилося 7 липня, провідник комуністичної партії Еспанії Сантіаго Карійо дискутував свій виступ на зборах європейських компартій, які відбулися 1 і 2 червня в Берліні.

Карійо заявив, що він не лише обстоює право національних компартій вести свою політику, але також підтримує конечність обороняти т. зв. "буржуазні свободи" та "буржуазну демократію". На питання про різницю між його реформістським комунізмом та політикою західних соціалістичних партій Карійо відповів: "Немає основної різниці... Ми намагаємося перебороти розколи 20-их років. Соціалісти також міняються. Існує рух з двох сторін, який сприяє з'єднанню. Соціалісти стають більш соціалістичними, а комуністи більш демократичними".

■ У швейцарському місті Тун появляється двічі в рік під редакцією д-ра Удо Робе в серії "Кураторія духової свободи" самвидавний матеріал, що проходить на Захід із СРСР.

У 8-му зошиті, що саме появился, особливо багато матеріалів про колишніх і сучасних радянських в'язнів.

У цьому подвійному зошиті зібрані на 152 сторінках близько 25 різних документів політичних в'язнів, між ними такі відомі українському читачеві матеріали, як "Інтерв'ю з пермськими в'язнями", "Лист С. Глузмана до батьків", "Звернення в справі Л. Плюща", "Звернення українських жінок до Об'єднаних Націй", "Заява Д. Шумука", "Звернення в'язнів пермського табору 389/36", "Будні мордовських таборів" Пенсона-Чорновола та багато іншого матеріалу.

3 життя українців у світі

■ 12-13 червня 1976 відбулися у Варшаві наради шостого з'їзду Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ). У нарадах брало участь 112 делегатів, представники польської комуністичної партії та делегація від КСУТ (Культурний союз українських трудящих у Чехо-Словаччині).

Шостий з'їзд УСКТ припадав на 20 річницю створення організації (16 липня 1956 відбулися основоположні збори УСКТ), тоді ж почав виходити орган товариства *Наше Слово*. На з'їзді вибрано нову управу УСКТ та схвалено новий статут.

■ У програмі українських святкувань 200-ліття американської незалежності та 100-ліття поселення українців у США Наукове товариство ім. Шевченка і Гарвардський студійний центр улаштували 25 червня 1976 у Вашингтоні, в приміщенні Католицького університету Америки науковий симпозиум про культурний вклад української громади в США. Під час симпозиуму відчитано 9 доповідей. Вони появляться друком заходами Українського конгресового комітету Америки, під редакцією В. Душника.

■ У видавництві Торонтського університету вийшла друком під редакцією проф. Богдана Боцюркова і Джона Стронга праця п. н. *Релігія та атеїзм у СРСР та східній Європі*. Книжка є збіркою статей окремих авторів, як ось Василь Маркусь, Бранко Бозняк, Майкел Бордо, Дейвід Павел та інші. Автори розглядають, між іншим, такі теми, як марксизм-ленінізм і релігія, релігійний дисидентизм у СРСР, питання католицької церкви в Україні.

■ Рада директорів Альбертського університету в Едмонтоні (Канада) затвердила створення Канадського інституту українських студій, який служитиме як дослідний центр для програм двомовного навчання в публічних школах. Інститут матиме свій осідок в Едмонтоні, але поширюватиме свою діяльність по всій Канаді, видаватиме свій бюлетень і публікуватиме наукові праці.

■ Весняний випуск журналу *Східньо-європейський кварталник* за 1976 помістив статтю українського історика Романа Сольчаника з Радгертського університету п. з. "Революційний марксизм в Галичині до 1918".

■ У березневому випуску журналу *Кенедієн Славонік Пейперс* появилися рецензії Романа Шпорлюка на книжку Валентина Мороза *Есеї, листи, документи* (вид-во "Сучасність", 1975) та Василя Дмитришина на книжки *Микола Скрипник* (автор Іван Кошелівець, вид-во "Сучасність", 1972) та *Статті і промови з національного питання; Микола Скрипник* (під редакцією Івана Кошелівця, вид-во "Сучасність", 1974).

■ Заходами Гуцульського дослідного інституту та Конференції гуцульських товариств у США появився перший том праці *Історія Гуцульщини*. Редакційну колегію цього видання очолив д-р Василь Стефурак, обкладинку виконав мистець Петро Андрусів. Книжка має 500 сторінок і 160 ілюстрацій. *Історія Гуцульщини* розрахована на три томи і має дати образ історії, побуту, розвитку народного мистецтва та літератури Гуцульщини до 1945 року.

■ 26 червня 1976 у Вашингтоні відбулася українська маніфестація з нагоди 200-ліття незалежності Америки з участю 3,000 людей. Під час програми, що тривала цілий день, були виголошені святочні доповіді, між ними Еліота Річардсона, секретаря торгівлі, який виступив під пам'ятником Тараса Шевченка як спеціальний представник президента Дж. Форда. Увечорі відбувся концерт української пісні та музики в Констітушен Голл з участю около 1,500 осіб.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Вадим Лесич*: 3 нових поезій.
- 7 *Свєген Свєрстюк*: Казка про трагедію втрати.
- 17 *Олег Зуєвський*: Стефан Маллярме.
- 28 *Ольга Чмух*: Олекса Грищенко.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 34 *Юрій Перфецький*: "Мовне взаємозбагачення" чи русифікація української мови?
- 50 *Франтішек Сільницький*: Взаємозв'язок між інтеграцією країн-членів Варшавського договору і РЕВу і національною політикою в середині СРСР.
- 65 *Мирослав Прокоп*: Замах на сателітів.
- 73 *Анатоль Камінський*: Проскція усупільнення.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 82 У тридцять п'яти роковини одного злочину.
- 87 Ще про становище української меншости в Польщі (I).

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 99 *Любомир Кузьма*: Виставка молодих мисткинь у Нью-Йорку.
- 103 *Любомир Кузьма*: Виставка Аркадії Оленської-Петришин.
- 106 *Зенон Л. Фецак*: Вечір, присвячений творчості Олекси Грищенка.

РЕЦЕНЗІЇ. АНОТАЦІЇ

- 108 *Яків Гурський*: Ще раз про розмовно-граматичний підручник Юрія Джуравця.
- 113 Повідомлення про нагороду імени Іванни Лаврук зі Стажицьких.
- 114 ОГЛЯДИ, НОТАТКИ
- 123 *Адріян Каратницький*: Міжнародна хроніка.
- 126 З життя українців у світі.

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: M. Wasylyk
Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylo
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto, Ont. M6P 2N5

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschnikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1976 рік

одно число: річно:

Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.60	6.—фун.
Аргентина	5.—	50.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразилія	5.—	50.—н. круз.
Венесуеля	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швейцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 9. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

**Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.**

Karlsplatz 8/III, 8000 München 2

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278-809

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"

ОЛЕКСАНДЕР СЕМЕНЕНКО

ХАРКІВ, ХАРКІВ...

Мюнхен, 1976, 240 стор. Обкладинка Ореста Слупчинського. Спомини О. Семененка охоплюють період від початку 20-их років до гітлерівської окупації України. У книжці багато нового про недавнє минуле і про людей нашої доби.

Автор багато бачив і він барвисто розповідає про бачене і пережите. Деколи його розповідь переплітається також спогадами про Київ, Одесу, Єлисаветград, Миргород. Семененко майстерно малює словесні портрети і дає їх багато.

Після представників старшого покоління, як акад. Самокиша, артільний батько Левитський, ген. Потоцький, артист Саксаганський, оратор Александров, з'являються похмурі постаті державного терору — великі й малі.

Яскравими фарбами автор малює тюремних друзів. Він з любов'ю говорить про звільнених війною і знищених за гітлерівських часів — про родину Недужих, про Зою Сапіцьку.

Цієї книжки про правдивих людей України ніхто не може читати байдуже.

Ціна: 7.00 дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Ilnytskyj
875 West End Ave, Apt. 14B
New York, 10025
USA